

Popper Péter

Ingovány

A rejtőzködő lélek keresése

© Popper Péter 2007

Ajánlom ezt a könyvemet
DR. MERKELY BÉLÁNAK
és DR. BALAIKZA ERIKÁNAK,
akiknek köszönhetem, hogy volt elég erőm
a megírásához, bízva abban,
hogy *AHOL KIJÁRAT VAN,*
AZ EGYIDEJŰLEG BEJÁRAT IS
VALAHOVA...

ISBN 978-963-248-007-7

Saxum Kiadó Bt.

Felelős vezető: Jenei Tamás

Felelős szerkesztő: Palcsó Mária

Borítóterv: Pintér László

Tipográfia és műszaki szerkesztés: FeZo Bt.

Tördelés: Stúdió 23. Bt.

Felelős vezető: Jáckl Norbertné

Nyomtatta és kötötte a Kaposvári Nyomda Kft. – 271491

Felelős vezető: Pogány Zoltán igazgató

Nyitány helyett

Ez az írás egy, a pályája végén bandukoló pszichológus egyetemi tanár szakmai kétségeiről szól. Azokról a kérdésekről, amelyeket kikerülünk, vagy más tudományoktól elorozott, jól hangzó általánosításokkal válaszolunk meg. Nehezen mondjuk ki azt, hogy „nem tudjuk!”

Ki tudja, miért szégyelljük, hogy nem rivalizálhatunk a Jóistennel, pedig már a Mindentudás Egyetemét is megszerveztük.

Tehát egy ilyen könyv csak felforralhatja a kollégák vérét, s legalább is a saját fészkébe piszkítással vádolhatják a szerzőt, természetesen kétségbe vonva jóindulatát és tudományos felkészültségét is.

Legyen így, ha így kell lennie! Mégis felhasználom az alkalmat, hogy köszönetet mondjak feleségemnek, *Z. Laczkó Katalinnak*, aki nemcsak levette rólam az adminisztratív ügyintézés minden terhét, hanem a közös munka során valódi szellemi társammá vált. Szerény társ, aki soha nem tart igényt arra, hogy külön feltüntessem azokat a gondolatokat, sőt könyv- és fejezetcímeket, ame-

lyeket tőle plagizáltam, természetesen az ő engedélyével.

Ugyancsak köszönet illeti a *Saxum Kiadó* vezetőit és munkatársait – elsősorban *Jenei Tamást*, *Pataki Istvánnét*, *Müller Ágít* –, akik szívből gondozták és terjesztették könyveimet.

Budapest, 2007 nyarán

Popper Péter

ELSŐ FEJEZET

A falladai kérdés: Mi lesz veled, emberke?

Fordítsam? Ez a kérdés azt jelenti: Mi lesz velem? Velem, aki egyrészt a pszichológia tisztázatlan kérdéseiről akartam őszintén írni, másrészt nem vagyok vallásos, s mégis – szándékom ellenére – mindig az Istenhez érkezem el. Meg lennék büvölve? Önbecsapás áldozata lennék, s gyerekkorom mély, majd félrelökött vallásossága kísért öregkoromra? Vagy a „lélek” szóval van baj, amely – ha kibontjuk a jelentését – mindig magában rejti az Istent? Arra már gondolni sem merek, hogy az Ördög csúfolódik velem. Vagy én magam magammal?

De hát tudom-e én egyáltalán, hogy miről van szó? S te tudod-e, barátom, akit a nyárspolgári stílus kötelező gügyögésének engedelmessége, magamban már-már nyájas olvasóvá degradáltam?

Még jó, hogy nem mertem leírni.

Török Sándor írt egy novellát két szenilis öregúrról, akik albrétükben évek óta vitatkoznak azon, hogy Isten jónak, vagy rossznak teremtette-e az embert? Megjegyzi, hogy e szavak közül csak az alábbiak értelmét nem tudjuk: Is-

ten, teremtés, ember, jó, rossz. Amit jól ismerünk, az a „vagy”.

Addig reménykedem, hogy – mint már annyiszor – írás közben megismerem saját véleményemet, amíg egyszer majd csődöt mond ez a varázslat, és én magamra maradok a mindenre felelni tudó, okos embertársaim között... Tényleg: akkor mi lesz velem?

Persze az sem zárható ki, hogy szorongásom nem csak önféltés, hanem valamilyen homályos aggodalom, hogy úgy csúszunk be egyfajta valóban apokaliptikus időbe, hogy észre sem vesszük. Hiszen a történelem folyamán mindig is voltak természeti katasztrófák, eladdig ismeretlen betegségek járványai, hatalmas háborúk, tömeggyilkosságok – mi indokolna most különleges megrendülést?

Valamikor, *Homérosz* idején, megkérdezte valaki a halhatatlan isteneket, hogy miért engednek ennyi romlást az emberiségre? Azt felelték: *Hogy legyen ének, a messzi jövőben.* E válasz halatán először könny szökött a szemembe. Aztán úgy vélekedtem: dögöljete meg!

Emellett aztán meg is maradtam. Elhittem *Jung*nak, hogy az elviselhetetlen belső konfliktusok azt bizonyítják, hogy az ember *helyesen él.* Nélkülük csak fél-élet lehetséges, vagy túlvilági élet. Azonban ilyen élet csak az angyaloknak jár. Isten azonban jobban szereti az embereket, mint az angyalokat. *Jung* szilárdan állítja, hogy az élet legnagyobb és legfontosabb problémáit nem lehet megoldani, csak túlnőni rajtuk. Ugyanezt hangsúlyozta *Pilinszky*, vádolva a

pszi-kezdetű tudományokat, hogy éppen azzal zúdítanak igazi lelki poklot az emberekre, hogy az életproblémák zömének megoldására biztatják őket. Holott ezek nem megoldhatók, csak jól-rosszul elviselhetők. Így hát legtöbbször a saját gyengeségüknek, kudarcuknak, tehetségtelenségüknek tulajdonítják a százszor is visszatérő, konfliktusokat szülő helyzeteiket. *„Ti, pszivel kezdődő hivatásokat gyakorlók, azt hirdetitek, hogy az életben problémák vannak, és megoldásokra van szükség. Én úgy látom – mondta a katolikus költő – , hogy az életben tragédiák vannak, és irgalomra van szükség.”*

S mit mond egy haszid rabbi, aki Isten kegyelmében bizakodik? Egyszer megkérdezték tőle, hogy ma miért nem élnek olyan emberek, akik színről színre látták az Istent? A rabbi azt felelte:

– *Mert ma senki nem tud olyan mélyre hajolni!*

Az egyre racionálisabb kultúrában az öregedő emberke egyre magányosabbá válik. S ha a hit, a transzcendencia, a vallás vagy csak egyszerűen az Isten után kap, azt környezete a szennyezés egyik legbiztosabb jelének értékeli. S az-e? Nem kizárható, hogy az! De az sem kizárható, hogy valami másról, pl. magasabb tájékozódást jelentő tudatállapot-változásról van szó. Sürgősen meg kellene szabadulnunk előítéleteinktől.

*És ez a legfurcsább: a semmi,
hogy lehet többé sohse lenni, –
ez a legérthetlenebb:*

*végső lakójául agyamnak
a nagy csodálkozás marad csak,
hogyan voltam és hogy nem leszek.*

Íme Szabó Lőrinc.

Hát idézetek, versek, spekulációk... Meg amit mások tananyagként hirdetnek. Vagy dühödten tagadnak. Ennyire frusztrált az ember a modern világban: Nincs elég tudása, de csak azért is úgy tesz, mintha lenne. Nincs elég hite, de csak azért is úgy tesz, mintha lenne. Vagy szorult helyzetében cserélgeti őket: „Ezt nem tudom, de hiszek abban, hogy”... „Ebben már képtelen vagyok hinni, de annyit tudok, hogy” ...

Ők mind Isten szolgálói, hűségesen vagy lázadva. S néha feltűnik közöttük valaki, aki, Hofit utánozva, csodálkozva mereszti tágra a szemét: *Kinek van mumpsza?* Az átkozott és irigyelt közönyös, akit nem érdekel sem a reménytelen találgatás, sem a keserű meggyőződés, akár a „vanról”, akár a „nincsről” esik szó. Az áldott érdektelenek, a szent háború iránt közönyösek, akiket én, az üresség papja, oldozok fel, ezer évekre visszamenőleg, és a nagy kalpa-tűz fellobbanásáig előre, a jövő számára. Sem Isten, sem az Ördög miatt ne pusztuljon el egyetlen élet sem, ne kínlódjon egyetlen ember sem.

Vagyis hogy állunk?

- 1.1. Hívők és vallásosak.
- 2.2. Hívők, de nem vallásosak.
- 3.3. Vallásosak, de nem hívők.
- 4.4. Saját vallással, hiedelmekkel rendelkezők.

- 5.5. A transzcendencia létezését sejtők.
- 6.6. Babonások.
- 7.7. Bizonytalanok.
- 8.8. Tagadók.

A variációk egyre szűkülnek és polarizálódnak.

Stagnálás, vagy enyhe növekedés tapasztalható az 1., 2., 4., 5. kategóriákban. Ebből a szempontból különösen érintettek a távoli Kelet vallásai és életbölcselete, valamint az archaizáló és modernizáló reformkísérletek. Erősen csökken a 3. kategóriába tartozók száma. Erőteljesen növekszik a 6., 7., 8. kategóriába sorolhatóak száma.

Másképpen fogalmazva: csökken a hívők, növekszik a hiszékenyek száma. Ezen belül igen népszerűvé váltak a „filléres misztikák” és a kudarcot valló keresések, a különböző transzcendens csoportokba tartozás változtatásai.

Az agyakban kialakuló zűrzavaros ellentmondásokat jól példázza Heisenberg anekdotája:

1926-ban, a Koppenhágában tartott fizikus világtalálkozáson egy Wertheim nevű dán fizikus vacsorára hívta nevesebb kollégáit az üdülőjébe. Bohrnak feltűnt a kertkapu.

– *Mi van odaszögezve?*

– *Egy lópatkó.*

– *Miért?*

– *Mert azt hallottam, hogy szerencsét hoz és távol tartja a rontásokat.*

Bohr kiabálni kezdett.

– *És te, fizikus létedre, hiszel ezekben a baromságokban?*

– *Dehogy hiszek – védekezett ijedten Wertheim –, de azt hallottam, hogy ez akkor is hat, ha nem hisz benne az ember.*

Ez lesz velünk, emberkéssel. A hit mély gyökerei lassan elsorvadnak, egyre többször futunk önjelölt álpróféták után, egyre jobban fogjuk rejtegetni és szégyellni hitünk maradványait, mint tavalyi foltos gatyánkat; először halkan, aztán egyre felszabadultabban hirdetjük majd, hogy mennyivel könnyebb, szellősebb gatyával járni-kelni a világban, s úgy érezzük majd, hogy érdemes volt csatlakoznunk a szabadpó-mozgalomhoz. Halálunkhoz – mi az? – közeledve jól megtömnék LSD-vel vagy heroinnal, s derűs lebegésünkben nem lesz már fontos, hogy milyen színű és szagú füstként himbálózunk a semmi felé.

MÁSODIK FEJEZET

Cápák és nyelvtanárok

Már elmúltam negyven, amikor elkerültem Ausztráliába. Akkor már természetesnek vettem, hogy Isten valamelyik angyala mutatja nekem a világot, a bolygót, ahová megszülettem.

Sidneyben volt egy pszichológiai világkongresszus, aminek az előadásain nem vettem részt. Felfedeztem ugyanis, hogy egy átlátszó műanyag csőrendszer vezet le a tenger mélyére – oda jártam cápákat nézegetni.

Rettenetesen félek és undorodom a cápáktól. Egyáltalán: számomra az egyik legfélelmetesebb dolog az átlátszatlan sötét víz, különösen éjszaka, legyen szó akár a Balatonról vagy a Dunáról.

A fekete víz a legszorongatóbb rejtekhely. Ki bújik alatta? Cápa? Vagy valami eddig ismeretlen balatoni, dunai ragadozó? Messze van, vagy közel a váratlan felbukkanáshoz? Támadni fog, vagy csak megvizsgál? A teste fényes, mintha fémből készült volna, nyilván hideg és nyálkás. A szeme tekintet nélküli, mozdulatlan. S a harapása is hideg, szinte objektív, minden érzelem nélküli, én vagyok számára a sonka vagy a pácál. Ő számomra a halál. Évmilliók óta arra ké-

szül, hogy megöljön engem. A sötét víz, a rejtőzködő szörny, a kiszámíthatatlan szándék... szóval a halálfélelem birodalma

Borzongva sétáltam a kivilágított műanyag csőben, néztem a cápákat, ők nem néztek rám, de nyilvánvalóan láttak engem. Tudtak rólam. Ez különösen ijesztő volt. A hajótöröttek sorsáról fantáziáltam: elképzeltem azt a végtelen magányt és kiszolgáltatottságot... Vajon miféle bünért kaphatja ember ezt a sorsot?

– *Szintén a kongresszusra érkezett?*

Barátságos férfihang. Nem vettem észre, hogy rajtam kívül még van ott valaki. Elegáns, őszes középkorú úr, feltűnően csillogó szemekkel.

– *Megijesztettem!* – mondja büntudatosan.

– *Bizony, megijesztett!*

– *Cervik vagyok, Kanadából. Az általános lélektan professzora.*

– *Popper. Klinikus Magyarországról. Ez az ije-delem az ára, ha a cápák jobban érdekelnek, mint a tudomány.*

Tágra nyitotta a szemét, a homlokán megso-kasodtak a ráncok.

– *Milyen tudományról beszél?*

– *Hát a miénkről.*

– *Már megbocsásson, a pszichológia nem tudomá-ny, sose volt az.*

– *Hanem?*

– *Na jó, egy negyedórát beszélgethetünk a szak-mánkról. Többet nem ér meg.*

– *Szóval, mit gondol a pszichológiáról?*

– *Egy mesterséges nyelv. Minden köznapi foga-lomra van egy saját terminus technicusa. Például*

szeretet helyett kötődésről beszél. Segítőkészség helyett szociabilitásról. Együttérzés helyett empátiáról. Értelmesség helyett intelligenciáról. Mi ezt a nyelvet tanítjuk. Nyelvtanárok vagyunk. De a lélekről egy grammal sem tudunk többet, mint az átlagos városlakó. Gondolja csak meg: az emberiség évezredekben át milyen jól elboldogult a két görög alapfogalommal: az ésszel és az értelemmel. Azután egy 19. század végi kongresszuson Binet és Simon bemutatták intelligencia-tesztjüket.

Valaki meg is kérdezte:

– *Binet úr, mi az az intelligencia?*

– *Intelligencia az, amit a mi tesztünk vizsgál.*¹

S valóban: az intelligencia a pszichológia egyik legkevésbé tisztázott fogalma. Egy biztos, az ún. intelligencia-vizsgálatok mindenféle értelmi funkciót mérnek (logikát, kombinatív gondolkozást, tér-időbeli tájékozottságot, néha műveltséget is stb.), de intelligenciát nem! Ezért a tisztességes pszichológusnak mindig meg kell határoznia, hogy milyen értelemben használja az intelligencia fogalmát. Én pl. William Stern definícióját fogadom el: intelligencia az új helyzetekhez való célirányos alkalmazkodás képessége, a belátás segítségével. Tehát viselkedési kategóriáról van szó! Adott helyzetben lehet intelligensen és nem intelligensen viselkedni. Új helyzet: amiben még nem volt, amire nincs viselkedési modellje. Célirányos: az eredeti törekvés, fenntartásával. A reális kerülő-utak megtalálása. A belátás kizárja az ún. próba-szerencse módszert.

– *S a dolog kísérleti része?*

– Hát... Ha nagyon akarom, az elmegy valamiféle fiziológiának.

– Ne igyunk egy kávé?

– Igyunk.

A kis vízparti presszóban mind a ketten rágyújtottunk, s az első szippantás füstjét széles sugárban fújtuk magunk elé.

– Mondja, maga szerint mi történt velünk?

– Furcsa ügy. Kezdetben és évezredek át a hívek pszichés gondozása egyértelműen papi funkció, a pasztorális szolgálat integráns része volt.

– S aztán mi történt?

– Az ördög tudja. Úgy látszik, soha nem elég egy megváltó és a megváltás lehetősége. Olyan ember, olyan nép is kell, amelyiket meg lehet váltani. Akik elfogadják a megváltás csodáját. Ehhez pedig mély hit kell és önátadásra való képesség. Ez az, amit szétrongyolt a modern természettudomány. A racionalizmus. A bal agyfélteke, az elemző gondolkodás kultusza, bölcsődétől az egyetemig, és a halálig. Legfeljebb marad valami bizonytalan éhség a sodró hatású, kábító totális élmények iránt.

– Várjon csak! És az orvostudomány?

– Hát ez az! Ajánlkozott arra, hogy magába olvasztja a lélekgyógyászatot. Pszichiátria. Az elmebetegségek vonatkozásában ezt nagyjából el is fogadta a közvélemény. Ámbár feltűnt, hogy csak a tünettant és egyes kezeléseket hatását mondja el. Tehát differenciál-diagnosztikát ad, de az etiológiával, a kór keletkezésének oktanával – a pszichoorganikus szindrómák (tehát a szervi károsodások lelki következményei) kivételével – adós marad.

Az úgynevezett funkcionális zavarok (pl. neurózisok, pszichés infantilizmusok stb.) egyértelmű magyarázatára – Freud elméletképzésének kivételével – máig nem került sor.

A funkcionális pszichés zavarokban szenvedő, igen érzékeny emberek számára az orvos törekvése a természettudományos objektivitásra, a közérzet, a szubjektív panaszok másodlagos jelentőségüként való értékelése riasztóan hat. Pedig már 1909-ben megjelent Freud tanulmánya a hisztériáról, bebizonyítva, hogy nem színlelésről, hatásvadászatról, hanem valódi betegségről van szó.

Ennek ellenére ma is érvényes Bálint Mihály megállapítása Az orvos a beteg és a betegség című könyvében: „Ha az organikus vizsgálatok negatívnak bizonyulnak, a legtöbb orvos a beteget egészségesnek tartja, testi panaszait nem veszi komolyan. A beteg ilyenkor vagy tünetet vált, vagy orvost.”

Így hát lassan kifejlődött, és a 20. században elterjedt egy hibrid tudomány: a klinikai pszichológia. A művelője félig orvos, félig pap. A módszertana – amíg az egyszerű lelki jelenségeket kvantifikálni, mérni, vagy legalább megszámlálni tudja – természettudományos. Kvantumokban fejezi ki magát, nem minőségekben. Ha ez már módszertanilag nem lehetséges – pl. az összetett, bonyolult lelki jelenségek esetében –, akkor visszatér a kvalitásokban való gondolkodáshoz. Vagyis megpróbál a tárgytól függően hol minden értékítéllettől mentes természettudomány, hol pedig más szaktudo-

mányoktól kölcsönzött értékítéletek segítségével társadalomtudomány lenni. Egyszerre akar *Arisztotelész* és *Galilei* szerint gondolkodni.²

Jegyzetek

¹A 19. század második felében Franciaországban népesedési problémák keletkeztek. „Egyke” – egy családban egy gyerek! A rendkívül tehetséges oktatási kormányzat mellőzte a bizottságosdít. Ehelyett megbízott egy *Binet* nevű pszichológust, hogy nézzen körül az iskolákban, és tisztázza, hogy mi a helyzet. Megnőtt volna a szellemileg elmaradott gyerekek száma? *Binet* vállalkozott erre, de maga mellé vett egy gyerekorvost is, *dr. Simont*. Vizsgálódásaik eredményeként jelentették, hogy szó sincs értelmi zavarokról, ám a gyarmatokról bevándorolt családok gyerekeinek egy része nem érti jól az irodalmi francia beszédet.

A francia kormányzat húzódozása a bizottságosdítól annak a következménye, hogy komolyan vették a *Le Bon-törvényt*, amely szerint egy embercsoport teljesítménye a csoport leggyengébb tagjának színvonala felé deviál, éppen úgy, mint pl. a tájékozódási terepversenyeken. Ezért bizottságok esetében nem igen beszélhetünk kollektív bölcsességről, inkább kollektív butaságról, ahol a bizottságnak annyi a szerepe, hogy megosztja a legtöbbször rossz döntések felelősségét.

²Eddig a tudományos gondolkodás több forradalmát ismerjük. Ezek a nagy minőségi változások hagyományosan három névhez kötődnek: *Arisztotelész*, *Galilei* és *Heisenberg*.

Arisztotelész. Minőségekben gondolkozik s ellentétpárokat állít fel. (Könnyű, nehéz, meleg–hideg stb.) Törvény: olyan folyamat, ami azonos feltételek között *mindig* azonos módon megy végbe. Sztochasztikus törvény: ami azonos feltételek között *gyakran* azonos módon megy végbe. Ahol ilyen tendenciát nem sikerül megállapítani, ott a tudomány még nem jutott el a törvény felismeréséhez. Ezért a tudomány alapkérdése, ha egy új jelenséggel kerül szembe: vajon törvényszerű-e? Nyilvánvaló az arisztotelészi törvényfogalom matematikai (statisztikai) jellege. A tudományos megismerés a faj- és a nem-fogalom meghatározásával, és rendszerbe sorolással zárul.

Galilei. A modern természettudományos gondolkodás első úttörője. Egy hipotézist axiómává léptetett elő, nevezetesen: hogy a *természettudományban csak és kizárólag okságilag determinált törvényszerű folyamatok léteznek*. Ezért jól nevelt tudós soha nem kérdezi meg, hogy egy megfigyelt folyamat vagy jelenség bekövetkezése törvényszerű-e, vagy sem. Eleve feltételezi a törvényszerűséget, függetlenül attól, hogy felismerte-e törvényt, vagy még nem. *A tudomány alapkérdése: milyen törvénynek engedelmeskedik?* S erre leggyakrabban a sikeres funkcionális elemzés ad választ. Legeredményesebb, ha a választ kvantifikálás útján találja és fogalmazza meg. Minőségek helyett igyekszik kvantumokban gondolkozni, tehát számára nincs pl. hideg és meleg, csak hőfok,

nincs könnyű és nehéz, csak súly és tömeg. Ahol nem tud még kvantifikálni, ott hiányosak az ismeretek, időlegesen kényszerül visszatérni a kvalitatív leírásokhoz. A nem- és fajfogalomba való sorolás, a rendszertanok felállítása nem befejező, hanem kezdő aktusa a tudományos megismerésnek.

Heisenberg. A természettudományos megismerés határait tapogatja a magfizikában. Nem szűnik meg az objektív természetmegfigyelés lehetősége, amikor már nem választható szét a megismerő szubjektum a megismerés objektív tárgyától. Vagyis ahhoz, hogy az elemi részecskéket megismerhetővé tegyem, műszeresen igen durván bele kell avatkoznom az életükbe. Ez azt jelenti, hogy soha nem láthatom őket saját természetes mozgásukban, hanem csak az én beavatkozásomra adott reakciójukat figyelhetem meg. Heisenberg ezt ilyen költőien fejezi ki: *Belenézek a természetbe és a saját arcom néz vissza rám.* Többek között ezért lehetetlen, hogy egyszerre határozzam meg az elemi részecskék helyzetét és mozgásukat (bizonytalansági együtttható). Amire még *Einstein* is felhördült: *A Jöisten nem kockázik!* Ebből a bizonytalanságból nőtt ki az elemi részecskék szabad akarátának hipotézise.

HARMADIK FEJEZET

Módszerek a titokzatos lélek keresésére

„*Mi oly anyagból vagyunk, mint álmaink, s törékeny életünk álmok veszik körül*” – figyelmeztet *Shakespeare.*

A lélektan tárgyának keresésére tehát gazdag metodikai fegyvertár áll rendelkezésre. Valaha – egy ősi emberkép szerint – az ember fizikai testből, életerőkből, ösztönökből és érzelmekből, valamint az értelem erőiből állt össze. Ezoterikus fogalomrendszerben:

- fizikai test
- étertest
- asztrálest
- én.

Létezési formák. (FIZIKAI SÍKON ÉRZÉKELHETŐ. Csak szellemi síkon érzékelhető.)

FIZIKAI TEST = ÁSVÁNY (étertest, asztrálest, én)

FIZIKAI TEST + ÉLETERŐK = NÖVÉNY (asztrálest, én)

FIZIKAI TEST + ÉTERTEST + ASZTRÁLTEST = ÁLLAT (én)

FIZIKAI TEST + ÉTERTEST + ASZTRÁLTEST + ÉN = EMBER

Tehát az élőlények közül az ember az, aki *teljesen lent van a Földön*. Mondják: „kiszakadt a kozmoszból”! Szellemi síkról nincs semmiféle állandó szabályozó csatornája. Másképpen: ami a Földön a legalacsonyabb rendű, az szellemi síkon a legmagasabb erővel van kapcsolatban.

Az értelmi működéseket (intellektust) az én-funkció hozza létre: az *önkonstatálást* (saját magam észrevevése a világban) és az *önreflexiót* (saját viselkedésem, gondolataim, érzelmeim megítélése).

A lélek egyelőre sehol! Holott nem ő lenne a pszichológia (lélektan) tárgya?

Mindez nem jelenti a lélek létezésének a tagadását. De lelkünkre, létezésére, folyamataira csak *következtetni* lehet, közvetlen tárgy-megragadásra a pszichológia nem képes.

Következtetésre alkalmasnak tűnő – ámbár gyakran vitatott – információhordozók, módszerek:

- a vegetatív reakciók és változások,
- a viselkedés megfigyelése,
- az introspekció,
- a retrospekció,
- a kísérlet,
- a tesztek,
- a kérdőívek,
- az álom- és fantáziaelemzések,
- a szabad asszociációk,
- az intuíció.

Lássuk közelebbről:

A vegetatív reakciók (pulzusszám, vérnyomás, galvános bőrreflex, légzés stb.) a pszichés fe-

szültség emelkedését vagy csökkenését mutatják, de nem magát a lelki jelenséget, pl. a hazugságot.

A viselkedés megfigyelése az egyik legfontosabb informátorunk a lelki folyamatokról. Csakhogy azonos lelki jelenségek különböző viselkedésformákban nyilvánulhatnak meg (pl. a menekülés és a támadás mögött egyaránt állhat félelem). Ezen kívül a viselkedés legtöbbször nem egyértelmű, sokféleképpen értelmezhető.

Eysenck megfigyelt a tengerparton egy óvodás kislányt, aki egy éles kagylóval kettévágott egy gilisztát. Ezt minden pszichológus agresszív cselekedetként értékelné. De *Eysenck* közel ült hozzá és ezért hallotta, mit suttog a gyerek, aki tudta, hogy egy giliszta két fele önállóvá fejlődik. „*Szegénykém, most már nem leszel egyedül.*”

Mégis sokan a viselkedést tartják a lélektan tulajdonképpeni tárgyának, s ennek megfelelően alakult ki a *behaviorizmus*, a viselkedés-lélektan mint önálló pszichológiai irányzat.

Az *introspekció* és a *retrospekció* az önfigyelés két alapvető formája. Introspekcióról akkor beszélünk, ha a pszichológiai történet és az önfigyelés egyidejűleg megy végbe; retrospekcióról, ha valaki utólag rekonstruálja saját lelki történetét.

Az önfigyelés tudományos értékéről eltérnek a vélemények. Van, aki a lélektan legfontosabb módszerének tartja; van, aki óvatossággal ajánlja; és van, aki szerint szubjektív miatt használhatatlan, nem szabad rá támaszkodni.

A kísérlet. Független és függő változók közötti összefüggéseket vizsgál. Gondosan ellenőrzöttnek, objektívnek (alany és tárgy szigorú elkülönítettsége) és megismételhetőnek kell lennie. Sok ellentmondást hordozó módszer. Egyrészt a lélektani kutatások legobjektívebb metodikája. Másrészt kikerülhetetlen rákfenéje a *műtermékek* keletkezése. Lehetetlenné teszi, hogy a saját természetes működésükben figyeljük meg a dolgokat – mindig belejátszik a kísérleti technika torzító hatása.

Tesztek. Sajátos pszichológiai mérési, sokszor csak megszámlálási rendszerek. Megkülönböztetünk projektív- és teljesítmény-teszteket. A projektív tesztek általában a személyiség vizsgálatára, differenciál-diagnosztikai kérdések eldöntésére alkalmasak, állandóan bővülő empiriára támaszkodva.

A tesztnak meg kell felelnie két követelménynek: az egyik a *reliabilitás* (valóban azt vizsgálja-e, amire szánták) és a *validitás* (milyen megbízhatósági fokon vizsgál).

A projektív tesztek csúfolja az alábbi közismert anekdota:

A pszichológus négyzetet rajzol.

– *Mi jut erről az eszébe?*

– *Ez egy szoba* – feleli a nő-kliens. – *Ebben a szobában fekszem én meztelenül, jön egy hatalmas néger és megerőszakol engem.*

Háromszöget rajzol.

– *Ez egy sátor. Itt fekszem én meztelenül, jön egy hatalmas néger és megerőszakol engem.*

Húz egy vonalat.

– *Ez egy szőnyeg. Ezen fekszem én meztelenül, jön egy hatalmas néger és megerőszakol engem.*

– *Mondja, magának mindenről ez jut az eszébe?*

– *Na hallja! Ha maga ilyeneket rajzol!*

A teljesítménytesztek tulajdonképpen feladatmegoldások, amelyek az egyéni produkciót vizsgálják, egyszerűbb lelki jelenségekre vonatkoztatott standard alapján. A tesztek kiegészítő diagnosztikus módszernek tekinthetők, amelyek nem helyettesíthetik az ember megfigyelését.

Kérdőívek. Életpálya-adatokat, attitűdöket, beállítottságokat vizsgáló egyszerű eljárás, amely vagy a kérdés-felelet, vagy a több lehetőség közötti választás módszerét használja. Tudományos értéke csak akkor van, ha a tesztek összeállításának szabályaihoz hasonló elvek szerint szerkesztették. Kérdőívek esetében is felmerül a reliabilitás és a validitás követelménye. A kérdőívben időnként a hazugság leleplezésére szolgáló „lügen”-pontokat illesztnek be. A szerkesztés dilettáns módja azonnal leleplezi önmagát.

A kérdőív tudományos használhatósága függ attól, hogy a megkérdezettek mintája mit-kit reprezentál. Előnye, hogy nagyszámú adatfelvételre alkalmas; hátránya, hogy nem tud feleletet adni arra a kérdésre, hogy milyen motívumok állnak a válaszok mögött.

Álom-és fantáziaelemzések. Freud bebizonyította, hogy az álom és a fantázia *mese önmagunkról önmagunknak* – leírta keletkezésük pszichés mechanizmusát (eltolás, szimbolika stb.),

és perdöntően alkalmasnak tartotta arra, hogy elfojtott, de mégis a tudatosság felé törekvő, pszichés tartalmakra (vág्याkra, félelmekre, ösztöntörekvésekre) lehessen belőlük következtetni. Freudnál nem álmoskönyvről van szó, hanem álom-értelmezésekről, az álmodó asszociációinak segítségével.

Szabad asszociációk. A pszichoanalitikus terápia során a kliens által vállalt ideális állapot, amikor az analitikus-óra idejére félretesz minden „okosságot” és logikát, fűtül az emlékek időrendjére, lemond arról, hogy fontossági sorrendet állapítson meg az élményei között – szelekció nélkül kimondja, ami eszébe jut, beleértve az analitikusra vonatkozó fantáziáit, titkos szexuális ötleteit, sőt az eszébe jutó trágárságokat is. Ez a módszer fokozatosan feltárja az ösztön- és érzelemvilág, az átélt élmények valódi elrendeződését, vagyis általa megismerhető a tudatalan tartalmak jó része.

Intuíció. A kutatók többsége által elutasított, tudománytalanak minősített módszer. Sokféle magyarázata, definíciója létezik. Nevezhetjük *megérzésnek* is, aminek alapja a nagyon fejlett empátiás készség, ami lehetővé teszi a másik ember lelki történéseivel, gondolatvilágával való azonosulást. Ezoterikus értelemben az „*én te vagyok*”-állapot létrehozásának a képessége.

Lassan befejezhetjük módszertani kalandozásunkat. De maga a lélek még mindig nincs seholl!

NEGYESIK FEJEZET

A régmúlt elmosódott ösvényei

„Az emberi lélek természetével foglalkozó szemlélődéből alakult ki a természettudományos szemléletű és szigorú módszertani apparátussal felvértezett tudományos igényű pszichológia” – írja W. D. Fröhlich.

Csakhogy a lélektan valóban szigorúan természettudományos metodikájúnak tekinthető-e? Megérdemli-e ezt a minősítést a modern pszichológia teljes egészében?

Természetesen nem, mert a lélektan ugyan törekszik saját természettudományos módszertanának a kifejlesztésére, de ennek a sikere csak részleges, mert nem csak a természeti, hanem a társadalmi jelenségekkel is foglalkozik (egyszerre társadalom- és természettudomány), sőt egyes terminológiák szerint bőven hordoz *embertudományi* (antropológiai) elemeket is.

Platón szerint a lélek három tulajdonságot hordoz: ösztönöket, erkölcsöt és értelmet. Az értelem halhatatlan eszméket képvisel, amelyekkel féken lehet tartani az ösztönöket (lásd *Freud*). A test viszont mulandó, létezése ideiglenes. Tehát *Platón*tól származtathatjuk a test és lélek kettősségének számos problémáját.

Arisztotelész a lelket tartja a legmagasabb képességek hordozójának. Állatoknak és növényeknek nincs lelkük. Az emberi lélek fő funkciója a megismerés, a gondolkodás, a képzelet, az ítéletalkotás és az akarat. Követői *Plotinosz* és *Szent Ágoston*, akik *Arisztotelészre* támaszkodva létrehozták a skolasztikus antropológiát.

A filozófia újkori fejlődésében döntő szerepet játszott *Descartes*. Figyelmének középpontjába a tudat kerül. A tudat vezet el önmagam létezésének felismeréséhez: *cogito ergo sum*. A karteziánus gondolkodók ma is elfogadják a mester elhatárolását: a tudomány azzal foglalkozik, hogy *milyen a világ*. A vallás és az erkölcs azzal, hogy *milyennek kellene lennie a világnak*. Ezt a kettőt nem szabad összekeverni. Ugyancsak ő volt az első, aki a tudatos folyamatok létrejöttét az agynak tulajdonította. Egyik művének záró mondata máig megszívlelendő tanácsot ad: „*Fiatalember, soha ne felejtse el: a természet nem isten, az ember nem gép és egy hipotézis nem tény!*”

Ettől kezdve a filozófiák egyre inkább telítődnek lélektani gondolatokkal: *Locke*, *Hobbes*, *Berkeley*, *Hume*, *Mill*, *Leibniz*. Már a pszichológia őseinek tekinthetők *Wolff*, *Herbart*, *Fechner* művei is, s végül *Wundt*tal megkezdődik a filozófiától elkülönült önálló pszichológia fejlődésének korszaka.

A természet- és társadalomtudomány határozott elkülönülése a 17. század folyamán vált tényé. A természettudományok gyors fejlődéséhez először is sok kutatási idő, magas szintű matematikai apparátus, fejlett kísérleti eszköz-

tár és olyan szilárd szemlélet szükséges, amely szerint *a világban rend van, a jelenségek érthetőek, értelmezhetőek, tehát érdemes megismerni őket*.

Ez a világszemlélet teljes egészében racionális. Kibontakozása a francia felvilágosodásban megy végbe, amikor az enciklopédisták elhatározták, hogy megteremtik az „ész örök uralmát”, vagyis kizárólag racionálisan próbálják megérteni a világot. Számukra az irracionalitás az ideiglenes nem-tudást jelentette, azt hogy még nem jutottak el a racionális megismeréséhez, a jelenségek mögött meglévő okok, folyamatok, törvényszerűségek feltárásához.

Így alakultak ki a természettel foglalkozó *alaptudományok*: a fizika, a kémia, a biológia, a geológia és a csillagászat – összes részdiszciplínáikkal egyetemben.

Alkalmazott természettudományok: a műszaki tudományok, a mezőgazdaság, az orvostudomány.

S minden tudomány mögött-felett áll bizonyítási módszerként a *matematika*, általános elméletképzésként a *filozófia*.

Am, ha kimondtuk a *bizonyítás* szót, akkor ez a fogalom értelmetlen, ha nem határozzuk meg, hogy a tudománynak mit kell bizonyítania. Köztudott, hogy az *igazságot*. Azt, amiről *Pilátus* is megkérdezte *Jézust*: *Mi az igazság?* A kérdés elhangzott, és elhangzik mindmáig. *Jézus* hallgatott, mert ő valószínűleg tudta, mi az igazság. Mi nem tudjuk, és ezért fecsegünk róla.

Mondhatnánk: igazság az a megismerés, amely tudásunk szerint független a megismerő-

től és megfelel a valóságnak. Ám a „tudásunk szerint” egyben figyelmeztetés is: *a tudományos igazság feltétele nem csak a bizonyíthatóság, hanem a cáfolhatóság elve is.* (Pl. *Wittgenstein* vagy *Karl Popper* a cáfolhatóság lehetetlensége miatt nem tartotta tudománynak pl. a pszichoanalízist.) Ez az elhatárolás, hogy „tudásunk szerint” már *Szent Ágostonnál* megjelenik, aki hangsúlyozza, hogy *mindaz, amit csodának tartunk, nem mond ellent a természetnek, csak a természetről aktuálisan vallott ismereteinknek.*

Mindezek következtében *a tudomány nem ismeri az abszolút igazságot.* Számára az igazság mindig relatív. A relatív igazság tehát a racionális gondolkodás terméke. Kérdés, hogy léteznek-e nem tudományos igazságok, amelyeknek valóságértéke hiteles lehet az emberi elme számára anélkül, hogy bizonyítani vagy cáfolni lehetne őket? Léteznek, és ezeket nevezzük *kijelentett igazságoknak.* Vigyázni kell! Nem arról van szó, hogy kijelentett igazságok azok, amelyeket igaznak érzünk ugyan, de még nem tudunk bizonyítani-cáfolni, ám egy napon a tudomány fejlődése felfedezi bizonyíthatóságukat vagy cáfolhatóságukat. Ezeket *tudományos sejtéseknek* nevezzük, pl. a matematikában.

Miután a kijelentett igazságok elvileg soha nem bizonyíthatók, vagy cáfolhatók, csak elfogadni vagy elutasítani lehet őket. Ha *Jézus* azt állítja, hogy *„én vagyok az út, az igazság és az élet”,* ezt hinni vagy tagadni lehet mindhalálíg. Ugyanígy, ha *Szókratész* azt tanítja, hogy *„jobb igazságtalanságot elszenvedni, mint elkövetni”,* ez

válhat életvezérlő meggyőződésünkkel, vagy főként rálegyinthetünk.

Már most hogyan áll az igazság problémájával a pszichológia?

Szegény pszichológia rettenetesen szeretne megfelelni *Wittgenstein* követelményeinek, aki egzaktsága miatt a fizikát tartotta a legtokéletebb tudománynak. Az elemi lelki jelenségek nagy részénél, amelyeknél a teljesítmények mérhetők – érzékelés, figyelem, emlékezés, az egyszerű logikai gondolkodás – meg is tud felelni az önmagával szemben támasztott követelményeknek, pl. kvantifikálni tud, elvetheti a minőségi meghatározásokat (pl. nincs buta és okos, csak IQ van stb.).

Ám mai módszertani tudásunk szerint nem mérhető, nem kvantifikálható, összetett lelki jelenségeknél vissza kell térnie az Arisztotelész-féle kvalitásokban való gondolkodáshoz. Például ezért foglalkozik könyvtárnyi irodalom az állítólag mérhető szorongással, és szinte semmi az unalommal, a gyávasággal, illetve a legtöbb személyiség- és karaktervonással. Ezek azután ki is esnek a kísérleti pszichológia érdeklődési köréből, a matematikai statisztikai lehetőségek használhatatlansága miatt.

Mellesleg jegyzem meg, hogy a matematikai statisztikai módszerek a pszichológiában ritkán alkalmazhatók bizonyításként, inkább csak a valószínű törvényszerű összefüggésekre mutatnak rá, a bonyolult és sokféle jelenségcsoport között. (Pl. arra, hogy valószínűleg összefüggés van a szülők alkoholizmusa és a gyermekkori

kriminalitás között, de azt nem árulja el, hogy miben áll az összefüggés, azt csak funkcionális elemzés segítségével lehet feltárni.) Mindez nagyon fontos segítője lehet a kutatásnak, de az összefüggések kimutatása nem tekinthető az adott jelenséget megmagyarázó, teljes tudományos eredménynek. (Különös veszélyt jelentenek az ostoba kísérleti módszerek és a matematikai statisztikai bizonyítás lehetőségeinek félreértései. Pl. ha valaki azt állítja, hogy a nemzetközi pályaudvar illemhelyéről vett vizeletminta az európai átlagvizelet mutatójaként értékelhető. A példa blőd, de nem olyan ritkaság.) Ezért nő a szakadék a matematikai statisztikai bizonyítást igénylő kísérleti lélektan és a klinikum között. R. Valentine szerint a természettudományos kutatás lényege az *empíria*, vagyis a *megfigyelés, a mérés és a kísérlet*.

Így hát a pszichológia ott billeg a természet- és társadalomtudományok határán, s ezért nem nélkülözheti az *esszét* sem, mint tudományos értékű gondolatok kifejtését.

Még egy szempont a pszichológiai megismerés és az igazság viszonyához. Földi körülmények között a megismerés lehetősége függ a központi idegrendszer fejlettségétől. Elvileg egy magasabban szerveződött idegrendszer megismerhet egy alacsonyabbrendűt. Fordítva viszont nem igaz. A fejlődéstanilag fejletlenebbnek nincs eszköze a fejlettebb idegrendszer folyamatainak, törvényszerűségeinek a megértésére. Pl. ezért mondtak csődöt minden idők racionális istenbizonyítékai, még ha *Aquinói Tamástól*

származtak is. Erről járta a mondás: ha valaki egy racionális lépést tesz Isten felé, az Isten két lépést hátrál előle. Vagyis Isten létezésének logikai bizonyítása végül mindig a semmibe marad. Ezért a vallások és az igazi ezoterika, pl. a kabbala az irracionális istenbizonyítékok felé fordul, nevezetesen a *misztikus élmény* felé.

És a pszichológia? *Elvileg lehetséges-e két, nagyjából azonos fejlettségi szinten lévő intelligencia kölcsönös megismerése?* Emberi intellektussal megismerhető-e az emberi intellektus? A tapasztalat azt bizonyítja, hogy egyénileg, a maga teljességében nem lehetséges. A megismerő mindig *redukciókra* kényszerül. S ezen még a felhalmozott kollektív tudás segítségével sem lehet túllépni. A tudományos elemzésekben mindig *részfunkciókról* van szó (érzékelésről, figyelemről, motivációról stb.), de amikor az egészeről, e részfunkciók hordozójáról, vagyis a *személyiségről* akar valamit mondani, akkor a pszichológia dadogni kezd, és *modellekben gondolkodik*. A biztos tudásnak soha nincs szüksége modellekre. Azt a tényt fogadja el, amelyet aktuális tudása alapján biztosnak tart. A modellek viszont különböző létezési lehetőségek megfogalmazásai, így egyaránt lehetnek igazak és tévesek. Éppen azért van szükség modellekre, mert ebben a kérdésben még nem lehetséges a megalapozott állásfoglalás, a tudományos igazság hirdetése.

ÖTÖDIK FEJEZET

A tudatos és a nem tudatos tudás furcsa jelenségei

Erről a jelenségről a hipnotizőrök tudnák a legtöbbet elmondani. Arról a közismert tényről van szó, hogy akármilyen mély hipnózisban lévő vizsgálati személy azonnal felébred, ha olyan szuggesztiót kap, aminek végrehajtása – jungi terminológiában – a Selbstbe ütközik. A hipnózis – akár bármiféle pszichoterápia – mindig a Personában fejt ki a hatását. A klasszikus kísérlet (több könyvemben is említést tettem már): a Stanford-skála szerint igen hipnábilis férfi, mély hipnózisban teljes anesztézisre kap utasítást. Eközben kezét chloretillel fagyasztják, mert a hirtelen erősszehúzódások, érgörcsök (lásd pl. a migrént vagy az infarktust) igen nagy fájdalommal járnak. Akkor azt kérdezi a hipnotizőr:

– *Lelkednek azzal a részével akarok beszélni, amit nem tudok hipnotizálni. Ő feleljen! Mi történik most veled?*

– *Fagyasztják a kezemet.*

– *Mit érzel?*

– *Nagyon nagy fájdalmat.*

– *Miért tűröd?*

– *Mert nem szenvedek tőle!*

Ki az, aki felel? Sőt, valószínűleg ő ébreszt a Selbstet sértő parancs esetén. Nem illeszthető be semelyik személyiség-modellbe. De örökké figyel, mindenről tud, s szükség esetén beavatkozik a cselekvésekbe, a lelki folyamatokba. Jobb híján elnevezték *observeurnek*.

Érdekességként megjegyzem, hogy az observeur létezését *Füst Milán* is fölfedezte. *A feleségem története* című regényében Störr kapitány, az óriási tengeri medve dührohámában összetöri felesége szobáját. Leüti a feleségét, ledönti a könyvespolcot, a vitrint, lerántja a csillárt, egyszóval rettenetes pusztítást végez. S közben észreveszi, hogy épen hagyta azt a kis polcot, amin kedvenc úti órája áll, amit mindig magával visz tengeri útjaira. S akkor megjegyzi: Ezért nem bíztam én soha az emberi természetben. Mert játékos, mint a majomé. Bármit tesz, élvezi is amit csinál. Kivéve, ha ebben a játékában leleplezik.

Ezért nem bíztam én soha az emberi természetben. Mert játékos, mint a majomé. Bármit tesz, élvezi is amit csinál. Kivéve, ha ebben a játékában leleplezik.

A regényben ez történik: a feleség, a földön fekvő, egy ideig nézi az őrjöngő férjet, majd megszólal:

– *Hagyja abba! Minek játssza meg magát?*

S akkor éreztem, hogy megindul valami bennem, a derekam táján, nehéz mozdulással, mint a barom. S tudtam, hogy most megölöm, mert leleplezett!

Vagyis leleplezéséig Störr kontrollált maradt

az observeur által. Tudta, mit tesz, s azt is tudta, hogy most már ölni fog.

E regény hatására egy évig vizsgáltam ún. erős felindulásban elkövetett gyilkosokat, s azt tapasztaltam, hogy Füst Milánnak igaza van: az ölés indulata két hullámban jön. Először még ártalmatlan, majd történik még valami, egy rossz mondat vagy mozdulat, s akkor az indulat második, még felfokozottabb fázisában már gyilkol.

Szóval, elakadtunk az observeurnél, titkos lelki megfigyelőknél, a tudat spiclijénél.

Lehet, hogy a nem tudatos tudást nevezzük utólag megérzésnek, intuíciónak? Déjà vu-élménynek? Vagy aha-élménynek, ami állítólag csak a pszichológusok lelkében fordul elő?

Ez a nem tudatos tudás megint csak nehezen helyezhető el az ember lelki struktúrájában. Eredetileg semmiképpen nem része a tudatnak. No de tudat-előttésnek (tudat-alattinak) sem nevezhető, mert akaratlagosan nem felidézhető.

Így hát nyitott kérdés marad, hogy a hipnotikus utasítás mit bénított le? Mint látjuk, a tudatot nem, hiszen a kísérleti személy mindvégig tudta, hogy mi történik vele. A fájdalom érzékelését sem, hiszen utólag nagy fájdalomérzés létezéséről számolt be. Marad az alábbi lehetőség: a hipnotikus szuggesztió azt akadályozta meg, hogy a fájdalom érzékelése belépjen a tudat világába, tudatosodjon. A konklúzió ebben az esetben az, hogy az ember csak attól szenvedhet, amit tudatosan átél. Igaz-e ez?

*Thomas Mann*t 70 éves korában tüdődagannal megműtötték. (Erről a történetről szín-

tén írtam már.) Amikor az altatásból magához tért, ezt ismételte: *Faj, nagyon sokat szenvedtem.* Holott a műtét alatt semmiféle fájdalmat nem érzett, azaz nem tudott arról, hogy fáj valami. Hogyan szenvedett mégis tudatos megélés nélkül?

S hogyan lehetséges az, hogy amikor a teljesen fájdalommentes orvosi beavatkozások (műtétek) után a beteg magához tér, a meggyötrött, kimerült ember benyomását kelti, olyan állapotban van, mint amilyen nagy kínok átélése után szokott létrejönni?

Mit kezdünk ezekkel az ellentmondásos, elméletileg sehová be nem illeszthető, empirikus lélek-tapasztalatokkal? Ha létezik lélek tudat nélkül, a belső és a külső világ érzékelése nélkül, a reagálás minden lehetősége nélkül, akkor marad a halottak hallgatásának spirituális magyarázata.

Tanácsstalanságunkban Hamlet királyfihoz fordulunk. Amikor barátjának Horatiónak beszámol találkozásairól apja szellemével, Horatio gyanakszik:

Horatio: ...*De mindez oly csudás, oly idegen.*

Hamlet: *Hát üdvözöld, mint idegent szokás.*

Több dolgok vannak földön és egen,

Horatio, mintsem bölcselmetek

Álmodni képes.

Itt Horatio nem tehet mást, mint hogy elhallgat. Mi azonban tovább töprenghetünk *Descartes* és *Sartre* vitáján. *Descartes* közhellyé vált mondása és alapvető meggyőződése a „gondolko-

zom, tehát vagyok”. Tehát létezniem kell, kell lennie egy Én-nek, aki gondolkozik, birtokosa és létrehozója gondolataimnak. A nyelvi kifejezésben ez a birtokviszony állandó: „az én lábam, az én bánatom, az én szerelmem, az én elképzelésem stb.”

Sok idő elteltével *Sartre* eltöpreng ezen az állítólagos birtokviszonyon, s arra a következtetésre jut, hogy itt egy azonosság művi szétszakításáról van szó: a tudatom én magam vagyok. A tudat nélküli állatnak nincs Én-je sem: ha a tudatom (önkonstatálás – tehát létezőm észrevevése, és önreflexió – tehát ítélkezésem önmagam felett) tönkremegy, megszűnik, akkor megszűnik az én létezőm is.

Sartre itt betéved a távoli Kelet bölcséletébe, és *Buddhával* egyetértve tagadja az ego önálló létezését, illúzióknak tartja. Ezek szerint az ember egy földi tudat, Isten – ha van – egy kozmikus tudat, politeizmus esetén kozmikus tudatok.

Az emberi tudat az *azonosulásokból* és az *elkülönülésekből* keletkezik – tanítja *Tolle*. Az Ego érzi saját labilitását, és ezért folyton megerősítést, valamilyen helyzeti vagy szellemi fölényt keres a maga számára. Például mindig örömmel pletykál, továbbad akár jó, akár rossz híreket. A lényeg számára ugyanis az, hogy az adott pillanatban fölényben van a másikkal szemben, mert valamiről többet tud nála. Az elkülönülés érve lehet szellemi (pl. tudás, világnézet, vallás stb.), lehet a származásból, emberfajtaból, szociális státusból, vagyoni helyzetből fakadó, vagy

éppen a testi adottságok határozzák meg a „más vagyok, mint te” érzését. Ugyanilyen szerepet tölthet be a panaszkodás, az életkörülmények, politikai viszonyok állandó keserű kritikája, másokkal összehasonlítva a saját élet kudarcainak, keserőségének, pechjeinek hirdetéséig egészen az egyének vagy csoportok gyűlöletéig.

S ennek az attitűdnek az ellenpontja: a „mi kutyánk kölyke” alapon történő elfogadás, a „mi fradisták, kommunisták, fasiszták, zsidók, magyarok stb.” alapján történő azonosulás, pozitív megkülönböztetésül azoktól, akik cigánynak, zsidónak, négernek, oroszoknak, homoszexuálisnak stb. születtek. Ezek az azonosulások és elkülönülések, minden teljesítmény nélkül, egyedül a „vették a fáradságot megszületni” alapon fölényt adnak minden tehetségtelen és ostoba senkiházinak a más születésű ember felett.

Az Egónak ezekre a gyűlöletre, megvetésre csábító hangjaira, ha lehetséges, ne reagálj! Egy idő után rájössz, hogy a fennmaradásáért küzdő másik ember Egójának a hangját hallod. Gyakori baj, hogy a negatív diszkrimináció, az elled való fenyegetés és támadás néha oda vezet, hogy te is agresszív védekezésre kényszerülsz, vagyis a te Egód is erősödni kezd – a vereség kettős.

Nehéz ügyek. A történelem azt bizonyítja, hogy emberek millióit ölték meg a gyűlölet nevében. Ennél többet csak a szeretet nevében ölték. Vagyis ahol az emberi viszonyokba beavatkoztak az érzelmek s főként az indulatok, a cse-

lekvések főként gyilkosságba torkollottak. Most nem is beszélek a politikáról vagy a nacionalizmusról. De Mózes lejön a hegyről, kezében a törvénytáblákkal, amelyeken *Thomas Mann* szerint az emberi viselkedés alfája és ómegája van leírva, köztük a Ne ölj! parancsa. És az aranyborjút látva azonnal megölet három és félezer embert. A szeretet vallása a „szeresd felebarátodat, mint tenmagadat”, sőt „szeresd ellenségedet” jézusi paranccsal kezdődik és az inkvizícióval folytatódik.

Feltűnik viszont, hogy a közöny nevében soha senkit nem öltek meg. A buddhisták, a taoisták, a konfucianusok soha nem gyilkolták meg vallási ellenfeleiket. A hatalom, a másik ember feletti fölény igényét szüntették volna meg magukban? Sikerült volna végzetesen meggyengíteni magukban az ego hatását? A legújabbban már nem is társadalmi eredetűnek tartott, hanem biológiai gyökerű igényt a hierarchizáltságra? Hiszen a fölényt és a hatalmat mindig a tudástöbblet és a hatékonyság jelenti, akár egy vezérürüről, akár egy fejedelemről van szó. Ezért Isten a *mindentudó* és *mindenható* hatalom az ember és a világ felett. (Holott soha nem járt a *Mindentudás Egyetemére*.) Ám ha semmibe foszlik a hatalom, a fölény és az erő kultusza, akkor semmibe foszlik az Isten is, mert nincs már rá szükség. Ezért nincs Istenük a buddhistáknak, a tao vagy *Kung Fu-ce* követőinek.

Mégis marad egy kérdés: egy Isten nélküli világban fenntartható-e a spirituális lélekfelfogás?

Van-e halhatatlan lélek? Van-e halandó lélek? Mint önálló és szabad (indeterminált) entitás kívül áll-e a materiális oksági összefüggéseken? Ha igen, akkor mégse a tudomány, hanem a vallás fogalomrendszerébe tartozik. S ha így lenne, mit lehet kutatni rajta, pl. a pszichológia szempontjából?

HATODIK FEJEZET

A lelki jelenségek végsőnek tűnő meghatározói

Három és félezer évvel ezelőtt a habiru *Ábrahám* élménye-ötlete volt a láthatatlan Isten. Az ember csak formát képes meglátni. Ha Istennek nincs formája, akkor láthatatlan. Ám a megformáltság nem feltétele a létezésnek. Tehát a láthatatlanság nem zárja ki a létezést. Mert a fény akkor is látható, ha nem alkot formát, ha nem formáról verődik vissza. Mozogni képes: néha hullám-, néha tárgyias természete van, száguld a semmiben. Kicsinységük miatt az elemi részecskék vagy a vírusok is láthatatlanok, ám műszeresen láthatóvá tehetők, vagy hatásuk miatt létezésük bizonyítható.

A hallhatóság is mozgáshoz kötött. A hangképzés speciális formája a rezgés. Tehát kell valami materiális eszköz, ami mozgásra képes, rezgphet. Az űrben, a semmiben létező Isten nem rendelkezik ilyen eszközökkel, tehát fizikai értelemben nem is hallható.

Ábrahám nagy találmánya tehát a hit a nem fizikai értelemben vett látás és hallás létezésében. Tehát lehetségesnek tartja a belső látás (látomás) és a belső hallás (elhívás) megtapasztal-

lásának lehetőségét. Ebből következik az érzékelhetően túli, a szellemi létezés jelenvalóságának feltételezése.

A pszichológiának ehhez attól kezdve lesz köze, amikor az ember képessé lesz nem látható és nem hallható belső történéseket érzékelni: nemegyszer a látás és hallás analógiájára pl. hangulatot, félelmet, szorongást, szeretetet, szerelmet, gyűlöletet – tehát leginkább érzelmeket, de néha gondolatokat is. Ezeket a jelenségeket viszont nem lehet a fizikai létezőkhöz hasonlóan kezelni, annak ellenére sem, hogy kölcsönhatásban állnak fizikai, organikus, testi jelenségekkel, s időlegesen reagálnak testi beavatkozásokra, pl. gyógyszerekre. A gyógyszerelés legtöbbször nem magát a lelki jelenséget, betegséget szünteti meg, hanem annak érzékelését, tudatossá válását, vagyis hogy amíg a gyógyszer hatása tart, nem szenved, tehát végső soron képes együtt élni a kórfolyamattal.

Minket azonban az egészségesnek tartott ember lelke érdekel, ezt keressük, mindeddig hiába. A lelki funkciók közül egyedül az *emlékezés* és a *tudat* került gyanúba: Vajon nem őket nevezük-e léleknek?

Egy taoista legenda szerint két szerzetes, *Tanzan* és *Ekido* vándorlásuk során egy megduzzadt, sarat hömpölyögtető, széles patakhoz értek. A partján egy szép lány tétovázott, szemmel láthatóan a kimonóját féltette. *Tanzan* a karjába emelte a lányt, és átvitte a patakon.

Öt óra elteltével, amikor már esti nyugovóra tértek, *Ekido* kifakadt:

– *Miért vitted át azt a lányt a karjaidban, magadhoz ölelve? Nekünk szerzeteseknek tilos ilyet tennünk.*

– *Azt a lányt én már órák óta letettem* – felelte *Tanzan*. – *Te még mindig cipeled?*

Barátom! Mit cipelsz magaddal éveken, évtizedeken át, megbántásokat, sérelmeket, mindenféle fájó érzelmet, bántó gondolatokat, amelyek már rég szétomlottak a múltban, hatásuk is semmivé vált, sehol nincsenek, csak a te lelkedben élnek tovább. Te táplálsz, téled kapják energiájukat, amikor napról-napra „újramagolod” őket, hiszen önmagukban már semmi erejük, jelentőségük nincs.

Persze – mentségedre legyen mondva – ezt tanultad a pszichológiától.

De hát kisebb-nagyobb mértékben valamenynyien így érzünk. Cipeljük a múltunkat, sőt néha már a múltunk cipel minket. Szemléletünk *Newton* totális determinizmusából táplálkozik. Szerinte, ha pontosan ismernénk minden apró anyagi részecske helyzetét és mozgását – akár százezer évekre előre megismerhetnénk a jövőt. Végül is erre alapoz *Freud* elmélete is a múlt, a gyerekkor döntő szerepéről a személyiség, a karakter alakulásában. Éppen a magyar *Szondi Lipót* kezdett komolyan foglalkozni az elképzelt jövő, a cselekvés és a viselkedés végeredményének (a finalitásnak) determináló hatásával. Lehet-e a végeredmény – polgári szemmel akár kedvező, akár kedvezőtlen – mégis vonzó? Ezért ismétli meg az ember olyan sokszor a negatív feed-backkel figyelmeztető hibás viselkedés

konfliktusait? Pl. még a börtön is csábító lehet a maga teljes alárendeltségével, katonai drilljével, kiszolgáltatott helyzetével, mert leveszi az elítélt válláról az önmagáért való felelősséget.

Pszichofiziológiai szempontból jelentőséget tulajdonítanak annak, hogy EEG-vizsgálat közben azonos idő elteltével ismételten elindított hanginger (kellemes hegedűszó) egy idő után létrehoz egy új, lassú, úgynevezett *várakozási hullámot*. Az agy felkészül az új inger fogadására. Figyelemre méltó, hogy a várakozási hullám kisgyerekek és visszaeső köztörvényes bűnözők esetében nem hívható létre. Az ő esetükben *a jelennek mindig erősebb a hatása, mint a múlt tapasztalatai alapján anticipált jövőnek. Tehát fokozottan csábulékonyak*. Például régen volt, hogy számtanból megbukott, soká lesz még, amíg újra megbukik, de most hívták focizni. Ekkor félrelöki a példákat és beáll a csapatba csatárnak. A szabaduló bűnöző megfogadja, hogy soha többé... De két óra múlva hívják egy betörésre, és elmegy...

Cleckley amerikai pszichológus leírja a (pszichopátia) szociopátia tizennégy jellegzetességét. Ezek közül a legfontosabbak:

- a személy
- nem szorong,
- nem szeret,
- nem tanul,
- indokolatlan törések vannak az életvezetésben.

Tehát gyenge érzelmek, de erős indulatok. Mert nem szorong a kudarcoktól, könnyedén

megismétel negatív eredménnyel végződő helyzeteket, konfliktusokat. Ezért nem tanul a tapasztalatokból. Az életvezetési törések azt jelentik, hogy felépít egy egzisztenciát, vagy egy kapcsolatot, azután minden ok nélkül szétrombolja. Pl. néhány napig nem jelenik meg a munkahelyén, vagy mással folytatott, szerelem nélküli szexuális viszonyal alázza meg partnerét.

Érdeemes megemlíteni, hogy *Cleckley* ír a „pszichopata bájról”, amellyel gyakran el tudja bűvölni környezetét. Ezt használják ki a szélhámosok.

A pszichopátia problémáját megpróbálták kísérletileg is megközelíteni. Készítettek egy labirintust, hasonlót ahhoz, amelyekkel a patkányok tanulási képességét is vizsgálják. Emberek fémpálcákkal „haladhattak” végig a labirintuson. A labirintusban áram keringett. Azok az utak, amelyek nem voltak szigetelve, piros jelzést kaptak. Ezek tilos utaknak számítottak. Ha valaki fémpálcájával hozzájuk ért, áramütést kapott.

Három csoport versenyzett: lelkiileg egészségesek, kriminálisok, neurotikusok. Mindegyik kísérleti személyre galvanikus bőrreflex-mérőt szereltek.

A csoportok viselkedése:

Egészségesek: többségük betartotta a konвенциót, elkerülte a tilos utakat. Valahányszor ilyen pirossal jelzett tilos úthoz értek, a galvanikus bőrreflex-mérő jelentősen kilengett, jelezve a szorongást. Néhányan (kb. 14 %) mégis egyetlen egyszer óvatosan megérintették a tilos utat,

mert kíváncsiak voltak arra, hogy mekkora az áramütés.

Kriminálisok: számukra a legfontosabb a siker, a győzelem. Ennek elérésére minden kockázatot, kudarcot, büntetést vállalnak. A galvanikus bőrreflex tanúsága szerint nem érezek szorongást a tilos utakhoz közeledve: az áramütést vállalva átmennek rajtuk és győznek a versenyben.

Neurotikusok: egyetlen eltéréssel ugyanúgy viselkednek, mint az egészségesek. Az eltérés: ha szemük láttára kikapcsolják az áramot, tehát tudják, hogy áramütés semmiképpen sem érheti őket, akkor is szoronganak. Ez a racionális ok nélküli szorongás a legfontosabb neurotikus tünet.

A múlt tényleges determináló hatásának firatása közben felmerül egy logikus kérdés: elképzelhető-e olyan helyzet, amikor egy jelenséget (pl. a viselkedésünket) csak a jelen történései determinálnak? Például ha egy kis darab parafaszemcsét egy lábos vízbe dobunk, s a vizet melegítjük, a parafadarabka mozgását *kizárólag* az határozza meg, hogy a gyorsuló mozgású molekulák közül melyikkel ütközik.

Emberi viselkedésre vonatkoztatva talán ilyen a *pánik*. Ha egy hatalmas téren a tömegben pánik tör ki, s az emberek rémületükben össze-vissza rohangálnak, a közójük hajított légömb mozgása ugyancsak *kizárólag* attól függ, hogy kikkel ütközik össze.

És a hisztéria? Vagy az örület? Talán akkor is előállhatnak ilyen helyzetek, amikor közömbös

lesz a múlt, minden egykori szándék, s csak a jelen történései határozzák meg a viselkedést.

Mint annyiszor, most is az Istentől indultunk és a kísérleti laboratóriumba érkeztünk. Útközben legfeljebb próbálkoztunk: a lélek homályos fogalmát azzal akartuk megtisztítani, hogy *Buddha* nyomán a tudattal azonosítottuk. *Freud* ezt az elképzelést pontosítva, Istent, a vallást – gyermekkori élmények nyomán – tudatos projekció eredményének tartja, amikor is az ember – szorongása, félelmei, kiszolgáltatottsága csökkentésére – rezonábilis lélekkel, szellemmel ruház fel minden, az emberi sors iránt közömbös természeti jelenséget.

Jung is ezen az ösvényen jár, amikor a *Tibeti Halottaskönyvet* elolvasva kijelenti: *mindegy számára, hogy az Isten fogalma az ember projekciója-e a külső világba, vagy a külső világból származó projekció az ember lelkébe*. Ekkor „tudatlannak” hívják.

Úgy vagyunk az akár a külvilágban, akár a saját belső világunkban létező, lélekteremtő Istennel, mint a kisgyerek a születéssel. Elmagyarázzák neki, hogy mielőtt megszületne, először a mama hasában van. Ezt elégedetten tudomásul veszi, de ilyen zsenge korban még soha nem kérdezi meg: *hogyan került oda?*

Mi sem kérdezzük tovább, hiszen nem is az Istent keressük, hanem a léleknek azokat az ingoványos részeit, amelyek gondot okoznak a mai pszichológiának. Lassan körvonalazódik egy újabb süppedős terület kontúrja: a tudományos értékű prognózis lehetősége. Hiszen min-

den lelki jelenség dinamikus: valahonnan valahová tart. Mozgása lehet gyorsabb vagy lassúbb, egyaránt jelenthet fejlődést vagy visszafejlődést, de statikus, mozdulatlan nem lehet. Kéményen fogalmazva: látjuk a jövőt? Jósoljuk a jövőt? Tévesztjük a jövőt? Hazudjuk a jövőt? Mit sejtethetünk arról, hogy változásai merre felé viszik az embert, egyénileg és társadalmilag?

Egy zen mestert nyúz a tanítványa:

– *Ha fellobog a nagy központi tűz, mind az ezer világ elpusztul?*

– *Elpusztul.*

– *S jön utánuk másik ezer?*

– *És jön utánuk másik ezer...*

HETEDIK FEJEZET

Láthatod-e a jövőt, ha nem látod a múltat?

Mérei Ferenc mondotta 1946-ban: *Hallgasson a szociológia és minden társadalomtudomány, ha nem tud arra válaszolni, hogyan alakulhatott ki Krisztus után 2000 évvel embermészárszék Európa közepén?*

S a társadalomtudományok – köztük a szociálpszichológia is – hallgatnak. Válasz helyett áltudományos nagyképűséggel körülfecsegik a kérdést. Egyedül *Heller Ágnes* próbált meg válaszolni. Szerinte a hallgatás oka a *szégyen!* A szégyen pedig *csendet* szül. Négyféle csendről beszél. amelyek letörölhetetlenül tapadnak a holokauszthoz:

- A büntudat csendje.
- A szégyen csendje.
- Az iszonyat csendje.
- Az értelmetlenség csendje.

A büntudat csendje

Kinek van itt büntudata? Legfeljebb az európai humán értelmiségnek. Neki is utólag! Nem akkor hatott ez a büntudat, amikor kikötőikben a

német földről menekülő zsidókkal visszafordultak a hajók, amikor nem bombázták a deportálási vasútvonalakat, amikor sokallták, hogy zsidókért teherautókat adjanak cserébe.

Freud szerint akkor kezdődött az európai civilizáció, amikor az őseMBER féktelen dühében üvöltözött a másikkal, ugrált, hadonászott a bunkójával, de nem csapta fejbe. Hol van már ez a civilizált idő? Hol van már a tudás, hogy az életet Isten lehelte az élettelen anyagba? Az emberben az Isten az élet. Vagyis aki az élet ellen támad, Isten ellenfele.

*Bizom, hisz mint elődeinket,
karóba nem húznak ma már.*

– írta József Attila tíz perccel Auschwitz előtt...

A tisztességes polgár erkölcsi és pszichológiai mozgalmi az ember jogos és neurotikus bűntudataira próbáltak enyhítést találni. Ám a modern tömeggyilkosok magát a bűnt nem ismerték el. Ez volt a fordulópont, amikor a transzcendenciától, Istentől elszakított társadalom elkezdte kikerülhetetlen morális lezülését.

A modern gazember a bűn lehetőségét, létezését tagadta. Az ítélkezés, a felelősségre vonás jogát tagadta. Ám ha nincs bűn, nincs helye a bűntudatnak sem. Megszületik a mosolygó hóhér, aki kezdetben bűntudat nélkül ugyan, de engedve a közgondolkodás nyomásának, hallgat véres munkájáról, később vállvonogatva vállalja. Ő a modern társadalom legundorítóbb férge, aki már útban van a hatalom felé.

A szégyen csendje

A második világháború alatt *Werner*, a Moszkvába emigrált író a metróban valakivel németül beszélgetett. Rászóltak:

– *Kérem, itt ne beszéljen Hitler és Göring nyelven!*

– *Kérem, én Goethe és Schiller nyelven beszélek* – válaszolta *Werner*.

Ám vajon 1933 óta lehet-e még *Goethe* nyelven beszélni? Vajon lehet-e a holokauszt után verset írni? – kérdezi *Adorno*. Vajon meg lehet-e a náciizmust, a megsemmisítő légereket, a krematóriumokat bocsátani Európa vezető kultúrájú népének? Ki jogosult hatmillió megkínzott halott nevében a megbocsátásra? Vajon mennyi idő elteltével lehet elfelejteni, hogy milyen vékony rétegnek bizonyult az a kultúra, az a műveltség, amelyről bebizonyosodott, hogy azonnal megsemmisül, ha felharsan az uralkodni vágyó ősi teuton kegyetlenség és embertelenség harsonája?

A baj leginkább az, hogy ezeket a kérdéseket nem a németiség teszi fel – mint ahogy a Szent Oroszország is jobbadára hallgat a gulágokról. De Oroszország kulturálisan soha nem tudott valóban európai néppé válni. Miért? Mert nem volt orosz reneszánsz, náluk nem volt reformáció, nem volt pápaság és császárság küzdelme. Három olyan történelmi fordulópont, ami teljesen átformálta Európa szellemi és erkölcsi életét. De Németország? Érthetetlen, ha az ember nem fordul ezoterikus magyarázatokhoz. A szé-

gyen a többi valóban európai nemzetet kínozza, és ítéli hallgatásra, hogy nálunk – a római jogalkotók büszke utódainál – ilyen előfordulhatott. Nálunk? Egy Izraelbe menekült zsidó férfi mondta: „Megdöböntő, hogy a keresztényekben mennyire nincs mélysége a Soának. Megtörtént, szörnyű. Ennyi. Kezdem azt hinni, hogy még a fanatikus antiszemitákban sincs a zsidógyűlöletnek mélysége, csak indulata. A zsidókérdés a maga teljes valóságában csak zsidók számára létezik.”

Sőt, ma már ismételten a „meg nem történtté tevés” infantilis mágiájával próbálkoznak. Letagadják.

Ezoterikus magyarázat? A náciizmus sátáni inspirációja. Indiában Siva papok magyarázták nekem, hogy *a két világháború nem volt bent az emberiség karmájában*. Olyan karma nem volt, amelyik a gázkamrákban, a frontokon, a szőnyegbombázások alatt elszenvedett halálhoz vezetett. Emberek milliói haltak nem karmikus halált. Ezek a karmikus kisiklások – amelyekre az ember szellemi szabadsága ad lehetőséget – a mai élet legaggasztóbb jelenségei.

Az iszonyat csendje

Ez az emberi viselkedés alfája és ómegája – írja Thomas Mann A törvényben a Tízparancsolatról. És ne hidd, hogy csak a kőtáblákra, hanem a te véredbe és húsodba is bele vannak írva, és hidegség fogja körül a szívet annak, aki egyet is megszeg e parancsolatok közül, mert tudja, hogy a szavak érvényesek. De átkozott, aki az

mondja, hogy nem érvényesek. Nosza ölj, csalj, hazudj tetszésed szerint, hiszen az ember szíve eredendően gonosz! De aki csak ennyit tud, az ostoba, mint az éjszaka, mert semmit sem tud Isten és ember szövetségéről: „*És betaposom őt, és száztizenkét öl mélységbe taposom a himpellért, és az állatok kerüljék el azt a helyet, ahol betaposom, és a madarak ne szálljanak el fölötte, és az ember mossa ki a száját, ha a nevét kiejti és köpjön a világ négy tája felé, hogy a Föld megint Föld legyen, az inségesség helye, de mégsem a gonoszság mezeje.*”

A sci-fi írók írták le először a robotokat. Nem tévedtek sokat. A misztikusok hirdetik, hogy a 19. század második fele óta egyre több olyan ember születik, akinek nincsen lelke. Sőt a klónnak sincsen. Emberi teste, értelme van, de érzelmei nincsenek, csak indulatai. Övék a jövő! Ők lesznek az urak a jövőndő lágerek felett. S amíg a jövőtől eliszonyodó maradék humanisták *Pilinszkybe* kapaszkodnak, aki meghirdette: *irgalomra van szükség.*

Az értelmetlenség csendje

...kézbe kéz és szembe szem, – minálunk

Igy szokta a szerelmes: aki itt

Letérdel, az vagy imádkozik, vagy ámit

– kiáltja Melinda az előtte térdre boruló, szerelmes Ottónak.

Ó, a művészek és pszichológusok örök vágyfantáziája az egyenrangú, a szimmetrikus kapcsolatokról. Ki volt az első számár, aki kitalálta,

hogy minden ember egyenlőnek születik? Egyenlően okosnak, szépnek, erősnek, tehetségesnek, szeretetre méltónak. Tehát egyenlő esélyt kell mindenkinek kapnia, még hozzá miniszteri felügyelet mellett. Milyen esélyt? Esélyt a társadalmi érvényesülésre, a sikerre, az anyagi javakban való részesülésre, az elismertségre? Valóban? Az emberek egyenlően tehetségesek, szépek, erősek, okosak?

Tévedne a felettünk trónoló jóságos nagyapó, aki önmagáról azt hirdeti, hogy „*adok, aki- nek adok, elveszek, akitől elveszek*”?

Viszont az egyenrangúság vágyfantáziája mégiscsak vágyfantázia marad, ha valaki reménykedni akar a reménytelenben. Ahol különbségek jelennek meg ember és ember között, ott előbb-utóbb felbukkan a hatalom kérdése, s vele az *agresszivitás*. A mindig értelmetlen, a mindig célját tévesztő agresszió.

És mégis... Mikor lesz valaki agresszív?

– Ha kisebbségi érzése leküzdésére fölényt, félelmet akar kelteni.

– Ha el akarja pusztítani az útjában álló akadályokat vagy embereket.

– Ha hatalmát gyakorolva fél az ellene való támadástól, az engedetlenségtől és meg akarja azt előzni.

– Ha élvezi mások szorongását, szenvedéseit.

Tehát az agresszivitás mindig ellen-agresszivitást szül, amely csak az alkalmat várja, hogy visszaüthessen. Erre mondták a régiek, hogy tűzzel nem lehet tüzet oltani.

A másik baj az agresszivitással, hogy örvény-

jellegű, amely racionálisan ellenőrizhetetlen. Önmagát a határtalanságig képes gerjeszteni.

S végül látni kell, hogy az ember alatt nem az állatok világa terül el, hanem a démonok birodalma. Például ha egy hatalom tart egy embercsoporttól, amely törekvéseinek útjában áll, és el akarja pusztítani – ez emberi-politikai gonoszság. Ha előzőleg külföldre szállítja (deportálja) őket – ez emberileg érthető megelőző intézkedés, hiszen a hazájukban vannak rokonaik, barátaik, ismerőseik, akik a védelmükre kelhetnek. Ha idegenbe érkezve mindet legéppuskázza, amikor kikaszálódnak a vagonokból, akkor következetesen végrehajtotta embertelen tervét.

De ha a halálra szántakat megalázza, meztenre vetkőzteti, barakkokba zsúfolja, éhezteteti, igyekszik megfosztani emberi voltuktól, és éven át kínozza – ez már nem emberi, hanem démoni akció. A náciizmus és a sztálinizmus démonizálódása teszi feldolgozhatatlanná, a történelemben nem beilleszthetővé mindazt ami megtörtént.

NYOLCADIK FEJEZET

A terrorista lelke: meggyőződés, karakter, érdek, atavizmus vagy mutáció?

Most mutasd, meg mit tudsz, pszichológia!

1. A legelső, ami szembetűnik, a *konvencionális gondolkodás*. Ez ragaszkodást jelent minden elsajátított értékrendhez. Elutasít minden érvelést, logikai meggyőzést, eszmevilága nem fejlődőképes. Világszemlélete merev ítéletekből áll össze, amelyek inkább egymás mellett léteznek, de nincsenek egymással szerves kapcsolatban, sőt ellentmondások is lehetnek közöttük.

2. *Meghunyaszkodás a hatalom és a tekintély előtt*. A hatalmat tényként fogadja el, soha nem vizsgálja keletkezésének körülményeit. Ellentétének a toleranciát, a megértő elfogadást tartja, amit mindig a megvetésre és gyűlöletre méltó gyengeség jeleként értékel.

3. *Agresszivitás*. Megkeresik a gyűlöletüknek megfelelő tárgyat, a kisebbségeket, a másképp érzőket és gondolkodókat, a más fajtájú embert, és bűnbakokat képeznek belőlük. A megértést, a tapintatot elutasítják, az erőszakot emelik piedesztálra.

4. Az eredetileg merev gondolkodás, védekezéséppen, hamar eltolódik *kényszeres irányba, rögeszmék kultiválásába*. Saját sorsalakulását egyre inkább transzcendens erők hatásának tulajdonítja, amely ellen sátáni törekvések lépnek fel, súlyos személyes károkat okozva életében.

5. Az uralkodó–alávetett, az erős–gyenge, a vezető–követő, a férfiasan kemény és a nőiesen lágy értékminőségek között számára *mindig az uralkodó, az erős, a vezető, és a kemény imponál*, ezzel az attitűddel tud érzelmileg azonosulni, ezt tekinti életét szervező elvnek.

6. Világnézetében az etnocentrikus, fasiszta, kommunista ideológiáknak *a polgári rendet, erkölcsöt romboló szándékait honorálja*, ennek során az agresszivitás válik uralkodó karaktervonásává.

7. Ezt a jellemvonást tudattalanul *rávetíti ellenségeire*, őket vádolva azokkal az indulatokkal, amelyek saját magát jellemzik.

8. A keveredő merev előítéletek gyakran idéznek elő *szexuális zavarokat*: szigorú erkölcsi ítélelőszéket tarthatnak mások felett, de néha nem idegen tőlük a promiszkuitás, a nemi erőszak, egyéb perverziók, sőt a homoszexualitás sem. Ugyanakkor gyakran ellenségeiket vádolják fantáziájuknak megfelelő nemi aberrációkkal.

Hol esik mégis gödörbe a terrorista? Ott, hogy nem számol azzal, hogy minden győzelem rengeteg lemondást és áldozatot követel. A lemondás és az áldozat tragikuma nem szerepel a megszállott, fanatikus terrorista életképében. Vagyis akarata ellenére kettős és ellentmondá-

sos helyzetbe kerül: egyrészt győztes, másrészt áldozat egyszerre.

Félek erről írni, nehogy a részvét minimális rezdülését is felkeltsem a terrorista iránt. Pedig mégis ott lappang benne a tragikum lehetősége is.

Devecseri Gábor Bikasíratója jut az eszembe, amikor a torreádorokról ír:

„*ők, akik egy életüket a porondra lökték,
kiknek hadi-táncát
föl nem válthatja már nyugalom, ringó tunyaság,
jótékony lusta közöny,
ők, akiket ezüst zuhataggal – valamint a bikát –
megilleti ugyanaz a könny*”

A bika, a torreádor, a terrorista, a mártír, a gyilkos és az áldozata ugyanabban a komoran sivár világegyetemben élnek.

„*eszi a lovag két tusa között gondos szeletekre
vágva a dinnyét,
megtalálja mielőtt történelem vagy betegség rácsap,
a szorgalmas pár kis kunyhóban idilljét,
és a többi is itt-ott és többször is,
de amik itt rögzítettek, a tettek,
azt mutatják, hogy a lét láncolatából
valami igazán mosolyosat kifejejtettek.*”

Végül is felelnem kell. A terroristák nagy részét nevelés, társadalmi szuggesztívó, vallási fanatizmus által kialakított meggyőződés irányítja, ami az idők során erősen agresszív karaktervonássá mélyülhet.

Az atavizmusban nem hiszek, az ősi társadalmak agresszivitása, értékképzése, s ennek megfelelően viselkedéskultúrája egészen másmilyen.

Kialakulóban lenne egy új emberi mutáció? Nos, ez nem kizárt. Mint már említettem, az ezoterikusok egyre gyakrabban beszélnek egy új embertípus megszületéséről és gyakorivá válásáról, akik éppen olyanok, mint mi, csak éppen nincsen lelkük. Pontosabban nincsenek érzelmeik, csak indulataik. Ezért soha nincs bűntudatuk, lelkiismeretfurdalásuk. A robotok az ő megjelenéseik az írói képzeletben és megérzésben.

De hát ez a világ ma még főként a mi világunk. Még nem a terroristáké vagy a szaporodó robotoké. Terrorista- vagy robotsiratót semmiképp sem írnék. De embersiratót igen!

KILENCEDIK FEJEZET

Az áldozathozás értelme és értelmetlensége

Áldozathozás: lemondás érzelmi (legtöbbször szeretet vagy félelem) vagy erkölcsi (esetleg vallási) okokból valami számunkra fontosról, értékről, elengedése valaminek, amitől jobb színvonalú, sikeresebb, boldogabb, vagy kielégültebb lehetne az életünk.

Áldozat: akit vagy amit feláldoznak. *Áldozó:* aki áldozatot hoz, aki feláldoz valakit, vagy valamit.

Az ősi bibliai példa: *Izsák* (jelentése: nevetés), a későn született gyermek feláldozása. A sztori: *Ábrahám* (jelentése: a sokaság atyja) felesége, *Sára* (jelentése: hercegnő) meddő volt. Ezért Sára kérésére Ábrahám feleségül vette *Hágár* (jelentése: bujdosó, idegen) nevű egyiptomi szolgálóját is, aki az *Izmáel* (jelentése: Isten meghallgat) nevű gyermeket szülte neki, hogy legyen elsőszülöttje, aki tovább viszi az Istennel kötött szövetséget, Isten áldását, amely Ábrahám utódait nagy néppé teszi. Ám amikor Ábrahám már a századik éve felé közeledett, és az ugyancsak nagyon öreg Sárában már „megszűnt az asszonyi természet”, a nevezetes

Mamré-ligeti látomásban Isten megígérte Ábrahámnak, hogy Sára teherbe fog esni. És így lőn. Ez a gyermek lett Izsák.

Sára féltékeny lett Hágárra, és biztatására Ábrahám gyermekével, Izmaéllal együtt a sivatagba űzte őt. (Más verzió szerint Sára annyira rosszul bánt vele, hogy megszökött.) Ám Isten nem hagyta elveszni sem Hágárt, sem Izmaélt. Őt is nagy néppé tette – hiszen Ábrahám fia volt – mint az arabok ősatyját. Végül is a bibliai történet arról szól, hogy a zsidók miként lopták el az araboktól az elsőszülöttséget, Isten áldását. (Az elsőszülöttség csalás útján való megszerzése Ézsau és Jákob történetében ismétlődik.)

A tisztesség kedvéért meg kell említeni, hogy Sára halála után, Ábrahám 140 éves korában még egy házasságot kötött. Egy *Ketura* (jelentése: illatos tömjén) nevű tisztázatlan származású nőt vett el feleségül, aki még hat gyermeket szült neki: *Szimránt*, *Joksánt*, *Medánt*, *Midiánt*, *Isbakot* és *Suácho*t. Nyilvánvaló, hogy akkor már – az elsőszülöttségi áldás biztosítása után – Ábrahámnak nem volt fontos az újabb házasság, legfeljebb bizonyítani akarta, hogy még mindig nemzőképes, mert a 86 éves Sárát, teherbeesése alkalmából a korabeli pletyka *Abimele*kkal hozta kapcsolatba. Mint köztudott, Ábrahám csak 35 évvel később, 175 éves korában hunyt el. A Keturával kötött házasság legfeljebb annyiban jelentős, hogy egyik fia Midián a *midianiták* (midjaniták) ősatya lett, akik az idők során sok gondot okoztak Izrael népének.

Mármost, amikor *Izsák* serdülni kezdett, Isten parancsot adott *Ábrahám*nak, hogy áldozza fel neki. Ábrahám már rákötözte fiát az oltárra, és kését emelte, amikor egy angyal figyelmeztette, hogy egy kos a szarvánál fogva fennakadt a bokorban és *Isten elfogadja az állat véré*t az emberé helyett.

Úgy tűnik, hogy a zsidóságnál akkor még szokás volt az emberáldozat, a zsengek feláldozása minden teremtményből. A gyerekek közül ennek megfelelően az elsőszülött volt Istené. Az Izsák-sztori ennek a korszaknak a végét jelentette.

Kérdés: ez az áldozatra való készség Ábrahám hitét, vagy hitetlenségét bizonyítja-e? Nem bízott-e abban, hogy Isten megtartja ígérését, és Sára nógatására maga látott hozzá, hogy az utódlás kérdését rendbe tegye – erről szólna Izmael története? Vagy éppen megszállottan hitt Istennek – erről szólna Izsák története?

Végül úgy is megközelíthető a probléma, hogy Ábrahám hajlandó megismételni Isten áldozatát, „aki annyira szerette az embereket, hogy fiát is feláldozta értük.”

Mindenesetre a profán lélektan számon tart egy *Ábrahám-komplexumot*, a gyenge ember hajlamát a hitre, sőt hiszékenységre – a tenger kettéválasztásától a halottak feltámasztásáig, a felsőbbrendű embertől a csodafegyverig.

Az áldozathozás értelme annyi, hogy az *ember néha túlléphet önmagán, saját szűk érdekein, valami egyetemesebb emberi érték megvalósulásáért.*

Minden más esetben az *áldozathozás értelmetlen*, legfeljebb másodlagos célokat szolgál, pl. a környezet állandó zsarolását a mártír-szerreppel – anyák félelmetes fegyvere a családtagok gúzsba kötésére –, vagy önmaga mágikus megnyugtatóját. (Négy napig nem gyújtok rá, csak sikerüljön a szigorlatom. Vagy: egy hónapig szűzen élek, ha meggyógyul az anyám.)

Különösen a transzcendenciába vetett hit alkalmas arra, hogy az ember számára végül is elviselhetetlen áldozatokra, fogadalmakra csábítson, vagyis *önmaga és mások rombolásának eszközévé váljon*. Ezért pl. az ősi zsidó vallásnál, a nagy engesztelő ünnep (Jom kippur) előestéjén az alábbi, gyönyörű dallamú imát (Kol Nidré) mondják: *„Mind a fogadalmak, tilalmak, eskük, átok alá helyezések, tartózkodások, vezeklések, amit fogadtunk, amit esküdtünk, amit átok alá helyeztünk, s amit eltiltottunk a szívüinktől... mind ezt megbánjuk már most. Mindnyája legyen feloldozva, érvénytelen, nem kötelező, megsemmisített és felbontott... Fogadalmaink ne tekintessenek fogadalmaknak, tilalmaink ne tekintessenek tilalmaknak, és esküink ne tekintessenek esküknek.*

És megbocsáttatik Izrael fiai egész közösségének és az idegennek is, ki köztük tartózkodik, mert az egész nép tévedésből tette...

És monda az Örökkévaló: Megbocsátottam, miképpen kérted.”

Vajon Isten áldozatpárti-e, vagy sem? Hajlandósága a Kol Nidré respektálására azt bizonyítja, hogy az áldozathozatalt kétes értékűnek tartja.

Isten idegenkedése az áldozatoktól azért van, mert jól tudja, hogy az áldozatvállalás során egyszerre vagyunk áldozók (agresszorok) és magunk is áldozatok. „Ha szeretsz, akkor...” – így kezdődik az áldozathozás agresszív követelése. A szeretet, mint az agresszivitás eszköze!

Ennél a témánál a lélektan alatt az ingovány különösen süppedőssé válik: egymásba tűnik szeretet és erőszak, önsorsrontás és nemes szándék, hatalomvágy és szolgálat.

Tanulság: ne játssz az áldozattal!

TIZEDIK FEJEZET

Jó emberek riogatása

– *Tanár úr! Miért olyan bizalmatlan a pszichológiai véleményekkel, leletekkel szemben?*

– *Mert nem irhatom le, hogy valaki jó vagy rossz ember. Ezeket a fogalmakat a pszichológia kiöklendezte magából. Mert nem tudományosak. Mégis a legfontosabbak a világon.*

· *Ki jó ember? Brecht istenei is jó embert keresnek, akit végül is Sen Te utcalányban, a „külvárosok angyalában” vélnek megtalálni.*

*Sen Te: Régi parancsotok,
Hogy jó legyek és mégis éljek,
Kettőbe hasított, mint a villám! Nem tudom,
Mi történt: hogy jó legyek
Másokhoz és magamhoz is, együtt nem sikerült.*

...
*A külvárosok angyala szerettem volna lenni.
Gyönyör volt adnom. Egyetlen boldog arc,
S mintha felhőkön lépett volna lábam.
Kárhoztassatok: mindazt, amit tettem,
Azért tettem, hogy társamon segítsek,
Hogy szerethessem a szerelmesem,
S hogy kisfiam megmenthessem a nyomortól.
Nagy terveitekhez, istenek,*

Én, szegény ember, én kicsiny vagyok.

...

Az istenek: Nem maradhatunk a földön,

Itt az óra, menni kell:

Hogyha jól szemügyre vesszük,

Szertefoszlik a siker.

... A menny már minket visszahív,

Nincs mit keresnünk lent tovább!

Dicsérje szó, dicsérje szív

A külvárosok angyalát!

Sen Te szerint jó ember az, aki örömmel tud adni, segíteni, szeretni.

Mit kezd ezekkel a fogalmakkal a tudományos pszichológia? Az adást altruizmusnak fordítja, a segítséget szociális érzéknek és a szeretetet kötődésnek. Vajon miért alkot külön szótárat? Pszichológusul: *Óh, Rómeó, kötődés-e hozzám?* – *Kötődök, Júlia!*

A könnyek is kicsordulnak.

Szeretkezés. Pszichológusul: *szexuális interakció.*

És ez akkor már szociálpszichológia.

Érdekes: azt tarják, hogy az eredetileg egységes mágikus kultúra három nagy világmegismerési kísérletre szakadt: vallásra, tudományra és művészetre. A vallás és a művészet (irodalom) mintha megőrizte volna nyelvi (kifejezési) rokonságát, érzelmi telítettségét, míg a tudomány áttért valamilyen száraz, kizárólag racionális és nehezebben érthető bükkfanyelvre.

Én utálom egy kaszt nyelvét használni, egyrészt nehézkes kifejezőmódja miatt, másrészt,

mert rejtőzködési szándékot sejtek mögötte („csak a beavatottak értsenek!”), harmadrészt, mert magyartalan és ronda.

No de vissza a jóemberséghez. Jónak lenni gyerekkorban viszonylag egyszerű: engedelmességet, szófogadást jelent fölöttünk lévő hatalmaknak. Van, aki felnőttkorban is így érzi magát biztonságban. Változik a hatalom, vele változik az engedelmesség tartalma is. No de ha *József Attilának* igaza van – „az én vezérem bensőmből vezérel” –, akkor már gyökeresen más a helyzet. A jó ember pl. néha belső parancsra rossz a gazemberrel szemben. Néha – ugyanilyen okból – segít a hatalom által üldözötteknek.

Ilyen és egyéb okokból én a jó embert elsősorban a *hitelességéről* ismerem meg. *Önmaga őszinte vállalásáról.* S megint olyan fogalmak, amivel a pszichológia mit sem tud kezdeni.

Úgy vélem, hogy a jó ember *szelíd és humanista.* Egy filmhéten vetítették *Székely Orsolya* filmetűdjeit, húsz jó emberről. A moderátor, *Donáth László* evangélikus lelkész ezt mondta:

A földig hajolok egy politikai zseni előtt, aki felismerte, hogy a magyarság megmaradásának a feltétele: áttérés a keresztény vallásra. De nem lehet szent a szememben, akinek a karja könyékig véres.

Kis híján meglincselték.

A vadság, a kegyetlenség, a pusztítás, bármilyen szentnek kikiáltott cél érdekében, bármilyen szentté avatott uralkodóról legyen is szó, nem fér bele a jóemberségbe. *Mózes* – kezében a törvénytáblákkal, rajtuk a *Ne öl!* parancsá-

val – három és félezer embert végeztetett ki, azok közül, akik az aranyborjú körül táncoltak és ujjongtak, nem volt jó ember!

Megkérdezték Jézust, amikor odavezették hozzá a házasságtörő asszonyt: *Mózes annak idején azt parancsolta, hogy a parázna asszonyokat kövezzük meg! Megkövezzük-e?*

Mire Jézus: *Ha Mózes ezt parancsolta, akkor meg kell kövezni. De az vesse rá az első követ, aki közületek bűn nélkül való.*

S amikor elé vezették az asszonyt, majd szabadon engedték, Jézus mindkétszer lehajolt és a homokba írt vagy rajzolt valamit. Mit? Senki se tudja, hamar elfújta a szél. És miért hajolt le?

Egy bölcs protestáns pap azt mondta: *Tapintatból. Hogy se a vádlottnak, se a gyilkos szándékúaknak ne kelljen a szemébe nézniük.*

Jézus jó ember volt. Talán mégis Isten fia.

Lehet az is, hogy a jóság fogalma azért maradt ki a pszichológiából, mert a lélektan alkalmazkodott a köznyelv cinikus bölcsességéhez. *Gádor Béla* írta hogy megváltozott a szavak értelme.

– *Milyen ember ez a Kovács?*

– *Jó ember.*

– *Szóval, hülye!*

Ne akarj mindenáron jó lenni, mert egyrészt nem fog sikerülni, másrészt nem fogják sem megbocsátani, sem megbecsülni! Elég, ha tisztességes vagy!

– *Miért gyűlöl engem ez az ember – kérdezte egykori professzorom –, amikor tudomásom szerint semmi jót nem tettem vele?*

TIZENEGYEDIK FEJEZET

Ballada az elűzött, visszatért és megint elűzött királyról

Haj, regő, rejtem, hová, hová rejtsem?

Ma már nem rejtem sehova, hogy bizony volt idő, amikor a hatalmas Szovjetunióban nem szerették a pszichoanalízist.

Akár a Harmadik Birodalomban, ők se kedveltek semmiféle olyan tudományt, ami funkciójától, hatalmától függetlenül bárkiről ki tudta mutatni, hogy karakter-beteg, netán az elmeműködése sincs teljesen rendben, neurózis vagy pszichopátia gyötri. Nem kedvelték magát *Freudot* sem, aki túl polgári, túl zsidó, és túl mélyre látó volt a szemükben. Ezt jobbadára mindenki tudta.

Ám arról már kevesen értesültek, hogy *Jelcin* 1996-ban – államelnökségének második fordulóján – elnöki rendeletet adott ki, amely előírta, hogy *a pszichoanalízist elsőrendű fontossága miatt támogatni kell!*

A. Lurija – a Pszichoanalitikusok Oroszországi Egyesületének utolsó elnöke – akkor már valószínűleg bänni kezdte, hogy az agypatológiára bízta világhírének megalapozását, s a központi idegrendszer térszűkítő folyamatainak lo-

kalizációjával foglalkozva hűtlen lett nyivákoló neurotikusaihoz.

Ma már ez is mindegy. Lurija nagyszerűen élt, mert az orosz zsidók harmadik kategóriájához tartozott (1. бүдös zsidó; 2. zsidó; 3. nagy szovjet tudós) és Szamarkand – szerinte a világ legszebb városa – után vágyakozott.

Így hát a pszichoanalízis – *Wittgenstein* kételkedése ellenére –, a Szovjetunió Elnöki Tanácsának Elnöke javaslatára, tudományá avanszált.

Garai László egyik tanulmányában felteszi a kérdést, hogy milyen tudományos és társadalmi értéket hordozott mindez az akkori szovjet vezetés szemében? Elsősorban válaszolni tudott arra a kérdésre, hogy *az emberi lélekben milyen ok milyen okozatot vált ki?* Vagyis: ha az okozatnak célja van, akkor az okkal kapcsolatos eszközt kell működtetni. Ez azt jelenti, hogy a pszichológia képes kevésbé tehetséges politikai vezetők kezébe olyan eszközt adni, amely meghaladja *Hitler* és *Sztálin*, a két zseniális hatalomtechnológus-őstehetség által megteremtett lehetőségeket. Ezért hasznos befektetésnek látszott a pszichológia állami támogatása.

Világos-e, hogy miről volt szó? *Freud* beszámol egy fiatal nőbetegéről, aki a nászéjszakáján rendkívül súlyos migrénrohamot kapott. Ezért nem sikerült elvesztenie a szüzességét. A pszichoanalízisben kiderült, hogy soha nem szerette a férjét, csak a szülők kedvéért ment hozzá. A migrént nem a múlt valamilyen traumája, hanem az elérendő cél segítése hozta létre.

Ebből az következik, hogy a pszichológia tárgya esetleg a céljai eléréséhez eszközöket gyűjtő-teremtő ember. Ebben az esetben a célszerű eszköz maga a kliens.

Kiderült tehát, hogy a sikerhez nem elég a technológia fejlesztése, mert ha az ember rosszul alkalmazza a technológiát, esetleg tönkreteszi a gépet, és rendkívül nagy kárt okoz. *Ember-gép együttes humán technológiai fejlesztésére van tehát szükség, amikor a technológiát megtanuló ember fokozatosan részévé válik a gépezetnek.* A gépezet hibáját nem értelmezni kell, hanem a gépezetet működtetni. Minél tökéletesebb a technológiai ismeret, annál ritkábban fordul elő, hogy a gépezet működése eltér az előzetes várakozástól.

Azonban mi a helyzet akkor, ha nem ember-gép viszonyról van szó, hanem *ember áll szemben egy másik emberrel?*

Ez már nehezebb dolog. *Skinner* is hiába fáradt, az ember nem szokott le az értelmezésről. *Karinthy* is figyelmeztet, hogy ilyenkor óvatosnak kell lenni, nem úgy, mint ember és tárgy viszonylatában. *A bécsi szelet ugyanis nem harap vissza!*

De két ember konfliktusából legtöbbször félreértések, tragédiák, háborúságok sorjáznak elő.

– *Nem telhet el nap, hogy ne vegye kézbe azt a rohadt pálinkás butykost! Ha engedném, a gyerek ebédjét is elinná.*

– *Hogyne erősíteném magam egy-egy korttyal, amikor, ha hazajövök, mindig nekem esik valami hülyeség miatt.*

A fasiszta Németországban néha-néha meg tudták csinálni, pl. egy gyűlésen, azt a látszatot, hogy az egész nép egységes, egyetlen célratörő egész.

Szovjet-Oroszországban sikerült elterjeszteni a különböző népek, tagállamok egymástól való félelmét.

Tévedés azt hinni, hogy a diktatúra összeomlása után szükségszerűen az igazi demokrácia kezd virágozni.

A demokráciában is a hatalom irányít, csak a demokráciának joga van a hatalmat ellenőrizni, szabályozni, adott esetben leváltani. Ha ez nem alakul ki belátható időn belül, akkor az út az anarchia, a polgárháború felé vezet, vagy a hatalom valamelyik multinacionális nagytőkés-csoport, vagy gazdasági-politikai bűnszövetség kezébe kerül, vagyis a maffiák diktatúrája következik. Egyik erős emberük által diktált terror rövid időre az akkor már annyira áhított rendcsinálás látszatát kelti.

Beszéltünk *ember és gép, ember és ember* viszonylatáról, de hátra van még, hogy megvizsgáljuk az *ember és a gondolat* viszonyát.

Ez furcsa kölcsönhatást jelent. A gondolat valósággá változik.

Ha elterjesztik, hogy egy bankban többé nem lehet megbízni, a bank stabilitása rövidesen meginog. Ha a lakosság inflációtól tart, infláció lesz. Ha a növekvő munkanélküliség miatt agódnak, bekövetkezik.

Mindebből a hatalom fegyvert kovácsolhat magának. Éppen úgy van ez, mint a fizikusok-

nál. Ha a demokratikus állam rájön, hogy a fizikai tudás alkalmas pusztító fegyverek készítésére, de humanista megfontolásokból ezt nem teszi meg, akkor a fegyver végül is demokrácia-ellenes, gonosz erők kezébe kerül.

TIZENKETTEDIK FEJEZET

A kifosztott ember maradék kincse: Gödel

„És emlékezzél meg a te Teremtődről a te ifjúságodnak idejében, míg a veszedelemnek napjai el nem jönnek, és míg el nem jönnek az esztendők, amelyekről azt mondod: nem szeretem ezeket!

Amíg a nap meg nem setétedik, a világossággal, a holddal és a csillagokkal együtt, és a sűrű felhők ismét visszatérnek az eső után.

Az időben, mikor megremegnek a háznak őrizői, és megrogynak az erős férfiak, és megállanak az őrlő leányok, mert megkevesbedtek, és meghómályosodnak az ablakon kinézők.

És az ajtók kívül bezáratnak, amikor is a malom zúgása halkabbá lesz, és felkelnek a madár szóra, és halkabbakká lesznek minden éneklő leányok.

Minden halmocskától is félnek, és mindenféle ijedelmek vannak az úton, és a mandulafa megvirágozik, és a sáska nehezen vonszolja magát, és kikapattan a kapor, mert elmegy az ember az ő örökös házába, és az utcán körül járnak a sírók.

Minekelőtte elszakadna az ezüst kötél, és megromlana az arany palackocska, és a veder eltörnék a forrásnál, és beletörnék a kerék a kútba,

És a por földdé lenne, mint azelőtt volt, és a lélek pedig megtérne Istenhez, aki adta volt azt.”

Így mondja el a *Prédikátor* a megöregedést és a halált. Azt mondja el, hogyan vesz vissza az élet mindent, amit az embernek adott, vagyis elmeséli a kozmikus kifosztás történetét.

Freud Zsigmond nyolcvanéves korában, a londoni emigráció kezdetén magára zárta a fürdőszoba ajtaját, és meztelenül állt a tükör elé. Egy bibliai ósáta hatalmas, nyugodt fejét látta, ami nyomasztóan uralta hegyesre sorvadtt vállait és a két vékony karcsontot. A mellkasa szűk volt, a hasa puffadt. A segge lógott. Nemiszerve még zsugorodottan is imponáló volt. Combjai már méltatlanok voltak a comb névre. Lábszárán csúfondárosan kanyarogtak a kidagadt visszerek. Vénzára fogyott testén óriási fej, s két hatalmas, eres kéz és foltos lábfejek zárták le azt, ami egykor a férfias erővel sistersgő ösztönök tárháza volt.

Másnap fájdalmakat hazudott az angol orvosnak és morfint kért. Tekintettel huszonhat állkapocs-műtétjére – a röntgen szerint szája, szakálla, bajusza mögött már nem volt csont, csak vékony fémlemez –, kapott egy ampullával. Miután a kokain-kaland óta évtizedeken keresztül még egy fájdalomcsillapító aszpirint se vett be, a morfin segítségével hamar elaludt, és többé nem ébredt fel.

Halálának híre szétrohant a világba. Ezzel teljessé lett az európai kultúra megteremtőinek kis csapata, felsorakozva az eliziumi mezőkön: *Mózes*, aki az erkölcsi világrend börtönébe zárta

az egykor szabad embert; *Jézus*, akire hivatkozva fellángoltak a szeretet autodaféi; *Einstein*, aki lebuktatta Isten teremtő rafinériáját; *Marx*, aki felismerte a társadalmi mozgás sátáni vonásait. És *Freud*, aki a tudat büszke koronáját is leverte az állat-angyal-keverék öntelt fejéről. Őt világhírű, izraelita származású szaktekintély: ketten vallásosak – a Népvézér és a Megváltó –, egy misztikus: a Fizikus, ketten ateisták: a Közgazdász és az Ideg orvos. Ők a Teremtés kozmikus fosztogatói.

Nem illek bele ebbe a századba! – jelentette ki *Gödel*, a világhírű matematikus és filozófus, garantáltan keresztény, egy csepp zsidó vér sem folyik benne. Legyen ő a koronatanú. Mondja el ő, hogy mi maradt a nagy kozmikus kifosztás után Isten Világából. Intim közlésnek szánta, anyjának írt leveleiben.

Gödel könnyebb megértése érdekében előre bocsátom *Dawson* megjegyzését, aki szerint Gödelt négy mély meggyőződés jellemzi:

1.1. Az Univerzum ésszerűen szervezett, és az emberi intellektus számára megérthető.

2.2. Az Univerzum az okság törvénye szerint meghatározott.

3.3. A tárgyi-fizikai világ mellett létezik a szellem, az elképzelések világa is.

4.4. A szellemi világ megértése introspekció útján lehetséges.

Gödel szerint Európában a vallás nem a meggyőződés, nem a hit, hanem a vallásos politikai pártok ideológiájában jelenik meg. Ezt károsnak tartja.

„Levelemben felveted azt a súlyos kérdést, hogy hiszek-e a (halál utáni) viszontlátásban? Ha a világ ésszerűen van berendezve, és van értelme, akkor kell léteznie. Mert hát mi értelme lenne egy lény (az ember) létrehozásának, amely saját fejlődése, valamint a másokkal lehetséges kapcsolatainak oly széles mezejével rendelkezik, és ennek még csak 1. 1000-ét sem képes elérni. Van-e okunk azt gondolni, hogy a világ ésszerűen van berendezve? Azt hiszem igen. Mert egyáltalán nem kaotikus és önkényes, hanem – miként a tudomány mutatja – mindenben a legnagyobb szabályszerűség és rend uralkodik. A rend pedig az ésszerűség egyik formája. Hogyan gondolható el egy másik élet? De érdekes, hogy éppen a modern tudomány nyújt ehhez támpontot. Rámutat ugyanis arra, hogy ennek a mi világunknak a benne lévő összes bolygóval és csillaggal együtt volt kezdete, és minden valószínűség szerint lesz vége is (azaz szó szerint „semmivé” válik.) Akkor miért csak egy világ létezik? És minthogy egyszer mi egy napon ebben a világban találtunk magunkra, anélkül, hogy tudnánk hogyan és honnan, ezért ugyanez ugyanilyen módon egy másik világban is megismétlődhet.”

Gödel felteszi a kérdést: mi értelme van a világ megkettőzésének?

Azt feleli, hogy az élőlények közül egyedül az ember képes arra, hogy a tapasztalatait felhasználva tökéletesítse önmagát. Erre az önmagunkról való hihetetlen tudatlanságunk miatt van szükség. Nem csak azt nem tudjuk, hogy honnan és miért vagyunk itt, hanem azt sem, hogy lényegileg és belülről nézve mik vagyunk. Ha egy-

szer az ember önvizsgálata során egész mélyen magába nézhetne, kiderülhetne, hogy valamilyen egész jól meghatározható tulajdonságokkal rendelkező lények vagyunk. Az Én különböző tulajdonságoknak különbözően meghatározott kapcsolódása. Ezért nem mindent teszünk azonnal helyesen, csak megfelelő tapasztalatok megszerzése után.

Valószínű, hogy a tanulás nagyobb része a másik világban történik, úgy, hogy visszaemlékezünk e világi élményeinkre, amelyek tanulásunk nyersanyagát jelentik. Például egy rákbeteg számára a másik világban világossá válik, hogy milyen – nem csak testi, de szellemi – hibák okozták a betegséget. Valószínűleg odaát már ezekkel az emlékekkel születünk, s talán értelmünk is már nem csak „tükör által homályosan”, hanem „színről-színre” lát – ahogy Pál apostol kifejezi ezt az állapotot. Isten persze teremthetett volna szilárd és teljes tudással rendelkező lényeket, és teremtett is ilyeneket, szellemi hierarchiakat.

Gödel még hozzáteszi:

„Azt hiszem, hogy a vallásban – ha nem is éppen az egyházakban – sokkal több ésszerűség rejlik, mint azt szokásosan hiszik. Persze bennünket nagyon kora ifjúságunktól fogva az iskola, a rossz vallásoktatás, a könyvek és élmények révén előítéletesen ez ellen neveltek. Sőt, a mai filozófusok 90 százaléka abban látja fő feladatát, hogy a valást kiverje az emberek fejéből.

Megható, de egyben furcsa is, hogy Gödel ezekről az alaptémákról az anyjával levelez – ér-

dekes asszony lehetett –, és ontológiai istenbizonyítékait csak anyja halála után tárta a világ elé. Barátja, *Morgenstern* szerint nem akarta, hogy azt gondolják róla, hogy valóban hisz Istenben, pedig ő csak egy logikai vizsgálódást szeretett volna végigvinni.

Az értelem bármilyen mai produkciója – távoli csillagok hőmérsékletének, távolságának, súlyának meghatározása, a televízió, a magfizika stb. – 2500–3000 évvel ezelőtt teljes abszurdumnak, az értelem számára hozzáférhetetlennek tűnt volna.

Természetesen ma még nagyon messze vagyunk attól, hogy a teológiai világképet tudományosan megalapozhassuk, de azt hiszem, hogy már ma lehetséges lehet, hogy tisztán, pusztán az értelem alapján (anélkül, hogy bármelyik vallás hitére támaszkodnánk) belássuk, hogy a teológiai világszemlélet az összes ismert ténnyel (beleértve a Földünkön uralkodó állapotokat is) messzemenően összeegyeztethető.

Teológiai világszemléletnek nevezem azt az elképzelést, hogy a világ és benne minden értelemmel és ésszel bír, méghozzá jó és kétségtelen értelemmel. Ebből közvetlenül következik, hogy földi itt-létünk, minthogy önmagában legfeljebb egy nagyon is kétséges értelemmel rendelkezik, csak valamely másik egzisztencia céljául szolgáló eszköz lehet. Az az elképzelés, hogy a világban mindennek értelme van, egyébként pontosan analóg azzal az elvvel, amely szerint mindennek oka van, s amelyen az egész tudomány alapul.

TIZENHARMADIK FEJEZET

Lehet-e repülni szárnytollak nélkül?

Egy skizofrén ismerősömet megkérdeztem, hogy miért nem dolgozik? *Én nem dolgozhatok* – felelte –, *mert elszürkülök, mint a kócsag. Tudod, a kócsagnak gyönyörű, szinte szikrázó fehér tollazata van. Nagyon drága, de kell a díszmagyarhoz. Am ha rabságban tartják, szélsébesen elszürkül. Így vagyok én is.*

Elhittem. Volt egy nője, ő adott neki havi 400 forintot. Abban az időben ez elég volt a kosztjára – zsiros kenyér, hagyma, tea, cukor –; volt egy nadrágja, két inge, két gatyája, egy pulóvere és egy esőkabátja. A nő némi sovány szerért rendben tartotta. Ő pedig nézte az embe- reket, távolról és vállvonogatva, mint egy hangyabolyt. Szociológusnak tartotta magát. Mondtam, hogy ehhez képest elég laza vagy. Erre elmesélte a következő viccet:

A sas, a fecske és a róka beszélgetnek egy magas sziklacsúcson. Aztán a mélybe vetik magukat. Repülnek lefelé. Kérdezi a fecske:

– *Mondd, róka, van neked szárnyad?*

– *Nincs – feleli a róka.*

– *Istenem, hogy te milyen laza vagy, laza vagy...*

Haszid rebbe barátom elvesztette a hitét. Vagy a hite vesztette el őt? A gazdátlanul maradt hit egy ideig a Körúton feküdt. Végül valaki felemelte, belefújta az orrát, és rögtön belépett a Messiás-hívő muzulmánok közösségébe. A hit nélkül maradt rabbi elment tanítónak. A hitet azonban egy körözött bérgyilkos a zarándokok menetében ellopta a moszlimtól, és zsebre tette. Rövid idő múlva jelentkezett a rendőrségen, és bűneit megbánva, áhítatos zokogással, mellét verve ment az akasztófa felé.

Halála után az Úr falragaszon közölte minden születésre indulóval, hogy egy alig használt HIT jutányos áron átvehető. De senki sem jelentkezett érte.

Hajlok afelé, hogy szárnytollak nélkül nem lehet repülni. Mi pedig váltig keressük tulajdonképpeni szárnytollunkat, a lelket. Úgy tűnik, a felvilágosodás beköszöntéig még megvolt. Rendíthetetlen istenhit formájában. Azután lassan bekövetkezett a paradox helyzet: Isten pásztorai – elfogadhatatlan számár axiómáikkal és dogmáikkal – egyre messzebb tereltek a nyáját Istentől. Egyre inkább a tudomány öltötte magára a messiási palástot, azt ígérve, hogy végül megszabadít minket minden egyéni és kollektív boldogtalanságunktól. Ez a palást a 20. század közepétől, éppen a saját fényében, egyre rongyosabbnak tűnt. Ugyanolyan rongyos lett, mint a képesség a hitre, önátadásra, a racionalitás kultusza, az Ész örök társadalmában való bizalom hatására. A 21. század beköszöntére már csak a formális vallásosság, a

múltba és a jövőbe vetített reform-fantázia, és a keleti misztériumokba vetett várakozás maradt, miközben az ember hit-igényét egyre inkább felváltotta a filléres misztika, a hiszékenység.

Ezzel kapcsolatban *Schlegel** mond valami elgondolkodtatót: *Ha a vallás Isten törvényét az emberi szabadság fölé helyezi, a modern embernek ez elfogadhatatlan.*

Ugyancsak ő jegyzi meg: *Ismernük a 20. századi szekularizált és totalitárius ideológiákat, amelyek úgy vélték, hogy száműzhetik a rosszat a világból, és már most földi paradicsomot valósíthatnak meg.*

Schlegel szerint *a terroristák, akik Isten nevében vállalják az öngyilkosságot, vagy mások meggyilkolását, már most meg akarják valósítani az Utolsó Ítéletet Isten helyett, leszámolva a gonoszokkal, már mostantól fogva száműzni akarják a rosszat a társadalomból, az államból, az egész világból.*

Ez a fasizmus, a kommunizmus és a terrorizmus általam ismert legjobbindulatú kritikája.

Az önmagát tudományként definiáló pszichológia – eleresztve a füle mellett *Mérei* figyelmeztetését, hogy számára a pszichológia tudomány és művészet egyszerre – gyenge szárnyacskaival verdesve nem képes a magasba emelkedni. *Cesare da Sestónak, Leonardo* egyik tanítványának a megállapítása jut az eszünkbe: *Leonardo tanítványai, mi! Csirkék sásfészekben. Ő szegény magyarázgatja nekünk a repülés összes szabályait, és mi ennek megfelelően mozgatjuk a szárnyacskáinkat, de felszállni mégsem tudunk...*

Mindettől függetlenül, nem lehetséges-e, hogy pl. a vallásos keresztény misztika – különösen a hit a halhatatlanságban és a feltámadásban – napjainkban súlyosan félreértett fogalmak. Mert ha igen, előfordulhat, hogy elkallódott szárnytollainkat nem a vallástól, hanem a helyesen értelmezett evangéliumoktól, kapjuk vissza, s újra megnyílik előttünk a felrepülés lehetősége.

Hans Kessler teológusprofesszor hitvallása szerint *a hit a feltámadásban nem jelent halhatatlanságot. Nem jelenti a holttest újraéledését, vagy a test megelevenedését. Hanem a feltámadás egy új dimenzióba, a mi világunkat meghaladó, romolhatatlan életbe való belépést jelenti. Tehát egy új, isteni világ nyílik meg a halott előtt. Ez az oka annak, hogy Jézus feltámadása valós történes, de mégsem történeti esemény, hanem új Isten-tapasztalat. Történeti módszerrel nem közelíthető meg. Tehát nem az élet továbbfolytatásáról van szó. Nem a lélek halhatatlan, hanem az Isten új teremtéséből életre kelt ember. Nem zárható ki, hogy ez az új ember-teremtés – vagyis a valódi feltámadás az örök életre – azonnal bekövetkezik a halál után.*

Jegyzetek

* Jean-Louis Schlegel: *La loi de Dieu contre la liberté des hommes*. Paris, Seuil. 2003.

TIZENNEGYEDIK FEJEZET

A vallás vagy az evangélium szövetségese-e a pszichológia?

A modern gondolkodás elfordulása a vallástól akkor következik be, amikor tudományos gondolkodás az alapkérdések magyarázatánál (pl. a világegyetem keletkezését, a kozmikus rend, az élet és a fajok eredetét vagy a biológiai fejlődést vizsgálva) megél Isten feltételezése nélkül is. Ennek hatására a filozófia követelni kezdi magának a gondolkodás szabadságát, a *Biblia* racionális értelmezésének lehetőségét. A vallásos dogmatikát képviselő egyházak jogosan értelmezték ezt a vallás elleni támadásként. A tudomány megtanult Isten létének feltételezése nélkül gondolkozni, s az emberek megtanultak Isten nélkül élni.

Persze a laikus elme számára első hallásra abszurdnak tűnik a szélesedő szakadék feltételezése vallás és evangélium, a filozófia és a tudomány között. Mégis: az evangélium szabadon értelmezhető, míg a vallás tételekben (dogmákban) gondolkozik, a tudomány szabad, a filozófia pedig rendszerekhez kötött.

Joseph Moingt jezsuita teológus szerint az emberi gondolkodás szabadsága Istennel szemben

az evangélium következménye, amely lehetővé teszi, hogy a *modern ember teljes szabadságában közeledjen Isten felé*. Másképpen fogalmazva: az evangélium szembefordulása a vallással befejezett tény. Vagyis Istennek még a nyoma is azért veszett el Jézus keresztfán tett kinyilatkoztatása után, mert azt akarta, hogy az ember szabadon találjon rá, vagyis ő maga engedte meg, hogy a kreatúra megszabaduljon Istentől. Szabadon választhat hit és hitetlenség között. Hitetlennek lenni pedig azért nehéz, mert el kell felejteni a vallás haszonelvűségét: *adok, hogy adj...* A hitetlennek el kell felejtenie a vallás által ígért üdvösségi garanciákat, a jelkép-rendszerek által sugallt *bizonyosságot*. A szellemi szabadság nem jelent Isten előtti alázatot, vagy engedelmességet. E. Jünger megfogalmazása szerint: *az ember minél szabadabb, annál közelebb kerülhet Istenhez*.

A vallás ott hibázta el a misszióját, hogy az ember és Isten közé mindig odaállította a vallási szervezetet. Elfelejtette annak a jelentőségét, hogy Jézus halálakor a Szentek Szentjének kárpitja a földig hasadt, s ezzel a transzcendenciához való viszonyt az ember legintimebb titkának minősítette, amihez nincs szükség közvetítőkre. Se lelki vezetőkre, se gurukra, se a tudósok istenbizonyítékaira, sőt, még pszichoterapeutákra sem.

Amíg a vallás fogalma az európai kultúrában azonosítható a kereszténységgel, addig mindig lesznek hívei a vallásos pszichologizálásnak, pl. a megszületés azonosítása a megtestesüléssel, és a Legyen világosság! parancsával, a nagy

Atya és a nagy Anya isteni rangra emelésével, mint a *család kozmikus méretű projekciójával*, amely bizonyosságot csempész az eredetileg szélsőségesen bizonytalan létezésbe, életbe, s nem utolsó reménységként a Sors vagy Isten végső igazságszolgáltatásába.

A pszichológia – önmagát tudománynak álcázva – szemérmesen oszon a vallásos gondolkodás nyomában; megpróbál néha kvantifikált törvényekben, tételekben gondolkodni, s így válhat behavioristává, a Gestalt-elmélet hirdetőjévé, hipnotizórré, relaxációs nénivé vagy bácsivá, sőt kognitív pszichológussá, vagy freudista, jungista, esetleg stekeliánus pszichoanalitikussá, a humanista vagy transzperszonális lélektan művelőjévé, ha a Végzet is úgy akarja. Valaki – talán Böll – megjegyezte, hogy a mai emberek egyre jobban unják, ha vallással vagy pszichológiával zaklatják őket. Nem lehet véletlen, hogy az antropozófiai mozgalom megalapítója, dr. Rudolf Steiner *A szabadság filozófiája* címen adta ki első művét.

A távol-keleti bölcsélet aspektusából ez a jelenség más lelki-szellemi tájakra vezet. Ha a majdan megszülető *Maitréja Buddha* a szeretet Buddhája lesz – véletlenül nem ő a Jézus? –, akkor 2500 évvel előtte, a történeti *Gautama Buddha* a részvét, az empátia Buddhája volt. Talán a Maitréja Buddha előfutára. Az egyetlen érzelmi érték, amit Buddha elismert, a szenvedőkkel való együttérzés volt. *Gáspár Judit* szerint ez kóros formát is ölthet. Belőlük lesznek a *részvét betegek*, akik nem képesek bezárni érzé-

keiket mások szenvedései, segítségkérése előtt. Ez a folyamat is kisgyerekkorban veszi kezdetét. *Ferenczi Sándor* úgy véli, hogy ezek a gyerekek a szüleik pszichiáterévé válnak. Milyen szülőket gyógyítanak? Olyan szülőket, akik felnőtt korukra sem oldották meg személyiségzavaraikat, nem dolgozták fel traumáikat, s mindezt a gyermekeikben akarják jóvátenni. Az ilyen gyermek a szülők szenvedéseire mély átérzéssel reagál és magára vállalja az enyhítés felelősségét. Ez a folyamat oda irradiálhat, hogy mindenki szenvedését kényszeresen a sajátjaként éli meg. Nem képes magát elválasztani a másik embertől, s végül *tömegesen tapadnak rá az érzelmi paraziták*. Gyakori, hogy ennek hatására valamilyen segítő foglalkozást választ, vagy önmaga helyzetének könnyítésére megtér valamilyen ezoterikus mozgalomhoz. S ez még mindig jobb, mintha mártírszerepet öltene magára, s ezzel zsarnokoskodna környezetére felett. A gyógyulást az jelentené, hogy már csak olyan áldozatokat hoz, amelyekkel nem csonkítja saját személyiségét.

Azonban mindez mégis az európai keresztény eszmevilágra utal. Az indiai bölcelet szigorúan állítja, hogy *a karma csak felülről* (az ősök oldaláról) *lefelé hat és sugárzik az utódok felé*. Vagyis a szülők és más felmenők sorsa – különösen a rosszra fordult sors – hatékonyan befolyásolhatja az utódok életét, de visszafelé nem érvényesül ilyen hatás. Tehát a szülő élete alakítja a gyermek karmáját, de a gyermek karmája már nem sugárzik vissza a szülőre. Az a gyerek,

aki a szülők, nagyszülők életét szeretné megjavítani, problémáikat megoldani, eleve kudarcba fúló, reménytelen vállalkozásba kezd.

Ezért a gyógyításban fontos szempont, hogy a felmenő rokonok között kinek jutott osztályrészül rosszul sikerült élet. Miért vált a család megtagadott „fekete báránnyá”, akár érzelmi, akár egzisztenciális kudarcok miatt, vagy betegség által megnyomorítottan, beleértve pl. az öngyilkosságot, az elme-idegbajt és a kriminalitást is. Nem ritka, hogy a kudarcba fulladt élet elszennvedője halála után az utódokban keresi a korrekció lehetőségét.

Ezért ebben a terápiában nem hagyják sokáig panaszkodni a klienst. Néhány rövid mondatban el kell mondania a panaszát, majd tüzetes kikérdezés következik, kvázi nyomozás a rossz sorsú felmenő rokonok után. Ha ilyenre találtak, akkor el kell vele rendezni, meg kell vele beszélni a múltat és a jelent. És ha már nincs a földön? Akkor is! Meg kell szólítani. S a helyzet megértve a terapeuta ajánl lényegre törő, feloldó, békét teremtő mondatokat. Ezeket anyanyelvén, szó szerint megismételve, a rokon földi arcát felidézve, ott a helyszínen el kell mondania. Ha ez az oldás valódi átérzéssel történik, gyakori a verejtékezés, remegés, sírás. Az emberek ritkán beszélnek ilyen önfeltáró őszinteséggel a halottaikkal.

E terápia mélyén az a meggyőződés lappang, hogy *az embernek bele kell egyeznie* egy súlyos, sorsát befolyásoló betegségbe. Vagyis tudattalan választás történik, annak összes követke-

ményeivel. „Elszegődés a betegség szolgálátára.” *A folyamat kezdetén egy rossz, méltatlan szerződés még felbontható*, és gyógyulást, vagy legalábbis a betegség megváltozását eredményezheti. Ha már előrehaladott stádiumban, súlyos szervi roncsolások következtek be, akkor a betegség már beépült a karmába, és végig kell élni.

Mindez végső soron a klinikai (gyógyító) pszichológia kapaszkodási kísérlete a keresztény ezoteriába, vagy az indiai–kínai életbölcseletbe. S nem véletlen, hogy egyre inkább szüksége van ilyen kapaszkodókra, amelyek inkább filozófiai rendszerekre, a vallásos gondolkodás megköttöttségére emlékeztetnek, mintsem az evangéliumok által képviselt szellemi szabadságra. Ezért keletkezhetnek különböző lélektani iskolák között előítéletek, szellemi háborúságok, kvázi eretneküldözések, rosszízű rivalizációk, akár a vallásoknál.

TIZENÖTÖDIK FEJEZET

A gyógyító hallgatásról

Ősidők óta ismeretesek olyan titkos társaságok, zsidó szekták, keresztény szerzetesrendek, amelyeknek tagjai meghatározott időre vagy véglegesen, hallgatási fogadalmat tesznek (pl. a karmeliták, a trappisták stb.)

A 20. században szokássá, sőt vállalkozássá vált, hogy ezeknek a néma kolostoroknak egy részét jó pénzért néhány hétre kiadják tépett idegrendszerű, kimerült üzletembereknek, közéleti személyeknek. Ez idő alatt úgy kell élniük, mintha ők is szerzetesek lennének. Egyszerű célában, némán, mindenféle hírközlő eszköz, (rádió, televízió, telefon, újság, a Szentírás kivételével) könyvek nélkül, a szerzetesek kosztján. Kertészkedhetnek, sétálhatnak, gondolozhatnak a kolostor állatait, sokat alhatnak, eltöprenghetnek az életükön, gimnasztikázhatnak, meditálhatnak, festegethetnek, mintázhatnak, rajzolhatnak...

Néhány hét elmúltával egyre távolabb kerülnek a hétköznapi világától, nyugalom terjedhet szét a lelkükben, neurotikus tüneteik elmúlhatnak, indulatosságuk, hajlamuk az önkínzásra, a mások feletti szigorú ítélkezésre erősen

csökkenhet. Tapaszthatják, hogy visszatérőben van humorérzékük, hajlamuk a szemlélődésre; lelkükben nagyobb lesz a csend, a harmónia, az elfogadás képessége, a másik ember megértésének lehetősége. S ezzel egyidejűleg jóval kevesebbet fognak bosszankodni, megsértődni, kevesebb lesz bennük az önsajnálát, a szorongás, a félelem a világtól, a jövőtől.

Egy alkalommal három heti *gyógyító hallgatás* után az eltávozó az alábbi kis költeményt írta, amelyet majdani sírversének szánt:

*Itt nyugszik egy fiatal barom
Sírkövére most felkaparom,
Amire az ihlet perce ragad:
Salve, te kisleány, kakis bugyis,
Halálig mindent kibírunk úgyis,
Kár volt annyira féltened magad.*

A harmincas éveinek elején járó bróker volt.

Amikor megjelent az *Élet az élet után* című világsikert aratott könyv a klinikai halálból visszahozottak emlékeiről (szerzője *Thorwald Dethlefsen* – a szerk.), a legtöbb embernél hitelességét bizonyította, bennem a kételkedést erősítette.

Mert:

– Csak a megkérdezettek kb. fele emlékezett valamire.

– A felidézett emlékek igen hasonlóak voltak: fények, fényalakok, lángok, valamilyen sodró érzés, robbanásszerű hanghatások, önmaguk testének látása a körülöttük sürgölődő orvosokkal, nővérekkel együtt stb.

– Valamilyen határhoz, kapuhoz érkezés és a kedvetlen visszafordulás.

– Az ijesztő, fájdalmas élmények teljes hiánya.

Ismétlem: klinikai halálról volt szó, nem a biológiai halálról! Más, hasonló témájú könyvek utazásszerű élményekről is beszámolnak, szenvedélybeteg, alkoholisták könnyörgő rémületéről, vagy tágabban arról a szenvedésről, amely abból fakadt, hogy a földi élmények – lélegzés, tapintás, mozgás, evés, ivás stb. – hiányai gyötörték őket (éhség, szomjúság, zuhanás stb.), de nem volt testük, amellyel vágyaikat kielégíthették volna. Ezt a szenvedésteli állapotot az indiai bölcsélet a halál utáni első periódus (*kama loka* = a vágyak helye) jellemzőjének tartja, a vágyak kiégéséig. Talán ezt az elképzelést vette át a kereszténység a *purgatórium* létezésének feltételezésekor.

Mindenesetre, az is valószínűnek látszik, hogy mind a keleti, mind a nyugati aszkézis – lényeges különbségeik ellenére³ – már a földi élet során „elvonókúrát” jelent, a halál utáni szenvedések korszakának lerövidítésére, azaz, felkészülést a halálra.⁴

Sajátos szempontunk – a kezdet és a vég talákozása – elkerülhetetlenné teszi, hogy a kifejezés területén mutatkozó azonosságok ne bökjék ki a szemünket. Már több ízben kommunikatív lényként – még hozzá nemcsak konkrét, hanem absztrakt képzetekkel is, de sohasem elvont fogalmakkal kommunikáló lényként – határoztuk meg az embert. Az életbe való belépés

és az életből való kilépés ebből a szempontból azonos lehetőségeket és korlátokat hordoz. Egyik fázisban sincs beszéd, még és már nincs elvont fogalmak használata, hanem legfeljebb csak jelzésként értékelhető artikulátlan hangcsoportok és mozdulatok közvetítik a külső és a belső történéseket: elsősorban a veszélyt, a félelmet, a zsákmányszerzési vagy szexuális lehetőséget, a közeledő katasztrófák általi fenyegetettséget, a menekülés vagy a védekezés szükségességét, vagy a megtámadottság elmúlását.

Ahogy az üvöltő csecsemő elhallgat, ha mellre veszik és dajkálják, ugyanígy a halál küszöbére érkező – ha eszméletén van – megszabadulhat a lelkét felkavaró iszonyattól, nyugalmat érhet el, ha megsimogatják, félig ölbe vonják. A kommunikáció, *a világgal való egyetlen megmaradt, békét, nyugalmat hozó kapcsolat-forma az érintés.*

Ezen a nyomon jártak régen a ringatások, a karbavevések, az altatódalok, az anya testére kötözött csecsemők, ma pedig a modern intenzív csecsemő- és újszülött osztályokon a finoman ringató, csendes elektromos bölcsők.

Tehát elsődlegesnek tűnik a bőrérzékelés – ennek ektodermális eredete még nagyobb hangsúlyt ad –, s jelen van az első életévek vezető ingerei között.

Egy értelmes orvosnő *cirókahianynak* nevezte azt a betegséget, amiben az osztályán fekvő csecsemők többsége szenvedett. Nagy betegség, és a felnőtteket sem kíméli, akiknél egyetlen lehetőség maradt a gyengéd, szerető bánásmód

megszerzésére: a betegség. Ha ez sem sikerül, következik a reaktív depresszió, akár agitált, akár elcsendesült formájában. A lényeg az, hogy a lélektan megint lábhoz tette a fegyvert, s transzcendens erőkhöz fordul segítségért.

Jegyzetek

³ A keleti aszkézis a földi-testi örömekről való tudatos és akaratlagos lemondást jelent, de minden önmagán elkövetett erőszak nélkül. Ez a vágyak „át-szellemesítését” (szublimálását?) jelenti. Tehát amíg a vágyak eredeti testi formájukban jelentkeznek, ki kell élni őket. Ez a szexre is vonatkozik. Legfeljebb egy ashramban, ahol nincsenek együtt nők és férfiak, maszturbáció formájában.

Ezzel szemben a nyugati aszkézis tartalmazza az önmagán való gyötrő erőszaktevés elemét is.

⁴ A keleti aszkézis erőszakmentes, szelíd formája (akár a jógában, akár más gyakorlatokban) arra a végső célra is mutat, hogy ne kelljen többé megszűlni. Az életvágtyól megszabadulva (pl. a buddhizmus nyolctagú ösvényén való végighaladással) az ember leszállhasson a lét kerekéről.

TIZENHATODIK FEJEZET

Faust felett néma az ég

C. G. Jung egyik afrikai utazása során napimádó bennszülöttek törzséhez érkezett. Regelenként a következő rítust látta: a férfiak beleköptek a kezükbe, és tenyerüket a nap felé fordítva tartották mozdulatlanul, amíg a napfény fel nem szárította a nyálat.

Elmondták neki, hogy hitük szerint a nyál a lélek hordozója. Jung azonnal megértette, hogy ez ima. Szavak nélkül is azt jelenti, hogy *Uram, a Te kezedbe ajánlom lelkemet*. De az ajkak némák maradtak.

Ez az áhítat csendje volt. De van csendje a szorongásnak, a félelemnek, a dühnek, a boldogságnak, az elutasításnak, a fenyegetésnek, a meglepett örömnak, a vágynak... A csend talán a legkifejezőbb válasz, amire az istenek és az emberek képesek. De érteni kell, hogy mit fejez ki a csend.

Az első csend talán még az Édenben keletkezett, amikor Lucifernek megjelent a Föld Szelleme, és a Sátán megtántorodott.

– *Ki vagy te rém?*

– *Kit gyengeül látál az égi karban, az önkörében végtelen erős.*

Ebbe a félreértésbe azóta már sokan belebuktak.

Csend lett akkor is, amikor Isten mosolygó haraggal az elrejtőzött emberpár keresésére indult. Mosolygó harag?

Isten szabadnak szerette volna látni az embert. Tiltott gyümölcsök? Tudás és halhatatlanság? Isten kísértené őket először, nem az ördög? Megszerezték a tudást. Ezért már az is elég büntetés volt, hogy tudatosan szembe kellett nézni saját eljövendő pusztulásukkal! A többi? Isten a jövő előre látása ellenére agressziós örvénybe került volna? A csend szétfoslott, az egész Éden zengett az Ítélet szavaitól. S ami a legelgondolkoztatóbb: Isten *utólag*átkozta meg a két fát! Ádám és Éva nem tudták, hogy átkot esznek magukba! Az alma a bendőjükben vált átokká!

Meg lehet kérdezni a modern embert: *Miért van benned ez a szűnni nem akaró program-éhség, zaj-éhség? Miért félsz a csendtől? Miért félsz egyedül maradni önmagaddal és az Istennel? Feleld: Az Édenkert botránya visszhangzik bennem, Uram!*

Odüsszeusz nem félt a csendtől. Soha nem volt egyedül. Állandóan látta a Halhatatlan Isteneket. *Hamlet* már magára maradt. Rajta múlt, hogy a találkozást apja lelkével és a valóság meg tudását hallucinációnak tarja-e, vagy realitásnak. Ezek a dolgok mindig rajtunk múlnak. Mi ítéljük magunkat gömblakó hanyagákká, vagy eljövendő istenekké.

Faust már megvetette a világi tudományt, s mert mégis belekérdezett a kozmikus csendbe,

az égi erők közül egy kutya válaszolt neki. Egy kutya, akiről kimondta a *Biblia*, hogy nem juthat be a Mennyei Királyságba, a kapun kívül kell maradnia. (Az én ellenszavazatommal!) Ő lenne a Sátán? Aki így mutatkozik be:

Kicsoda vagy tehát?

Az Erő része, mely,

Örökké rosszra tör,

S örökké jót művel...

Jót? Mindig jót? Vajon tud-e a Sátán szeretni? Amikor *Faust* legyőzötten hull a lábához, *Mefisztó* egy kis gyászbeszédet rögtönöz felette:

Gyönyör s szerencse közt éhen maradt

A változásban kéjelegni vágyva,

S jön egy üres, rossz, végső pillanat

Szegény itt fogni azt kívánja.

Erős volt, nem bírtam le én,

De úr a kor, im porba dőlt a vén.

Kar: *Éjféli csend. Az óra áll. A mutató lehull.*

Mefisztó: *Ez a halál.*

Kar: *És vége már.*

(Ford. Kozma Andor)

Kalandozásaik során mintha megszerette volna *Faustot*...

Szóval, *Mefisztó* megtöri a kozmosz csendjét. S aki a kozmosz csendjét megtöri, az csak Isten ellenfele, a Sátán lehet.

Így hát a mai embernek be kell érnie a Sátán mondataival: *Erő, hatalom és győzelem kell neked. Ellenfeleid pusztulása, vagy rabszolga-léte*

tasztítása. Vesd meg a lábadat Tagadás akárhol, és dönts meg Isten világát!

S a 112 ölnyi mélyre taposott egyre messzehangzóbban rikácsolja vagy suttogja: Megpróbálom. Mehegprohóbálom. Én is a Te fiad vagyok, akinek tiszteletére borjút vágsz, ha végre hazajön. Hülye bátyámért még egy libát sem áldozol, aki hűséget hazudva gyáván veled maradt, és barátainak panaszkodik rád.

Az én nevemet írd be újra Izrael könyvébe, az övét pedig, akinek a hűségét a gyávaság hamissá változtatta, húzasd ki angyaloddal, hadd ücsörögjön az idők végezetéig a kapud előtt... a sátán kutyájának társaságában. Érted már a régi igét? *Hűtlen a hűség, mert az állandót nem kell követni.*

Szóval, számunkra az Ördög felelete maradt. Úgy tűnik, megérkeztek az apokaliptikus idők, s a Sátán humorát jelzi, hogy nemigen vesszük észre, és jól érezzük magunkat a bőrünkben.

Úgy tűnik tehát, hogy bármerre vizsgálódunk is, a lélekről való tudásunk nem gyarapodik. S amikor az ellentmondások viharában süllyedni kezd a hajónk, ha nem is Jézusba, de az irracionálisba próbálunk kapaszkodni. A lélek helyére becsempésszük a *tudat* fogalmát. Sőt, sokan a tudatot – Buddha hatására – azonosítják a lélekkel. Lélekkel akkor rendelkezik az embert alkotó anyag, ha tudata van, tehát felismeri önmaga független (?) létezését a kozmoszban, és reflektál is önmagára: cselekedeteire, gondolataira, érzelmeire, ösztöneire, valamint más emberekhez, lényekhez és intézmények-

hez, ideológiákhoz való viszonyára. *A tudat tehát önmagunk felismerése, és ítélet önmagunk felett.*

Az alapkérdés most megváltozik.

A hangsúly áttevődik a *tudat és a viselkedés* összefüggéseire. Furcsa helyzet állt elő: egyrészt *mindenkinek módja van arra, hogy saját tudatát* (tapasztalatait, élményeit) *közvetlenül tanulmányozza.* Ezt a problémát Freud alaposan megbonnyolította a *tudattalan* létezésének és működésének bizonyításával. A tudattalanra és mások tudati működésére csak analógiák, az átélt és tapasztalt érzelmek, a viselkedés, a teljesítmények és idegi-fiziológiai folyamatok megfigyeléséből következtethetünk. Tehát paradox módon *csak a tudat segítségével szerezhetünk adatokat a tudatról.*

A tudat-probléma kemény diónak bizonyult a pszichológia számára. Voltak neves tudósok, akik egyszerűen törölni akarták a lelki jelenségek listájáról. Mások a tudat *szenzoros* jellegét, elsősorban az érzékelést, illetve az észlelést hangsúlyozták. Ennek következtében a tudatot folyamat-(áramlás-)jellegűnek érzékelték, sőt, a drogok elterjedésének, a megváltozott tudatállapotok felismerésének hatására e folyamat – amely a tudatostól a tudattalanig terjed – fontosabb állomásait is leírták:

1. Normális ébrenlét (zavartalan agykérgi tevékenység).
2. Zavart tompaság (megmarad a szubkortikális válaszadás képessége).
3. Félkómás állapot (már csak agytörzsi tevékenység válaszol a fájdalomra).

4. Kóma (már csak gerincvelői működés, válaszadási képesség megszűnt).

Freud megsejtette a többszintű tudat létezését (tudatos – tudatalatti vagy tudatelőttes – tudattalan). A tudattalan csak szabad asszociációk vagy álomelemzés, vagy hipnózis segítségével közelíthető meg.

Végső soron a tudat létezésének elismerése – hasonlóan a legtöbb pszichológiai jelenséghez – a viselkedésből és élettani megfigyelésekből levont következtetések eredménye. *A tudat és viselkedés kölcsönhatásának problémája mindmáig megoldatlan.* A tudat nem feltétlen szükeglete a viselkedésnek, amely számos esetben a tudattól független, autonóm vonásokat mutat, más esetekben viszont éppen a viselkedés során szerzett tapasztalatok és élmények alakítják a tudatot. Az esetek túlnyomó részében viszont a tudat (élmények, tapasztalás) és a viselkedés megfelelnek egymásnak.

Ez az ösvény – a „minden változat előfordulhat” elismerése – cáfolja az egyirányú oksági kapcsolatok létezését tudat és viselkedés között.

TIZENHETEDIK FEJEZET

Vissza az alapokhoz: test és lélek

A lélek és tudat keresésének a semmibevezése visszakényszerít minket az emberiség történetének talán legrégebbi töprengéséhez. Mit kezdünk vele? *Schopenhauer* szerint ez a kérdés a „világ csomója.”

Elkerülöm a *létezés* fogalmának problematikáját. Kínlódjon vele a nyájas olvasó. Ennek megfelelően az első kérdés így hangzik: *Két eny nyire különböző dolog között egyáltalán létezhet-e összefüggés?*

Válaszlehetőségek:

1. Nem.
2. Az okság (keletkezés) szempontjából függetlenek ugyan, de létezésük során összefüggések alakulnak ki közöttük.
3. A kettő között oksági (kauzális) kapcsolat van.

Továbbá:

- Az oksági kapcsolat lehet kölcsönhatás,
- vagy egyirányú hatás: testi-lelki (szomato-pszichikus), vagy lelki-testi (pszicho-szomati-kus) irányban.

Ebben a zűrzavaros fogalmi rendszerben többek között, a felvilágosodás hajnalán, *Descartes* próbált rendet csinálni, az alábbiak szerint:

– A fizikai jelenségeknek van térbeli kiterjedésük, a szellemieknek nincs.

– A fizikai jelenségek determináltak, a szellemiek nem.

– A szellemi jelenségek *holisztikusak* (együttes létezésük), a fizikaiak *atomisztikusak* (összetevőkből felépülők).

– Test és szellem között kétirányú kölcsönhatás van.

Ez a felfogás viszont sérti a szellemi jelenségek indeterminista feltételezését.

Legjobb példa erre, hogy az orvostudomány milyen nehezen fogadta el a pszichoszomatikus, vagy pszichés betegségek létezését. *Freud* nevezetes hisztériáról szóló cikkének (1909) megjelenéséig, a negatív organikus leletek ellenére jelentkező tüneteket szimulálásnak tartották és nem betegségnek (gyakran ma is). Végül is a töprengés elvezet a filozófia alapkérdéséhez: a *materializmushoz*, amely kizárólag a fizikai jelenségeket értékeli valóságosnak, s az *idealizmushoz*, amely kizárólag a szellemi-lelki jelenségeknek tulajdonít valóságértéket.

Az idealista monizmus *az esse est percipi* (létezni annyi, mint észlelve lenni) elvét vallja. „*A fizikai jelenségek mindenütt fellelhetők*” ellenvetésre azt válaszolja, hogy „*Isten mindenütt jelen van*”.

E. R. Valentine idézi *Ronald Knox* versikéjét:

„*Volt egyszer egy fiatalember, aki így szólt:
Isten bizonytalansággal felettébb furcsállja,
Hogy ez a fa nem szűnik meg létezni,
amikor köröskörül nincs senki sem.*”

Isten ezt válaszolja neki:

„*Kedves Uram! Ami furcsa, az ön csodálkozása.
Én mindig köröskörül ott vagyok.
Ezért van az, hogy a fa is mindig ott lesz,
Mert mindig én figyelem.*

Őszinte híve: Isten.”

Most már nekikezdhethetünk alapvető pszichológiai iskolák elveinek megértéséhez.

A *kognitív pszichológia* felfogása szerint egy adott helyzetnek a szervezet számára adott jelentése van, s ez határozza meg a viselkedést.

A *behavioristák* szerint viszont tapasztalhatók olyan jelenségek a viselkedésben, amelyekben nem vesznek részt a szervezet tapasztalatai.

Van-e az ősi test–lélek problémának megoldása a modern tudományban?

Nincs! Legfeljebb a *pszichológiai parallelizmus*⁵ és a rá támaszkodó *kettős-aspektus elmélet*⁶ fogadhatjuk el megközelítő, de korántsem teljes megoldásnak. Ám akkor is kérdéses marad, hogy a test–lélek problémára lehetséges-e egységes válasz?

Jegyzet

⁵ A test–lélek (pszichológiai) parallelizmus azt a feltevést jelenti, hogy minden tudatos folyamatnak meghatározható idegtevékenység felel meg, és minden specifikus idegtevékenységnek egy tudatos művelet.

⁶ A kettős-aspektus elmélet *Spinozától* származik, és azt jelenti, hogy szellem és test, lelki és testi (idegrendszeri) folyamatok csak ugyanannak a történések két különböző aspektusát (szempontját, felfogását) jelentik.

TIZENNYOLCADIK FEJEZET

Kérdés és magyarázat a lélektanban

Három dolog tud halálos unalomba kergetni egy embert: egy betegség, egy nő és a tudomány. A betegségben átélt kiszolgáltatottság, egy nő mellett állandósult érdektelenség és a tudományban megismert *magyarázatok*.

A tudományos magyarázat válasz a *miért?* vagy a *hogyan?* kérdésére. Persze a válaszból csak akkor lesz magyarázat, ha az a kérdező számára elfogadható, a jelenség vagy a folyamat jobb megértéséhez vezet.

Meghatározó jellegű tényezők:

1.1. *Ki kérdezett?*

2.2. *Mi indokolta a kérdést, mire irányult?*

3.3. *Ki válaszolt?*

Először is meg kell szabadulnunk az álmagyarázatoktól. Álmagyarázatnak tartom az *elnevezést* és a *magasabb osztályba* sorolást.

– *Azért bulizik folyton, mert nagyon extravertált.*

– *Mi baja van a kisleának? Enuresis nocturna.*

Vagyis éjszakai bepisülés.

Ez nem diagnózis, hanem csak elnevezés. Diagnózis akkor lesz belőle, ha rájövünk, hogy miért pisil be.

Véghelyi Péter mesélte, hogy a harmincas években Bécsben a pszichiátriai- és neurológiai klinikán a betegek feje fölött volt egy tábla az adataikkal. Ez helyettesítette a mai kórlapot. Városi orvosok is adtak éjszakai ügyeletet.

Feküdt ott egy beteg, rettenetes, tisztázatlan okú fejfájásokkal. A táblán a Dg: (diagnózis) rovat üres volt. És mindig megállt az ágyánál a vizit, tanácskoztak, hogy mi baja lehet? Újabb és újabb vizsgálatokat rendeltek el.

Egy új városi orvosnak feltűnt a diagnózis hiánya, azt hitte valaki véletlenül letörölte. És alaposan kikérdezte a beteget. Végül felírta: *Cephalalgia*. Ami azt jelenti: *fejfájás*. S attól kezdve a vizit elment a beteg mellett. *Volt diagnózisa*.

Vagy ugyanilyen okból nem fogadható el pszichológiai vagy pszichiátriai diagnózisnak, *a neurosis propter peristasim*, vagyis hogy *neurotikus a körülményei miatt*. Pedig milyen szép latinsággal írták.

A *funkcionális magyarázatok* közelebb maradnak a realitásokhoz, de nem hoznak végleges megoldást. Pl. ha a statisztika azt mutatja, hogy az *alkoholista szülők között szignifikánsan gyakoribb a gyerekek kriminalitása*, mint az átlagos családokban, ez csak azt jelenti, hogy a matematikai statisztika segítségével feltételezhetjük, hogy van valami összefüggés a szülők alkoholizmusa és a gyerekek kriminalitása között. Ez még nem tudományos eredmény. De hogy ez az összefüggés miben áll, azt csak a *funkcionális elemzés* derítheti ki. Akkor lesz igazi magyarázat. S *Freud* örök dicsősége, hogy a pszichológ-

giában ő kezdte el a funkcionális elemzést: nem az osztályozásra tette a hangsúlyt, arra, hogy pl. hányféle szorongás van, hanem arra, hogy *mi a szorongás funkciója az egyén életében*.

Szemügyre kell vennünk az *oksági magyarázatokat* is.

Az ok időben mindig megelőzi az okozatot. Csodálom, hogy van merszem leírni ezt a közhelyet. De most szükségem van rá. A kérdés az, hogy egyetlen ok elég-e a vizsgált okozat magyarázatára? Vagy kizárható-e, hogy többszörösen összetett okokról van szó? S a többszörösen összetett okok vajon mindig ugyanazt az okozatot hozzák-e létre? Nem lehetnek-e az okozatok is plurálisak? Végül nem kell-e számolnunk az okoktól elválasztva, de mégis egyszerre ható hajlamosító tényezőkkel, pl. egyes elmebetegségek, daganatok esetén?

A plurális okok elfogadása esetén arra kell vigyázni, hogy két független dolog időbeli egybeesését nehogyan okként értelmezzük. Minden példa helyett jobban magyaráz egy kissé drasztikus vicc.

Egy bíboros kíséri haza hintón a pápát. Amikor kiszállnak, az egyik paripa hátsó felével igen illetlen harsogó hangot ereszt ki. A bíboros nem tudja, hogy viselkedjen ebben a helyzetben, végül azt mondja:

– *Elnézését kérem, Szentatya.*

– *Nem tesz semmit* – mondja a pápa –, *úgyis azt hittem, hogy a ló volt.*

Már megint beszippantott minket a filozófia és a pszichológia örületes tarantella-tánca.

Bonyolítják ezt a helyzetet a *rendszerelméletek*, amelyek modellezni tudnak okokat. Vagyis néha maguk a működő rendszerek okként elfogadható magyarázatok lehetnek.

Van-e helye a pszichológiai gondolkodásban a *teleologikus* magyarázatoknak? Vagyis, hogy a *finalitást*, egy viselkedésnek a jövőben várható eredményét nevezzük ki okká? A teleologikus magyarázatok nem zárják ki az okságban való gondolkodást. Ez a tendencia különösen erős Szondi személyiségelméletében.

A *hermeneutikai* magyarázat (fő alkotóeleme az intuitív empátia és a fogalmi elemzés) vezethet vissza leginkább az etikához és a valláshoz. Pl. a válások ritkasága Indiában egyrészt erkölcsi kérdés, másrészt a karma elfogadásának függvénye. A harsogó hazafiasság lehet egyrészt érzelmileg motivált, másrészt karrierépítő. A nagy nyilvánosság előtt meghirdetett vallássság szintén.

Eddig tulajdonképpen a középső tényezővel – a *mi indokolta a kérdést?* – foglalkoztunk. Hátra van még a „*ki kérdezett?*”, és a „*ki válaszolt?*” problémája.

A „*ki kérdezett?*” nyilvánvalóan messzemenően befolyásolja a választ. Hány éves, mennyire érett, lelkileg-szellemileg egészséges-e, milyen szándék vezetheti stb.

A „*ki válaszol?*” nehezebb kérdés. Milyen jól ítéli meg a kérdező? Képes-e alkalmazkodni annak tudásához, intelligencia-színvonalához? Őt magát sérti-e a kérdés, a kételkedés? Tudományosan, lélektanilag mennyire felkészült? Ob-

jektív-e, vagy valamilyen irányban fanatikus? Stb.

A pszichológusokat gyakran gúnyolják azzal, hogy mindent elfogadnak oknak, s ezért mindenre ugyanazt válaszolják.

– *Látjátok ezt a férfit? Súlyos alkoholista. Vajon miért?*

– *Ne csodálkozz. Az apja is alkoholista volt, ezt látta gyerekkorában.*

– *Hát ez a másik férfi? Soha nem iszik egy kortyot sem.*

– *Ne csodálkozz. Az apja alkoholista volt, súlyos traumákat élt át mellette.*

– *Látod a harmadikat? Szomorú mániás agglégény.*

– *Persze, hogy fél családot alapítani. Az apja alkoholista volt. Képzelted a családi életüket.*

– *Té, ez a negyedik viszont olyan harmonikus családban él a feleségével és hat gyerekével.*

– *Érthető. Az apja alkoholista volt. Nagyon vigyáz a családi élet rendezettségére.*

Így van ez. Azonos indokolást használ sok szülő is, aki a „mindent a gyerekért” mozgalom tagja.

– *Már régen elváltam volna. De nem akarom, hogy a gyereknek csonka családja legyen.*

– *Azért váltam el, hogy a gyereket megkíméljem az otthoni cirkuszoktól.*

– *Azért nem házasodom meg újra, hogy a gyereknek ne legyen mostohája.*

– *Azért házasodom meg, hogy újra teljes legyen a család. A gyereknek apára és anyára van szüksége.*

TIZENKILENCEDIK FEJEZET

Menekülés az ingoványból: egzisztencialista és humanista pszichológia

Descartes szigorúan leszögezte: a tudomány azzal foglalkozik, hogy milyen a világ. Ennyi. A vallás és a művészet azzal foglalkozik, hogy milyennek kellene lennie. És megint csak ennyi. A kettőt nem szabad összekeverni!

A pszichológia, ha tudomány akar maradni, csak azt vizsgálhatja, hogy *milyen az ember*. Nem szólhat hozzá ahhoz, hogy milyennek kellene lennie. Nem fogalmazhat meg értékeket, mert erre nincs is lehetősége. Nincs sem érték-képző, sem értékmegítélő funkciója. Lehet, hogy zseniálisan elemzi, hogyan keletkezik egy vers, de ahhoz, hogy a vers jó-e, vagy rossz, nem tud hozzászólni. Egy pofon és egy simogatás számára két cselekvés, de a társadalmi hasznosság szempontjából nem képes megítélni őket. Egy zseni és egy oligofrén kétféleképpen – egészségesen, betegen stb. – működő agy. De a pszichológia értékítéletet nem mondhat rólok. Mint ahogy a fizikusnak sincs válasza arra, hogy optikai vagy akusztikai jelenségek maga-

sabbrendűek-e? Ahogy az orvos sem felelhet arra a kérdésre, hogy a bélgyulladás vagy a tüdőödémát ítéli-e társadalmilag veszélyesebbnek. S ha mégis használ értékítéleteket, azt más szaktudománytól plagizálja, elsősorban a szociológiától, a jogtól és a pedagógiától. Pl. a jog számára egyetlen pofon lehet könnyű testi sértés, ifjúság elleni büntett, hatóság elleni erőszak, felhívás politikai lázadásra, garázdaság stb. Mit kezd a lélektan ezekkel a minősítő, különböző büntetésekkel járó értékelésekkel? Egész másképpen ítélünk meg egy emberi viselkedést, ha a pszichológia vagy a tételes jog oldaláról közelítjük meg. Egy erkölcsi értékítéletekre irányuló vizsgálat során két történetet kellett megítélni az elkövető züllöttsége szempontjából:

1. *Egy társadalmilag jól beilleszkedett ügyvéd jogos féltékenységi rohamában megöli a feleségét.*

2.2. *Egy fiatalember átkísér egy vakot az utcán, odavezeti egy kirakat elé, és felszólítja: Itt egy nagy gödör van. Ugorjon !*

Ha a pszichológia mégis betéved az értékek erdejébe, akkor hamarosan valamilyen iránytűre lesz szüksége. Ez az oka annak, hogy pszichológiai fejtegetéseim során miért a gyakori tekintés a vallás irányába.

Az egzisztencialista és humanisztikus pszichológia felvirágzását a *fenomenológiai lélektan* rövid tudományos divatja előzte meg. Hiszen a divat a tudományos elméleteket sem kerüli el. A fenomenológiai (vagyis a jelenségekre koncentrált) lélektan minden erőfeszítése részben arra irányult, hogy minden előfeltevést, előíté-

letet félredobjon, vagyis függessze fel minden előzetes ítéletét és meggyőződését a lélektani folyamatokról, s biztosítson tiszta teret a tudat szabad áramlásának. R. Valentine e tekintetben hasonlóságot vél felfedezni a fenomenológiai lélektan és bizonyos, Keleten kultivált *meditatív állapotok* között. Ezért a fenomenológia inkább a lelki jelenségek *megértésére*, mintsem magyarázatára helyezte a hangsúlyt. Ennek érdekében meggyőződése, hogy az egyén viselkedését *környezetével kölcsönhatásban* kell vizsgálni. Ezért az egyén lélektanának megértése számukra fontosabbá vált a társadalomlélektani folyamatok vizsgálatánál.

Mindez előkészítette az *egzisztencialista pszichológia* jelentőssé válását. Az egzisztencialista pszichológiában az egzisztencia megelőzi az észenciát, mely kifejezés a dolgok *jelenvalóságát* jelenti, míg az egzisztencia a *létezés minőségét, tulajdonságait* ragadja meg.

Minden, ember által létrehozott eszmének, ötletnek vagy tárgynak *először ideája van!* Pl. szüksége lenne egy eszközre, amivel könnyen ki lehet húzni a bevert szöveget. Elképzeli, hogy milyen is lehetne. (Ez az idea.) Azután elkészíti, és a tárgy valamilyen minőségben létezni kezd a világban. (Ez az egzisztencia)

Ez minden szellemi és tárgyi jelenségre vonatkozik, kivéve az embert. Mert az embernél fordítva áll a dolog.

Először megszületik. Tehát már van a világban jelenvaló létezése, de egzisztenciája (létezésének minősége, tulajdonsága) még üres. Hogy

milyen tartalommal telítődik majd meg, azt felnövése, élete során neki kell elérnie, megalkotnia. *Vagyis minden ember önmagát meghatározó, önmagát kialakító lény, aki saját karakterét, szellemi arculatát, egyszóval sorsát maga teremti meg.* Ezért kerül az egzisztencialista pszichológia (pl. az egzisztencialista pszichoanalízis) középpontjába *a választások, a döntések problémája, különösen, ha választásai sikeresek, ha megtalálja önmagát, s adott esetben, mint az üdvösségéért, úgy küzd saját hiteles egzisztenciájáért, vagyis önmagáért.*

A választásokat nehezíti, hogy az élővilág tagjai közül egyedül az embernek kell szembenéznie létezésének időhatáraival, vagyis eljövendő halálával. Ebben a tudat által rázúdított nyomorúságban egyetlen vigasza, hogy legalább pusztulásának időpontját néha maga határozhatja meg.

Ez bonyolulttá teszi a pszichológia, különösen a klinikai pszichológia viszonyát az öngyilkossághoz. Saját értékelésének hiányában megint a társadalomhoz, elsősorban az etikához és a vallásokhoz fordul az élet értékének megítélése ügyében. Valljuk be, bajban van, hacsak nem patologizál minden öngyilkosságot kóros cselekményként. Ám, ha józan, el kell ismernie, hogy bizonyos rendkívüli esetekben az öngyilkosság – pl. egy sok szenvedéssel járó halálos betegség, vagy egy halálos ítélet esetén, netán a várható kínzások és a kivégzés gyötrelmeinek elkerülése érdekében – a helyzet reális megoldása is lehet. Egyedül a *Bhagavad Gíta* helyez-

kedik furcsa álláspontra, amikor az öngyilkosságról beszélgetve azt mondja: *Vajon elpusztíthatod-e, amit nem te teremtettél?*

Füst Milán észreveszi, hogy „furcsa mondat ez, s kétértelmű, mint a szfinxeké, mert egyrészt megállítja önmagad ellen emelt kezedet, másrészt igent int, hogy nyugodtan öld csak meg magad”. (*Vitairat az öngyilkosságról*)

Az ingovány megint süppedővé válik. Nyilván csak egzisztencialista alapokról lehet feltenni az egyre gyakoribb kérdést, halni akaróknak, önsorsrontóknak, szenvedélybetegeknek: *Mégis, kinek az élete?*

Vallási szempontból Isten lelket lehelt az érzéketlen anyagi testbe, s az életre kelt. Az Isteniség egy kis része tehát ott van mindannyiunkban. Ez az a bizonyos „szikra”. Aki nem tiszteli az életet, hanem veszélyezteti, sőt kioltja, az Istent próbálja bennünk megölni.

De hát beépíthető-e ez a gondolat bármelyik tudományos pszichológiai rendszerbe? S akkor pl. a klinikai pszichológia szempontjából nem vethető-e fel jogosan a kérdés: *Kérem, mit művelnek önök? Gyógyítanak, vagy térítenek?*

Annak idején, mint forrófejű egyetemista, elvigorogtam magam a *Cantril* által bevezetett új fogalmat olvasva: *humanista pszichológia*. Ha ezt az elnevezést lefoglalta magának, akkor vannak nem-humanista pszichológiai irányzatok is. Azonban túl nagy nevek csatlakoztak a mozgalomhoz, s már a tekintélytisztelet sem engedte meg, hogy pl. *Maslow-val*, vagy *Rogerssel* hülyéskedjen az ember. Maslow *szükséglet-hierar-*

chikus elméletéről, s a különböző szükségletszintek viselkedést meghatározó mozgásától nem lehet elvonni a zseniális jelzőt.

Maslow szerint az emberi szükségletek hierarchiája:

- *Fizikai szükségletek* (Élni kell!)
- *Biztonsági szükségletek*. (A legkisebb kockázattal kell megteremteni az élet feltételeit.)
- *Érzelmi szükségletek*. (Tartozni valakihez vagy valahová. Szeretni és szeretve lenni.)
- *Önmegvalósítási szükségletek*. (A képességek, belső lehetőségek valóra váltása. Karrier.)
- *Önértékelési szükségletek*. (Az erkölcsi, szellemi fejlődés kibontakozása.)

A fejlődés során – a kisgyerekkortól a felnőttkorig – ezek *a szintek egymásra épülnek*. De ez a folyamat csak akkor megy zavartalanul végbe, ha az alacsonyabb szint ép és teljes. Ha nem az, akkor a ráépülő magasabb szint is csonka, hiányos vagy deformált lesz. Pl. ha valakinek sérült a biztonsági szintje, sérült lesz a ráépülő érzelmi szint is. Súlyos esetben a magasabb szintreérés nem is következik be. Egy adott helyzetben a cselekvést mindig a működő legmagasabb szint határozza meg.

Továbbá: ha egy már elért magasabb szint viselkedés-meghatározása akadályokba ütközik, akkor a szabályozást az alatta lévő ép szint veszi át. Pl. nyugdíjazás vagy bukás esetén egy miniszter számára újra fontos lesz az addig elhanyagolt család.

Maslow a humanista pszichológiát „*harmadik erőnek*” nevezte, annak jeléül, hogy szemben

áll a pszichoanalízissel és a behaviorizmussal. A második világháború különösen hiteltelenné tette e két irányzatot, amelyek adósak maradtak minden magyarázattal, szellemi ellenállással a bolsevizmus és a fasizmus iparszerű gyilkolásával szemben. *Koestler* elkeseredésében „*ratomorfna*”, vagyis patkányok viselkedéséről mintázottnak tartja mindkét pszichológiai iskola személyiség-elméletét, amely mitsem akar tudni az emberi méltóságról, az egyéniségről, a választások és döntések fontosságáról.

Ehhez a felfogáshoz csatlakozott *Carl Rogers*, a taoizmussal befolyásolt lelkészből lett pszichoanalitikus. Őt tartják a *kliens-központú* egyéni pszichoterápia, és az *encounter* csoportterápia megteremtőjének. A sikeres pszichoterápia szempontjából legfontosabb a kliens *feltétel nélküli elfogadása*, a derű és optimizmus a terápia hatáosságát illetően.

A humanista pszichológia tehát jogos helyeslést, sőt lelkesedést váltott ki a szakma nagy részéből. Mégis kétségek merültek fel a tekintetben, hogy derűs beállítottsága megalapozott-e, módszerei mennyire tudományosak és ellenőrzötték? Még a velük rokonszenvező Maslow is felveti a kérdést, hogy nem tévedtek-e el az irracionális érzések dzsungelében? Nem támaszkodnak-e túlságos mértékben kifejezhetetlen, tehát kommunikálhatatlan élményekre?

Minden esetre ezek az irányzatok mind hitet tesznek az egyén fontossága mellett. Ám vajon elég-e ez ahhoz, hogy az ingoványból kijutva szilárd talajra érkezzenek? Avagy a mocsaras in-

govány helyett most a sivatag laza homokját tapossák, s továbbra is kizárják magukat a szellemi szigorúság birodalmából?

Tudományosság ide, vagy oda, minden esetre rokonszenvenné teszi ezeket az irányzatokat Goethe megjegyzése:

„Amikor egy embert olyannak látunk, amilyen, ezáltal elronthatjuk. Ha azonban olyannak tartjuk, mintha máris az lenne, akivé majd válnia kell, ezzel elősegítjük, hogy mindazzá váljon, amivé válni tud.”

HUSZADIK FEJEZET

Isten öngyilkossága és feltámadása

Mostanáig megpróbáltam – amennyire engedte magát – elválasztani egymástól a vallást és a lélektant. Azonban ezek után mégsem kerülhetjük el a transzcendencia és a pszichológia mélyebb összefüggéseinek vizsgálatát.

Gondolkozz egy kis ideig a keresztény vallássosság szempontjából is! Az Isten tökéletes. Ha nem tökéletes, nem Isten. A tökéletesség megbontása, vagyis a Teremtés, Isten öngyilkossága. Az ember Istenné fejlődése: Isten feltámadása. *Jézus története ennek szimbolikus előjátéka.*

A tökéletes teljesség megbontása: bűn. Tehát Isten bűnbeesésével kezdődik a Teremtés. Az édenkerti bűnbeesés Isten tiltásai miatt következik be. Tehát végső soron Isten taszítja bűnbe az embert. Az ember Isten áldozata. Így jött létre két tökéletlenség: az Isten és az ember.

Az Isten és az ember szövetsége: Isten segíti az embert a szentté válásban, hogy visszatérhessen Hozzá, és Ő ismét tökéletes legyen. Tehát Isten és az ember egymásban való megszentelődése visszasegíti Istent a trónjára. *Ez az ember áldozata Istenért.* Isten, amikor megtestesül, vezek-

lésként végigéli a halandó teremtmény sorsát. *Ez Isten áldozata az emberért.* Isten és az ember egymás áldozatai és megváltói. Érthető tehát az angyalok utálkozása az ember teremtése miatt.

Először szólunk a pszichológia mélységeiről. A lényeg: *minél karakterisztikusabban akarunk jellemzést adni valakinek a személyiségéről, egyéni sajátosságairól, mély lelki folyamatairól, annál felszínesebbnek kell lennünk.* Ezzel éppen úgy állunk, mint a testi sajátosságokkal: magassága, kövérsége vagy soványsága, arcvonásai, testméretei, szemének, bőrének, hajának színe, vagy kopaszsága, fogazata – egy másik emberével összehasonlítva – óriási egyéni különbségeket mutat. Ám hatoljunk mélyebbre, s azt fogjuk tapasztalni, hogy szíve, veséje, mája már nem mutat lényeges eltéréseket; sejtjei, molekuláris szerkezete, atomjai semmi egyéni tulajdonságot nem hordoznak, összetéveszthetők. Ugyanígy állunk a lelki jelenségekkel. Az egyénre jellemző adatokhoz akkor juthatunk, ha csak a periférián, a felszínen tapasztalható sajátosságokra figyelünk. A lélek mélyén már a *kollektív tudatlan* húzódik meg; közös archetipusok, lelki struktúrák találhatók.

Szubjektív szempontból általában az a meggyőződés uralkodik, hogy a *fejlődés lineáris*. Ebből az következik, hogy minden, ami időben megelőzött minket, fejletlenebb volt nálunk, vagyis mi vagyunk a fejlődés csúcspontja, a „teremtés koronája”.

A zsidóság, a kereszténység, az iszlám stb. szempontjából ez azt jelenti, hogy *Mózes, Jézus,*

Mohamed működését megelőzően, vagy attól függetlenül *nem létezik igazi vallásosság*, csakis pogányság, aminek megszüntetéséhez téríteni kell.

S ugyanígy vélekedik a tudomány is. Csak a kauzális összefüggésekkel indokolt világmagyarázat lehet igaz, minden más értelmezése a természeti és társadalmi jelenségeknek vagy elavult, vagy kezdetleges és régen túlhaladott.

Holott többek között éppen a pszichoterápia problémája is mutatja, hogy lehetséges visszafejlődés is. Az ősi kultúrák *a lelki segítség másféle módjait* is ismerték, amelyek már nem hozzáférhetők számunkra. Ez a hiány hozta létre a modern pszichoterápiát.

Konkrétan mi hiányzik?

Ehhez pontosan tisztáznunk kell az antik világ néhány fontos fogalmát. Ezt már más könyvemben részletesebben megtettem.

Logos. Az Ige. Az isteni és az emberi szellem, gondolkodás terméke. Ebből képződik a *logika* fogalma. „*Kezdetben volt az Ige, s az Ige Istennél volt, és Isten volt az Ige*” – így kezdődik *János evangéliuma*.

Mitosz. A mítoszban Isten megszólítja az embert, és elmeséli a nép vagy a vallás sorsának szempontjából a legfontosabb történeteket. Ebből képződik a *mitológia* szó.

Kultusz. A kultusz, a szertartás, a rítus az emberek válasza Isten megszólítására. Ebből ered a *kultúra* fogalma. (EZ LATIN eredetű! PM)

Vagyis ebben a régi szemléletben *annak a népnek van kultúrája, amely komolyan veszi a mi-*

toszt, és komolyan válaszol rá: a kultusszal. Akiknél ez elhalt, vagy létre sem jött, azok a barbárok. Vagyis ők, az antik világ emberei, technológiailag csodálatosan fejlett barbároknak látnának minket, akik számára a mítosz és a kultusz legfeljebb szép legenda.

Hát a kultúra – Isten és ember párbeszéde – hiányzik a mindennapi életünkből. Elveszett a formális vallásosságban, a hitetlenségben, a kincseikkel rosszul sáfárkodó papság kezén.

Ennek a hiánynak a pótlására vállalkozott a pszichológia. A maga furcsa konkrétságával és egyben elvontságával akarja áthidalni a kialakult szakadékot anyag és szellem, az érzékelhető és az érzékfeletti között. A szekularizáció nem akarja tudomásul venni, hogy mítosz és kultusz egymást feltételezik. Ezért alakult ki a *beavatás* fogalma; keletkeztek és éltek a beavatási rítusok. Vagyis a szellemi értelemben vett *felnőtté válás garanciái*. Ez azt jelenti, hogy a régi politeizmus idején *az isteni lét a teljes életet magában foglalta, nem csak az örömet, boldogságot, igazságot hordozó tulajdonságokat, hanem a gonoszságot, az örületet, az elvakultságot és a hanyatlást is.*

Mi, modern emberek – a vallás segítségével – ezt a kettősséget úgy próbáltuk megoldani, hogy az eredetileg teljes istenképet kettéhasítottuk a jóságos Istenre és a gonosz Ördögre. Az így a teljességében megcsonkított Isten sorsformáló, gyógyító ereje viszont alaposan legyengült. Hiába próbálkozott a tudomány, a világ mégis játszóterré változott, ahol jóságos nagy

Atyák és Anyák vigyáznak gyermekeikre, nehogy a leselkedő gonosz erők martalékaivá, a kísértések áldozataivá váljanak. Végül is erre figyelmeztet az ingovány.

Hic Rhodus, hic salta! – becsvágyó pszichológiank! Mihez kezdesz infantilis híveiddel?

HUSZONEGYEDIK FEJEZET

Az ember legyőzi az Istent

(Kérem, hogy ezt a jórészt Jung elemzésére épülő fejezetet, harag nélkül lapozza át mindenki, akinek a hitélete túlságosan érzékeny, vagy sérülékeny.)⁷

A dolog régen történt, valamikor az emberi történelem kezdetén. Ha igaz, hogy *Jób könyve* egyike a legősibb bibliai iratoknak – mondjuk egyidős a *Tórával* vagy a *Prédikátorral*; témája Isten valódi lénye; plusz nem is zsidókról szól, hiszen Jób és barátai edomiták voltak –, csak csodálkozni lehet, hogy mégis bekerült a kanonizált (kinyilatkoztatás-értékű) – könyvek közé. Sőt, kevés bibliai irat van, amelyet ennyien bíráltak, vitáltak, tagadtak, amelynek ilyen nagy, sok száz kötetnyi, utólagos irodalma támadt.

Vajon miért?

Jahve képe kezdettől ellentmondásos. Jóság, harag és féltékenység, belátás és belátás-nélküliség, kegyetlenség és rombolási vágy, igazságosság és részrehajlás – minden együtt van jelen benne. És jól megvannak egymással. Ez pszichológiailag azt jelenti, hogy nincs önreflexiója, adott tényként, ítélet nélkül fogadja el saját magát, vagyis teljesen *amorális*. *Ezért semmit sem*

érünk el azzal, hogy megpróbáljuk jó Istenre és gonosz ördögre hasítani. Ám Jób szerint nem a Sátán, hanem maga az Isten alázta meg őt, amikor igazságát elfordította. „Még most is ímé az égben van az én bizonyágom, és az én tanúim a magasságban. Csúfolóim a saját barátaim, azért az Istenhez sír fel az én szemem, Hogy ítélje meg az embernek Istennel... való dolgát... Mert én tudom, hogy az én megváltóm él, és utoljára az én porom felett megáll.”

Jób tehát tisztán látja, hogy Isten önmagával ellentmondásban létezik, tehát egyszerre számíthat pusztító dühére és segítő jó szándékára. Istent féltékeny, érzékeny és bizalmatlan természetűre oda vezette, hogy *személyes viszonyt kényszerített ki az ember és saját maga között*. Tehetetlenségében ezt az ember úgy értelmezte, hogy *Isten őt személyesen szólítja*. *Jung* összehasonlítja Zeusz és Jahve istenkedését. Zeusz végső soron az emberiség iránti közönnyel uralkodott, nem volt vele semmi terve, még akkor sem, ha a túlságosan zavaró rendetlenkedőket néha lesújtotta. Jahvénak viszont tervei voltak az emberrel, s ez vezetett oda, hogy a zsidósággal végül szövetséget kötött. Jahve többször is elárulta a zsidósággal kötött szövetségét, sőt a saját Tízparancsolatából is azonnal megszegett hármát. De ki mert neki ezért szemrehányást tenni? Az Istent vádolónak rámehet az élete. Ezt Jób is jól tudja, s ezért mind intellektuális, mind erkölcsi szempontból *lassan az Isten fölé emelkedik*. Jahve jelleme azt eredményezi, hogy csak valamilyen objektum révén képes tudomást venni saját lé-

tezéséről, képes érezni önmagát. Ez a funkciója a kis létszámú zsidóság szünet nélkül áradó ünneplésének, a mértéktelen dicséretnek. Ez Jahve működés-képességének előfeltétele. Erre például nem volt szüksége Zeusznak, aki ezért nem isteni személyiség, hanem csak isteni alak. *De Jahve csak akkor érzi magát létezőnek, és csak akkor tud működni, ha valahonnét tudatosan visszatükrözik*. Sőt, miután Jahve eredete mindig homályban maradt, keletkezésének nem volt mitológiája, s ez a tény már önmagában a többi isten fölé emelte.

Jób történetében ki az igazi kísértő? Isten, aki szabadságra teremtette az embert, majd megtiltotta, hogy egyék a tudás és a halhatatlanság fájáról? Vagy a Sátán, aki engedetlenségre csábítja?

Különösen elgondolkoztató Isten büntető reagálásának gyorsasága. Aggodalmat keltő volt számára Jób jelleme? Feltételezte-e: Jób végtelesen halványabb fényvel rendelkezik, mint ő, de ez a fény összpontosítottabb, mint az övé, tehát éppen a rávonatkozó dolgokban tisztábban lát?

Jahve jelét sem adja semmiféle megbánásnak, együttérzésnek. Jób vigasztaló barátainak szerepe elhanyagolható. Olcsó frázisokkal hozakodnak elő. Jób teljesen magára marad szenvedéseivel, s ez a magányos szenvedés emeli fel istenismeretét magasabbra, mint magának Istennek az önismerete. Isten kizárólag az erejével és hatalmával dicsekszik, teljesen értelmetlenül, hiszen Jób már a hamuban hever, és fekélyeit vakargatja. Mi indokolja továbbra is Isten dühét?

Jahvét valami nyilván ingerli Jóban, mintha

rivális istenség lenne a nyomorult. Történt valami – talán megjelent egy valóban új tény a világegyetemben? Megjelent. Az az egyedüli eset történt meg, hogy egy halandót a saját erkölcsi magatartása – anélkül, hogy akarta volna, vagy készült volna rá – a csillagvilágok fölé emelte, s *teljes látása lett Jahvéról*, aki bizonyos nézőpontból több, más nézőpontból kevesebb, mint az ember. (Jahvét négy állatfigurával szokták ábrázolni, s közülük csak egynek van emberarca.)

Ennek következtében eddig ismeretlen metafizikai botrány közeledik, ami a monoteista istenfogalmat a megsemmisülés katasztrófájával fenyegeti.

Jegyzet

⁷ *Előzetes összefoglalás az önmagukat kímélő, de mégis kíváncsiak számára.*

Kezdjük a végkövetkeztetéssel: *Jung* azt próbálja bizonyítani, hogy Isten kívül maradt az emberek számára általa megalkotott erkölcsi világrenden. Vitájukban Jób – emberi mérték szerint – morálisan Isten fölé kerekedett. Felteszi a kérdést, hogy Isten miért nem viseli el a bírálatot, miért csak a kritikátlan hódolatot? Miért van szüksége állandó dicséretre? A Mindentudó és Mindenható miért hagyja, hogy a Sátán befolyásolja?

Végül arra a következtetésre jut, hogy Istennek meg kell testesülnie, be kell lépnie az emberek világába, hogy erkölcsi lemaradását behozhassa. Így hát – *Jung* szerint – Jézus története a Jób könyvével kezdődik!

HUSZONKETTEDIK FEJEZET

Elveszhet-e a meg sem talált lélek?

Minél több kiváló intellektusú és erkölcsű személyiségből szerveződik meg egy embercsoport, annál ostobább és erőszakosabb lesz. (*Le Bon* törvénye.) Minél nagyobb, minél számosabb egyénből tevődik össze egy tömeg, annál inkább háttérbe szorulnak az erkölcsi meggondolások, végül meghal maga az erkölcs, *ami kizárólag az egyénhez és az egyén viselkedési szabadságához kötött.* (Pl. lásd a második világháborút.)

A kollektív tudat hatalmassá növekedett terjedelmével szemben az Én egyre inkább elveszíti gyakorlati jelentőségét, mert a kollektív tudat egyre inkább magába olvasztja az egyén véleményeit, ítéleteit és törekvéseit. Kialakul a tömegember, aki *mindig valamilyen „izmushoz” tartozik*, akár a vallás, akár a tudomány, akár a politika szempontjából. Ettől az Én csak akkor maradhat független, ha egyik híváshoz, csábításhoz sem csatlakozik. Ennek feltétele a magas szintű ismeret és tudatosság az ellentétes ideológiák, mozgalmak valódi tartalmát és célját illetően. Ezért nem szabad, hogy az Én áldozatául essen bármelyik egyoldalú igazságnak,

amely a „bűnbeesés” pillanatában már megállítja a további szellemi fejlődés lehetőségét. Ilyenkor a megismerés és a tudás helyére a meggyőződés kerül.

Igen ám, de mifélek ezek a meggyőzések? Valószínűleg a „tudományosan megalapozott” nézetek túlértékelései. Ám ezek majdnem mind a „külső objektumra” vonatkoztatott relatív igazságok, amikhez képest a szubjektív lélekre, az önismeretre vonatkoztatott igazságok elmaradottsága már-már alig tűrhető. Sajnos, az önismeret iránti látszólagos igény divattá vált. Ezért elsősorban egy félreértés a felelős, nevezetesen az a hiedelem, hogy az *önismeret gyógyít*. Sok rendeződésre, harmóniára vágyakozó lelket ez a tévedés sodor a pszichológia vagy a pszichiátria közelébe. Nem tagadható, hogy az önismeret növekedése, tisztulása, kiterjedése az Én-funkción túlra feltétele a gyógyulásnak. De önmagában nincs terápiás hatása. Ha egy pszichoterápia hibásan, csak az önismeretre, a kognitív funkciókra, az emlékezésre, vagyis az intellektusra alapoz, kudarcba fullad abban az értelemben, hogy pl. egy önmagáról keveset tudó neurotikus emberből egy önmagáról sokat tudó neurotikus lesz. A helyzet ahhoz lesz hasonló, mint amikor *Hegeltől* megkérdezték, hogy aki sok logikát tanul, logikusabb lesz-e a gondolkodása? *Körülbelül annyira* – felelte a német állami filozófus –, *mintha valaki nagyszerűen megtanulja az emésztés fiziológiáját. Jobb lesz-e az emésztése?* A fizikai folyamatok, az erkölcsi magatartás, az emberekkel való érzelmi kapcsolat

alakulása nem a szándékos tanuláson múlik, elsősorban *nem elhatározás kérdése*.

A valódi vallásos hit végzetes meggyengülése – miután a modern ember egyre kevésbé képes a teljes önátadásra – egyre nagyobb helyet ad a tömeg-ember lélektani sajátosságainak kifejlődésére.

A rend lassan *káosszá változik, vagyis az egyén elbutul*, feloldódik a kollektíven érvényesülő tömeg-pszichében. E folyamat ellen csak az individualitás tudatos erősítése véd, annál is inkább, mert mind a totális rendszerek, a diktatúrák, mind pedig az újonnan alakuló ún. globális társadalmak, céljaik megvalósítása érdekében, a kívülről irányítható tömeg-embert igénylik. A tömeg-ember magatartását csak a pánik és a mohóság (lásd a második világháború időszakát), másképpen: *a félelem, meg a szerzés és birtoklás ösztöne vezérli* – és változtatja őket emberi csordává.

Az elbutulás azt jelenti, hogy a tömeg-ember soha nem észlelt méretekben lelkileg megkeményedik, dehumanizálódik, sőt egyesek szerint lélek-nélkülivé sterilizálódik (netán már úgy születik?). A személyiség megszilárdulása csak az emberi kapcsolatok tudatos ápolása révén következhet be. S ezt nem várhatjuk másoktól, magunkon kellene elkezdenünk. Jaj! Kívülről nem igen segít senki sem, s ezért könnyen előfordulhat, hogy az önmagunkról való tudás szempontjából gyermeki naivitásban élünk tovább. Az önmagunkról való tudatlanság belátása perdöntő lehet. Önmagunk tökéletességé-

nek illúziója feleslegessé tesz minden *feed backet*; bizalmatlanság és gyanakvás rongálja meg személyes kapcsolatainkat. A jobbizonytalanság, a besúgás, és a hatalom részéről fenyegető terror következtében az emberek egyre magányosabbá, érzelmileg sivárabbá lesznek. Egyre hangosabban vonyítanak a megértés, az elfogadás, a szeretet hiánya miatt, vagy ennek okaként ellenfeleiket ostorozzák, legrosszabb esetben saját megnyugtatójukra folyton a szeretetre hivatkoznak, becsapva ezzel nem csak önmagukat, de a felnövekvő nemzedékeket is. A társadalom tagjainak összetartozása és egymás iránti toleranciájának forrása egyedül a szeretet lehet. Ha ez megsemmisül, helyette a hatalom, az erőszak, a terror érvényesül.

Pszichológiai ösvényünk itt kanyarodik vissza Istenhez. Ugyanis ha igaz tudást szerzünk önmagunkról, akkor már megérintjük az Istenről és az emberi viszonyokról való tudás alapjait is.

Ezt azonnal cáfolja a harsogó, agitatív vallássság, amely imponálóan ellenáll minden tudományos és történelmi cáfolatnak, lévén, hogy műanyagból készült, és lassan elborítja a természet és a társadalom természetes mezőit. A műanyag hit és meggyőződés könnyen és olcsón beszerezhető; akár hűtve, akár langyosan fogyasztható. Ha már feleslegessé vált, vagy csábítóbb kínálat jelent meg a piacon, minden sajnálat nélkül eldobható. Csak éppen, mint üres és értelmetlenné vált tartály, állandóan a lábunk alá kerülhet, belebotolhatunk, sőt, még a nyakunkat is törhetjük miatta.

Most azonban elkerülhetetlen *Jung* két gondolatának szó szerinti idézése.

„Fontos, hogy legyen valamilyen titkunk, és sejtjük, hogy van nem tudható dolog is... Kell az embernek éreznie, hogy egy bizonyos tekintetben titokzatos világban él, amelyikben megeshetnek és megtapasztalhatók soha meg nem magyarázható dolgok is...”

„Mindig tudatában kell lennünk annak a ténynek, hogy Isten titok, s mindent, amit erről mondanak, emberek mondanak, és hisznek... De hogy Ő milyen, azt senki sem tudja, különben maga is Isten lenne.”

Mindennek tudatában, miután közel kétszáz oldalon keresztül süppedtünk a lélek keresésének ingoványában, s időnként sikertelenül megpróbáltunk Isten köpenyébe kapaszkodni, eljött az óra, amikor helyére kell tennünk magunkban közös vonzódásunkat és érdeklődésünket az ezotéria és a pszichológia iránt. Tehát végül mégis csak néven kell nevezni a pszichológia érdemeit is, közöttük leginkább azt, ha eléri, hogy lelki szemünkről, belső látásunkról hajlandók vagyunk letépni a fekete kendőt, hogy önmagunkba nézhessünk.

Ennek egyik akadálya, hogy a keresztény egyházak útmutatása szerint ahelyett, hogy magunk viselnénk el magunkat, azaz keresztünket, Krisztust terheljük megoldatlan konfliktusainkkal. *Jung* megfogalmazásában: „odaállunk az ő keresztje alá”, de sohasem a magunké alá. Aki ilyet tenne, az a papok szerint eretnek – azaz önmaga megváltója akar lenni, krisztustalan

pszichoanalitikus. Ebből a szempontból nem véletlen, hogy sokan a mélylélektant zsidó eredetű tudománynak tartják, és az egyház is ellenszenvvel figyeli működését. A valóságban Krisztus maga vitte a saját keresztjét, s nem kért segítséget azoktól, akik a saját keresztjüket sem bírják elhordozni.

Ebben az értelemben transzcendens hittell azok az emberek rendelkeznek, akiknek tönkrement az eredeti vallásossága, vagy soha nem is fejlődött ki bennük. Krisztus is kívül élt kora hagyományos vallásosságán, megújította a zsidóságot, kibontotta merev vallási rendszeréből, s ezáltal kereszténység formájában képessé tette az egyistenhit elterjesztésére. Isten szövetségét a zsidósággal (ó-szövetség), Isten és az emberiség szövetségévé (új-szövetség) változtatta. Ezzel lehetővé tette, hogy az üdvösség helyett szabad akaratóból a kárhozatot választhassa.

Az objektivitásra törekvés jogosan azt állítja, hogy ennek felismerésekor jelentkezett a pszichológia, amely magában hordozza az istentagadást, de éppen annyira egy transzcendenciában való hit lehetőségét is. Éppen tárgyának (a léleknek) anyagtalan felfogása egyaránt avathatja Isten ellenségévé – vagy szövetségésévé.

HUSZONHARMADIK FEJEZET

Brahma elalszik, majd felébred

Ortega y Gasset „történelmi gerinctelenedésnek” nevezi azt a társadalmi folyamatot, amikor a tömeg nem hajlandó követni semmiféle irányító kisebbséget, és társadalmi zűrzavar keletkezik. Ez az állapot erősen hasonlít arra amit *Lenin* „forradalmi helyzetnek” nevez. Azaz a pártok nem képesek a régi módon kormányozni, és az emberek nem hajlandók a hagyományos módon élni. Mindezt a legtöbben politikai betegségnek tekintik. Szokásos elnevezése az „erkölcsi válság”, az igazságtalan bírói eljárások és ítéletek, a megvesztegethetőség minden területen, és a széles körben elterjedt lopás és csalás, mind a közéletben, mind a magánéletben. Mindezek a bajok nem politikai eredetűek, hanem a közösség mélyrétegeiből törnek fel: a társadalmi bomlás, a társadalomalakító tevékenység válságának, sőt szünetelésének megnyilvánulásai. A politika csak a tünetképződések színtere. Ennek lényege (ti. a „történelmi gerinctelenedés” – a szerk.) minden rendteremtéssel próbálkozó csoport elutasítása, legyen szó a liberális polgárságról, a pártokba szerveződött diktatórikus törekvésekről, vagy a rendőrségről...

Az i. e. 5. és 4. századból származó társadalombölcseleti *puránákban kítira-júganak* és *káli-júganak* neveznek két korszakot, amelyek állandóan váltogatják egymást. Ezt a szimbólumot *Max Weber* is elfogadja. A káli-júga a sötétség kora, az istenek alkonya, amikor a szudrák (a csőcselék) kerülnek uralomra, mert *Brahma mély álomba merül*. Az istenek nélküli világban a kasztrendszer elfajul, egyáltalán: viszolygás üti fel a fejét a kasztoktól, s csak halványan dereng alá a szellemi fény. Siva (vagy Siva képében Visnú) szétrombolja a létező formákat, amíg *Brahma* felébred és újrateremti a világot: új kítira-kor keletkezik. Nálunk manapság mindezt „társadalmi válságnak” nevezik, mert ilyen név alatt szociológiának anyakönyvezhető.

Tulajdonképpen megnyugtató, hogy a társadalmi létezés visszatérő válságai jellemzik az emberiség egész történetét. A válság elkerülhetetlen, akár a fejlődés, akár a romlás útján jár a nagyérdemű emberiség. S ezért minden korszak minden társadalombölcselete kidolgozta a maga elméletét – esetünkben a kítira és a káli periódusok váltakozását – a meghökkentő és elborzasztó jelenségek magyarázatára, sőt a közvélemény megnyugtatóására: csak átmeneti jelenségekről van szó, nem kell aggódni miattuk, sem amiatt, hogy közben belehalunk az életünkbe.

Vajon mi tűnik fel *Brahmának*, amikor felébred és körülnéz a megváltozott világban? Talán az általunk eddig meg nem talált, de *Brahma* által jól ismert lélek lepusztulása, elsivárosodása, ami törvényszerűen bekövetkezik, ha el-

vágják transzcendens gyökereit. Mit jelent ez? Mindez a szellemi és érzelmi *igénytelenséget* jelent, ami mai kultúránk legaggasztóbb jelensége.

Egyetemista koromban az általam a legmagasabb piederstálra emelt filozófiatanáromtól, megkérdeztem egy előadásában említett nevet, ki légyen az? Azt felelte:

– *Hánykor szokott ön lefeküdni, aludni?*

– *Éjfél felé...* – feleltem meglepetten.

– *Akkor, kérem, hagyja el a szemináriumomat.*

– *Miért dob ki?*

– *Mert én már a múlt héten is említettem ezt a nevet. És ön nyugodtan aludt, holott nem tudta, kiről van szó, ahelyett, hogy utánanézett volna. Tudja, én undorodom a szellemileg lusta emberektől.*

Vannak-e sorsfordító mondatok? Általában nem hiszek sem bennük, sem az ún. „nagy beszélgetésekben”, mint bármilyen probléma, konfliktus megoldásában. Az ember nem ennyire tudatos lény. Ám néha, el kell ismernem, a sors kivételt tesz. Ilyenkor egy-egy fontos mondat beleég az emberbe, s a lelkében – amiről nem tudjuk micsoda – állandóan izzik. Így kezdett izzani bennem is a tudós szellemi lustaság iránti nem titkolt megvetése.

Én is nehezen viselem el a szellemi igénytelenséget. A kérdések, a vitatkozás elmaradását az egyetemi tantermekben. „A beszélj, fér még a zsebembe” attitűdöt. A filléres okkultizmus nagyszájúságát, a rosszul megírt és még rosszabbul szerkesztett újságokat és folyóiratokat, a politikusok harsány semmitmondását, az üres

Egók határainak kritikátlan kiterjesztését, a politikai programként eladott kívánságlistákat, a hetenként változó pillésúlyú szerelmeket, s a közhelyek áradatát, amit manapság kommunikációnak neveznek.

Brahma fölébred és elkomorul. Az ember érettsége a tanítás befogadására, s még inkább a beavatásra elsősorban az „egyhegyűsége” való képesség kialakulásának a függvénye.”

Kétségeim vannak abban a tekintetben, hogy vajon társadalomlélektani kitéréseknek valóban helye van-e ebben a lélek-keresésben? De hát csak közösségben tudunk létezni, s a bahaimozgalom szimbóluma igencsak kifejező ebben a tekintetben: *a szőlőfürt*. Individuális szemek vagyunk egy közös fürtön.

Nincs jogom Brahma nevében nyilatkozni – annál kevésbé, mert sem a hinduizmust, sem a buddhizmust nem vallom saját világszemléletemnek –, de saját magam számára mégis megfogalmaztam néhány érzelmi és intellektuális változást a fiataloknál és gyerekeknél, amit az évtizedek folyamán megfigyeltem.

– Bámulatos képesség kifejlődése *a belső struktúrák látására*. (Lásd a Rubik-kocka könyved megoldását, vagy a nyelvtanulási sikereket, a nyelvtani szerkezet megértését – magolás helyett.)

– Tudományban és karrierben *a türelmes kivárás elutasítása*; türelmetlenség; a „pillanat buclistáivá” válás.

– Törekvés a *tinédzser-életforma és attitűdök meghosszabbítására*.

– *A beszélgetés elhalása*. A társalgás pletykálkodásra, program-megbeszélésekre korlátozódik. (Már alig tapasztalható az a kamaszkorunkra jellemző befejezhetetlen beszélgetés az élet nagy kérdéseiről, amikor fél éjszaka kísértük egymást, egyik kaputól a másikig és vissza.)

– Szinte mániás *program-éhség*. Minden esztére kell valami társasági történés. Irtózat az egyedül maradástól, és a háttérzaj nélküli csendtől.

– A művészethez való viszony *informáltsággá válik – élmény helyett*. Cselekmény- és akcióéhség a lélekábrázolás rovására (a filmek, színdarabok esetében).

– *A lelki megváltás keresése*. Hajlamosság az időleges szektaéletre, a külső irányítottságra, és a szekta-közösségek váltogatására.

– S nem csak az ifjúságra, hanem szinte az egész társadalomra jellemzővé válik *a rosszul figyelés*. Egyre gyakrabban tapasztalható a közlések félreértése, csak egy-egy részlet-momentum megragadása, ami ma már a közéleti kommunikációban néha jelentős zavarokat okoz.

Végső soron a szellemi élet felületessé válásáról van szó, vagyis arról a folyamatról, ami jó részt ellentétes Brahma spirituális elvárásával.

Ki tudja, mit hoz a jövő? A spirituális zürzavar teljessé és elviselhetetlenné válhat, s egy totális összeomlásba torkollik, vízözönbe, tűzözönbe, vagy ezeknek megfelelő katasztrófákba – egyszóval a káoszba. Nem kizárható az sem, hogy kiemelkedik a káoszból egy teremtő erő, próféta, új Noé, Mózes, Jézus, Buddha vagy

Mohamed, és a világ újjászületik. Elkövetkezhet a Kísértő végleges győzelme, és a kreatúrák egész tömege – az egyéni üdvözülés lehetőségének hiányában – eltávozik vele egy idegen kozmoszba.

Így, vagy úgy, de be kell látnunk lélekkereső kalandunk kudarcát. A pszichológiát elismerhetjük létkönnyítő átmenetként, de végső megoldást nem várhatunk tőle.

Kérem az olvasó bocsánatát a várakozás hiábavaló felkeltéséért. Kárpótlásul felajánlom egy nyitott kérdés vizsgálatát. Nevezetesen azt, hogy a lélek-probléma, sőt a lélekvándorlás eszméje hogyan került be – elsősorban a zsidóság közvetítésével – a távoli kelet vallásbölcseletéből az európai gondolkodásba, miközben megérintette a keresztény és muzulmán vallásbölcseletet is.

HUSZONNEGYEDIK FEJEZET

A lélek és a lélekvándorlás eszméjének eredete

A zsidó *Szentírásban* magától értetődő az a feltevés, hogy a lélek, ami Isten leheletéből származik, halhatatlan. Ehhez nincs szükség külön isteni kijelentésre. Csak a test halandó. A lélek része az örökkévalóságnak, vagyis az Istenhez tartozik. Ám ennek megsejtése sokkal régebbi, mint a *Tóra*.

Ebben nyilván kifejeződik az ember elborzadása a megsemmisüléstől. A lélek továbbélését bizonyítja, hogy a halottakkal álmodni, beszélni lehet, tanácsot adhatnak, óvhatnak, segíthetnek.⁸

Nem akarok olcsó szójátékokba bonyolódni, de azért meglepődtem, amikor azt olvastam, hogy az inkák a bebalzsamozott főnöki, főpapi holttesteket kihozták a törzsi tanácsba és beültették őket, mint szellemi résztvevőket. De mert nem tudták ülni, fel kellett támasztani őket. Van kalandor nyelvész, aki innét származtatja a „halottak feltámasztásának” fogalmát.

Ám, ha a lélek része az örökkévalóságnak, hol tartózkodik a test pusztulása után? Tehát a képzetnek el kell jutnia a *túlvilág* feltételezéséhez.

A zsidó vallás alapkönyve, a *Tóra* nem említi sem a lélek, sem a túlvilág létezését. Ezt sokan sokféleképpen magyarázzák, de egyik indokolás sem meggyőző. Történelmileg az bizonyítható, hogy az indiaiak vallási rendszerei, már a megjelenésük időpontjában vallották a lélekvándorlást, lehetségesnek tartva a morális és szellemi fejlettségtől, vagy fejletlenségtől függően az állati testben való megjelenést is.⁹

A *Tóra* hallgatása nem zárja ki, hogy más csatornákon keresztül a zsidóságot is megérintette a lélekvándorlás tana, még ha nem is vált a tételes vallás integráns részévé. Az indiai bölcsélet nagy része átszivárgott a görög filozófiába. A közvetítő – részben – Egyiptom volt. Ám egyiptomi képzésben részesült számos görög filozófus és történész, pl. *Hérodotosz*, *Orpheusz*, *Püthagorasz*, *Platón*. Püthagorasz például azzal indokolta a vegetarizmusát, hogy hátha emberi lélek lakik a megevett állatban. A római irodalom (*Ovidius*, *Vergilius*, *Tibullus*) is megőrizte ezt a hagyományt. S nem szabad megfeledkeznünk arról sem, hogy *Nagy Sándor* hadai eljutottak Indiába, s visszaözönölve sok elemét hozták magukkal pl. a jógának és más bölcséleti iskoláknak. Sok pogány földön élő zsidó visszatért az ünnepekre Jeruzsálembé, pogány gondolatoktól fertőzötte. Némely csoportnak külön zsinagógája volt, például a *kyreneieknek*, az evangéliumokból is ismert *Nikodémusz* farizeus rabbi vezetése alatt. Ez a magyarázata *Tyanai Apollóniusz* hirtelen és rövid időre elterjedt *gimnaszofisztikának* nevezett

tanításának, amely a szofisztikus filozófia és a jóga egyesítéséből keletkezett.

Mindenesetre Jézus idején már kitűnik a lélekvándorlás gondolatának jelenléte a zsidó közgondolkodásban, talán *Malachiás* próféta jövendölése alapján.: *Íme, én elküldöm hozzátok Illést, a prófétát, mielőtt eljönne az Úr nagy és félelmetes napja*. Ezért kérdezik folyton *Keresztelő Jánostól*, hogy *vajon Illés vagy-e te?* Vagyis hittek az újratestesülés lehetőségében.

Másik szempont, hogy *Mózes* sehol nem állítja, hogy a halottak lelkei nem élnek valahol, nem megidézhetőek, ámbár az Úr az élők és nem a halottak istene. Csak éppen tiltja a halottidézők, szellemlátók, jósok szolgálatának igénybe vételét. (Gondoljunk *Saul királyra*, aki az endorfi boszorkánnyal megidézett *Sámuel* szellemét.) Sőt, az alvilágnak neve is van: *Seol*, az árnyak birodalma, amely igen hasonlít a görögök alvilágához. A zsoltárok, aztán *Ezekiel* és *Jesája* (Ézsaiás) is sok helyen foglalkoznak a témával, de általában negatív tartalommal. A később keletkezett *Dániel könyve* és a *Prédikátor könyve* határozottan utalnak a lélek halhatatlanságára.

A *Talmud* keletkezésének idején szórványosan feltűnik a lélekvándorlás gondolata a zsidóságban, különösen a farizeusok között. A babiloni fogság idején kezd terjedni a gnoszticizmus, határozottan képviselve a lélekvándorlás tanítását. A gaonok idején (7. és 8. század) már éles viták folytak körülötte, általában támadták, és rombolónak tartották, mind az egy-

istenhitre, mind az erkölcsre nézve. Mindezek azonban kétségbe vonható, vitatható emlékek nyomok.

Az első határozott állásfoglalás a *karaitáknál* fogalmazódott meg. Ez azért különös tény, mert a karaiták csak a *Tórát* fogadták el kinyilatkoztatott szövegnek és a zsidó vallás alapjának, a *Szentírás* többi részét elvetették.

A karaiták mozgalmának *Anan ben Dávid* volt a megalapítója, a 8. században. A róluk szóló első komoly híradás a 10. századból származik, egy *Kirkiszáni* nevű karaita tollából, amelyik cáfolni igyekszik a lélekvándorlás hitét. Száz évvel később a karaita filozófusok inkább csak a lélek állatokba vándorlásának lehetőségét tagadják. A gáoni korban a *Szaádja* nevű híres bölcsész támadja a legélesebben a lélekvándorlás eszméjét. Ma ezt már annak a bizonyítékának látjuk, hogy ez az eszme nagyon is markánsan jelen volt a zsidó vallásos népi gondolkodásban.

A zsidó eszmevilágban a lélekvándorlás leghatározottabb szószólója a *Kabbala*. Ez akkor is nagy jelentőségű, ha a *Kabbalát*, vagyis a zsidó ezotériát a konzervatív vallás nem olvasztotta magába, hanem kvázi útitársként kezelte, s azt ajánlotta, hogy negyven éves kor alatt ne foglalkozzanak vele, féltve a fiatalokat a félreértelmezésektől, a megtévelyodéstől, vagy a lelki összeomlástól.

A *Kabbala* szerint a lélekvándorlás célja a különböző életek során elért *tökéletesedés* az Istenhez visszavezető úton. A *Kabbala* szerint a

lélekvándorlásnak – kizárólag emberből emberbe – négy célja van:

- Az elkövetett bűnök jóvátétele.
- A megszegett isteni parancsok teljesítése.
- Mások segítése a bűnöktől való megtisztulásra és a helyes életútra terelése.
- A házastárs téves megválasztásának a korrekciója.

A kialakuló kereszténység idejéből említettük a *Keresztelő Jánosnak* feltett „ki voltál azelőtt?” kérdéseket, a muzulmán vallásban pedig a *Szúfi* misztikája tölti be azt a szerepet, amit a zsidóknál a *Kabbala*.

Újra visszatérek a régi és már sokszor említett problémára: a rejtőző lelket kerésem, és mindig visszatérek az ugyancsak rejtelmes valláshoz. Indokolásul csak egyet mondhatok: a legenda szerint *Mózes* Istentől kapott szent botjának is, mint minden botnak, két vége volt. Az egyik, az arany vége *az Istenre mutatott és vallásnak neveztetett*. A másik, az ezüst vége *az emberre mutatott és tudománynak neveztetett*.

Jegyzet

⁸Talán a legősibb hit és tapasztalás, hogy a lélek nem tud önállóan eltávozni a testből. A meghalás csak akkor lehetséges, ha a test elengedi a lelket. Az öngyilkosság egyetlen lehetősége a test tönkretétele valamilyen módon. *Annie Besant*, a teozófusok egykori vezetője megpróbálkozott lelki és szellemi erők segítségével eltávozni a testéből, sikertelenül.

Innét ered az ó-egyiptomi balzsamozás is. Ha megakadályozzák a testi forma felbomlását, a lélek is kötve marad a testhez, s erővel segítheti Egyiptomot.

⁹Szerintük az ősi időkben a megszületések közötti (a Bar Dóban, a Köztes Létben eltöltött) idő tízezer évekre is kiterjedhetett. Azóta ez az időszak folyamatosan gyorsul, ma már általában 400 évenként reinkarnálódik az ember, a legfejlettebbek (Buddhák és Bódhiszattvák) a haláluk utáni pillanatban ismét testet öltenek. Nekik már nem kellene megszületniük, segíteni jönnek a többieket.

Tehát arra a kérdésre, hogy miért növekszik hatalmas mértékben a Földön az emberek száma, az indiai misztikusok egyrészt azt felelik, hogy minél magasabb szellemi fejlődésre jutnak, annál rövidebb a köztes létben való tartózkodás. Másrészt eredetileg hat *loka* volt, ahová inkarnálódni lehetett: a paradicsomba, a félistenek birodalmába, a pokolba, az éhség-szörnyek (préták) közé, az állatvilágba és az emberek társadalmába. Ma már öt loka megszűnt, minden lélek a Földre inkarnálódik!

HUSZONÖTÖDIK FEJEZET

A sejtések világa

Mi marad meg egy emberből? Minden, ami energia: a gondolatai, az érzései és a tettei. Mi vész el egy emberből? Minden, ami anyagi forma: a csecsemő, a kisgyerek, az ifjú, a felnőtt és a vénember teste eltűnik az időben. Eltűnik a szeme villanása, a hangja, a nevetése, a mozdulatainak szögletessége vagy szépsége. De intellektuális, emocionális, és cselekvő energiái megmaradnak, és adott esetben új lényé szerveződnek. Ez *Buddha* tanítása – mintha tisztában lett volna az energia megmaradásának elvével.

A nagy kérdés: ha egy egykori ember gondolati, érzelmi és cselekvő energiái újra egyesülnek egy megszülető emberben, akkor ugyanaz az individualitás jelenik-e meg a Földön, vagy egy másik ember?

A tanítványok nyaggatására Buddha vissza-kérdez: *Itt van ez a mécses. Egész éjjel dolgoztam a fényénél. Reggel eloltom. A következő este újra meggyújtom. Az edény ugyanaz, az olaj ugyanaz, a kanóc ugyanaz, de ugyanaz-e a láng, ami újra fellobban az éjszakában?*

Van-e erre válasz, vagy csak az a sejtés, hogy részben ugyanaz, részben más. Ó, boldog mate-

matika, amely tudományos kategóriaként fogadta el a *sejtés* fogalmát! Sejtés az, amit igaznak gondolok és érzek, de még nem tudom bizonyítani.

Valahogy így vagyunk a lélek dolgaival is. Létezőnek tartjuk, és érezzük, vagyis sejtjük, hogy van, de mégsem tudjuk a valóságos létét bizonyítani. Több, mint a tudat és emlékezés együtt, de kevesebb, mintha csak a központi idegrendszer működési terméke lenne. Ezért nem lehet a pszichés (tudati) tartalmakat csak a neurológiai folyamatokból levezetni. Maguk a folyamatok, pl. a félelem, a düh, az undor neurológiailag és biokémiaiilag azonosak, mondjuk, az ókori, a reneszánsz és a mai embernél. De a tartalmuk – hogy mitől undorodik, mit tart szépnek, mi vált ki dühöt belőle, mitől fél stb. – különböző, az adott kultúra (a hagyományok, az esztétikai és morális értékrend) terméke. Ezért minden próbálkozás ellenére mindig kudarcba fullad a kísérleti lélektannak az a törekvése, hogy „lélek nélküli pszichológiát” hozzon létre. Talán elfogadható az is, hogy ugyanilyen sejtésszinten vagyunk az újratestesüléssel.

A nagy különbség a Távol-Kelet és a Nyugat személyiség-felfogása között, hogy míg Nyugaton a pszichikumot a strukturális szemléletnek megfelelően *szerkezetnek* tartják, vagyis egy embert *egyetlen kialakult személyiség* jellemez, addig Keleten a pszichikumot *halmazatnak* vélik. Ennek megfelelően az emberi pszichikum *több személyiség lehetőség-csíráit* hordozza magában. Ezek a személyiség-lehetőségek rejlenek az ún.

aurában, mint előző életek esszenciális maradványai, s az manifesztálódik közülük személyiséggé, amelyik *környezeti provokációt* kap. Mint ahogy a nárcizmus modern felfogása azonos gyökérből – a nárcisztikus illúzió megmaradásából – vezeti le a szentséget és a kriminalitást, ugyanígy megvan a lehetősége, hogy valakiből morálfilozófus vagy diktátor, fanatikus hívő vagy szkeptikus racionalista legyen.

Eppen ezért e könyv alcíme csalóka. „A rejtőzködő lélek keresése.” A valóságban: „*A rejtőzködő önmagam keresése.*” Legbelső lényegem (Selbst) csak a felvett és rámégett szerepeken (Persona) keresztül sejthető mind a magam, mind mások számára. A Persona a szűrő, amin keresztül szólhat a világ hozzám, és én szólhatok a világhoz. A Persona hamisít, de véd is. Mitől véd? *Jung* ezt így fogalmazza meg:

„Aki a víz tükrebe pillant, először a saját képmását látja. Aki elmegy saját magához, az kiteszi magát annak, hogy találkozik önmagával. A tükör nem hízeleg, híven mutatja azt az arcot, amelyet a világnak soha meg nem mutatunk, hanem elrejtjük a Persona mögé. Ám a tükör a maszk mögötti valódi arcot mutatja.”

Ezen túl a nagy kérdés az, hogy sorsunk mennyire egyéni, vagy beszélhetünk-e *családi sorsról* is? Hat-e az egyénre az ősök sorsa? Van-e szinte személytelen családi karma, amely választ követel olyan kérdésekre, amelyet az élet már az elődöknek feltett, de válasz nélkül maradtak.

Talán itt válik el egymástól lelki értelemben a gyerek és a felnőtt. Pszichológiailag gyerek az, aki nem tud leválni az ősről, az ősök sorsáról sem, hanem szinte az ő személyiségüket éli tovább, az ő konfliktusaikat ismétli; nem képes a saját életét megteremteni, hanem valóban a felmenők – elsősorban a szülők – életének folytatója. A felnőttiség kritériuma, hogy elfogadja, sőt megteremti saját önállóságát, lelkének, s ezáltal sorsának teljes függetlenségét a család múltjától.

A felnőttiséget elsősorban az mutatja, hogy az ember mennyire van megelégedve élete alakulásával. Erre inkább csak idősebb korban van hiteles felelet. A megelégedettség azt jelenti, hogy érzése szerint eleget kapott-e az élettől, élményekben eléggé gazdag volt-e? El tudja-e fogadni az élet dolgainak előre nem látható alakulását, s azt, hogy épp azért lett olyan, amilyen, mert a sorsa ilyené formálta.

Meglepő-e, hogy – a közhiedelemmel ellentétben – aki igazán felnőtt, az öregedve úgy válik egyre bölcsebbé, hogy egyre kevésbé érti saját dolgainak miértjét és mikéntjét, egyre ritkábban ismer magára, és egyre kevesebbet tud önmagáról. Mert alig lehetséges, hogy az ember összegezni tudja önmagát, végérvényes ítéleteket alkosson, vagy valamiben is egészen biztos legyen.

Az ember megszületik és él – ennyi a bizonyosság. Néha úgy érzi, hogy valamilyen erő hordozza, néha, hogy elhagyja. Létének alapjait nem ismeri. Életének valószínűleg csak annyi

az értelme és feladata, hogy némi fényt gyűjtsön a létezés sötéttségében, fényt – akármilyen picit is – vigyen a kapcsolataiba, s egy kis melegséget, mert a világűrben nagyon hideg van. Ez a kozmikus hideg, az abszolút fagypontra örökké jelenvalónak látszik, míg a kigyúló nap-tűzek időlegesen.

HUSZONHATODIK FEJEZET

Lélek és erő

A lélek létezése tehát minden erőfeszítésünk ellenére, megmaradt a sejtés szintjén. Ennek szimbolikusan az az oka, hogy *Mózes* említett botját a közepénél markoltuk meg. Ha csak az egyik végét fogjuk, a másik vége Istenre és a valásra mutathat. Ha csak a másikat, akkor az emberre és a tudományra mutat. De ha a kezünk a közepén tartja, akkor egyszerre mutat mind a két végső irányba: az Ég felé és a Föld felé.

A *XIV. dalai láma* és *Mao Ce-tung* kínai elnök rokonszenveztek egymással. A láma többször meglátogatta a kommunista vezért, hogy tárgyaljon vele Tibet sorsáról, s ilyenkor mindig együtt ebédeltek, vagy vacsoráztak. Mao elnöknek feltűnt, hogy étkezés előtt a láma mindig kimarkol a tálból egy kis rizst és az ég felé szórja.

– *Mi ez a szertartás?* – kérdezte egyszer.

– *Áldozat az isteneknek. A lelki erőért, amit ők adnak nekem.*

– *De én materialista vagyok* – mondta Mao.

Ám ez a rítus megtetszett neki, s ettől kezdve ő is vett egy kis rizst és a föld felé szórta. Két világszemlélet találkozott, s mind a kettő áldo-

zott: az egyik az Égnek, a másik a Földnek. Köszönetet mondtak az erőért, amely mind a ketjükben azonos volt, csak az irányuk volt különböző.

Mert erről van szó! A lélekben nincsenek jó erők és nincsenek gonosz erők. Csak Erő van, ami etikailag semleges. De vannak jó és gonosz emberek. Pl. a testi erővel egyaránt lehet házat építeni és gyilkolni is. A nagy kérdés az, hogy mire használod az erődöt? Vagyis jó ember vagy-e, vagy gonosz? Tulajdonképpen az öregkor egyik legfontosabb kérdése: elpazaroltad-e butaságokra a kapott erődöt, vagy értékes dolgokra fordítottad? Romboltál vele, vagy építettél? Vigasztaltál, vagy bánatot okoztál? Gyógyítottál, vagy megbetegítettél? Ezt jelenti a „számadás a talentumról.” És ezt jelenti az ember lelki szabadsága: *egyedül tőled függ, hogy mire használod az erődöt.*

Van egy szép indiai legenda.

Egyszer Siva meg akart jutalmazni egy démont szigorú aszkétikus életéért.

– *Egy kívánságodat teljesítem. Mi legyen az?*

– *Ha valakinek a fejére teszem a kezem, az illető azonnal égjen hamuvá.*

– *Jó, legyen a kívánságod szerint.*

– *Akkor először a te fejedet érintem meg* – mondta a démon – *mert szeretném, hogy enyém legyen a gyönyörű feleséged, Párváti.*

Siva megrémült és menekülni kezdett. A démon utána. Visnú elhatározta, hogy megmenti Sívát. Párvátiként jelent meg a démon előtt.

– *Miért kergeted?*

– *El akarom pusztítani, hogy enyém lehessen Párváti.*

– *De hiszen olyan gyönyörű és vonzó vagy* – mondta a Visnú-Párváti –, *tiéd leszek Siva elpusztítása nélkül is.*

A démon máris közeledett felé.

– *Várj még. Siva, szerelmeskedés előtt, mindig eltáncolta nekem csodálatos táncát.*

– *De én nem tudok táncolni.*

– *Megtanítlak.*

A démon a közeli nász reményében egyre lelkesültebben táncolta Siva táncát, a közben elfelejtette, hogy a tánc befejezésekor a saját fejét is meg kell érintenie...

S Párváti előtt csak egy maréknyi hamu maradt...

Akkor Visnú újra felöltötte eredeti alakját, és szemrehányóan mondta a rémülten leselkedő Sívának:

– *Hát hogy szabad erőt adni a démonoknak? Látod, majdnem tragédia lett belőle...*

Felebarátom, ezt jól jegyezzük meg! Gondoljunk vissza, hogy mennyi bajunk származott abból, hogy – szerelemben vagy politikában – hatalmat adtunk magunk felett rosszindulatú erőknek. Ez talán minden bajunk forrása.

Mellesleg jegyzem meg, hogy miközben magáról a lélekről még mindig csak sejtésünk van, ehhez képest a lélek tulajdonságairól meglehetősen sokat és egzakt módon tudunk.

A rosszindulatú hatásokat ugyanis nem könnyű felismerni. Egyrészt gyakran csak az erőt látjuk bennük, és ez imponál nekünk. Biz-

tonságot is adhatnak, ha hozzájuk tartozunk, és nem ellenfeleikhez – lásd, az agresszorral való identifikációt. Ebből a szempontból különösen veszélyeztetettek a kisebbrendűségi érzéstől szenvedő emberek, akikben spontánul nagyra fejlődik a hatalomvágy, és ezzel együtt a félelem a hatalom elvesztésétől. Másrészt önteltségünk, hiúságunk és főként sikerre-orientáltságunk azal biztat, hogy bár látjuk negatív voltukat, majd időben faképnél hagyjuk, addig viszont használjuk őket. Gyakran ezek a tulajdonságaink megzavarhatják tisztánlátásunkat, elnyomhatják ösztönös ellenszenvünket. S ezzel a jövőbe tolják kikerülhetetlen és mély csalódásunk bekövetkezését. Általában csak ilyenkor ismerjük fel szövetségeseink és partnereink méltatlanságát, valódi arcukat. Ilyenkor rájuk haragszunk és nem saját hamis fantáziánkra, amivel pozitív képet vetítettünk rájuk.

Az indiaiak mindezt a gonosz Maja játékanak tartják, az európaiak a Sátán ravaszságának, akik sokszor csőbe húznak minket. A racionalisták saját butaságunkat vádolják. Mindezt fellelősséggel tartozunk önmagunknak, kivéve az ostobaságot, amelyet készen kapunk, és még nincs módszer arra, hogy okossággá változtassuk.

Kevesen gondolnak arra, hogy a negatív élmények (kudarok, betegségek stb.) sorozata következtében hatalmas, szinte kozmikus méretű lelki és testi *fáradtság* léphet fel. A rosszkedven és érdektelenségen kívül ezt a kimerültséget gyakran kíséri ingerültség, indulatkitöré-

sek és apatikus reagálások váltakozása, aluszékonyság, vagy ellenkezőleg: az alvást gátló feszültség, dekoncentrálttság és kellemetlen vegetatív tünetek, főleg az emésztés és az anyagcsere területén. Mindezt még a szakemberek is könnyen diagnosztizálják depresszióknak, és hangulatjavító, szorongáscsökkentő gyógyszerekkel próbálják ideig-óráig orvosolni.

Az ember szuggesztibilis lény, különösen tömegben, vagy a tömegkommunikáció hatására. S különösen induktív (kölcsonös fokozás, áttevődés egyik emberről a másakra) a harag és a félelem eseteiben. A frusztrált, várakozásaiban csalódott tömeg könnyen bűnbakot kereső dühögő csordává heccelhető egy, a hangulatot jól érzékelő, szuggesztív egyén által, aki ugyanilyen feltételek jelenvalósága esetén, valamilyen veszély lehetőségét képzeletében óriásira duzzasztva, tömegpánikot is kirobbanthat.

Anélkül, hogy belebonyolódnék a tömegléktan kérdéseibe, annyit el kell mondanom, hogy a tömeg sok¹⁰ ember *strukturálatlan* együttlétét jelenti.

Ez az egyén szempontjából szorongást idézhet elő. A viselkedés szabályozásában háttérbe szorul az intellektuális kontroll, ezért a tömeg egyre inkább érzelem- és indulatvezérelt lesz. Az érzelmek és indulatok – hiszteroid mechanizmussal – indukálják, vagyis gerjesztik egymást. A felizgatott tömeg a legősibb szélsőséges reakciókat produkálja: a félelmet és az agresszivitást. Vagyis regresszív állapotba kerül. Ennek következtében a tömeg kritikátlanul elkövet

olyan cselekedeteket, amelyet az egyén józan belátással elutasítana. Ezek általában a kisebbségek felé irányulnak. Ezt követően a tömeg lassan strukturálni kezdi önmagát. Bűntudatok alakulnak ki a történetek miatt, különböző hangadók jóvátételre buzdítanak, viselkedés-szabályozást követelnek, jelenékteleníteni próbálják az eseményeket, vagy a meg nem történtté tevés mágiáját alkalmazzák.

A pszichológia nyelvezetén ezért az Ego túlburjánzását, irreálisan nagyra növekedését, és végül önmagától való megrémülését tehetjük felelőssé.

Jegyzet

¹⁰ A szociálpszichológia leggyakrabban elfogadott álláspontja szerint, az *egyén* után a következő szociális alakulatok léteznek:

- *A pár.* Ez teszi lehetővé a legintimebb viszonyt.
- *A hármas.* Ez rejti magában a legkönnyebben kialakuló konfliktus lehetőségét. (2 versus 1)
- *A kis csoport.* (Nagyjából 8-20 fő között.) Mindig strukturált, és a munka, irányíthatóság szempontjából a legkedveltebb alakulat.
- *A nagy csoport.* (Körülbelül 80-150 fő között) Sajátos csoportdinamikai folyamatok jellemzik.
- *A tömeg.* Sok ember strukturálatlan együttléte.

HUSZONHETEDIK FEJEZET

Mit érnek a tudományos modellek?

A kulturális fejlődést – mint mindent a világon – lehet magától értetődőnek tekinteni, ha lemondunk a problémalátás képességéről, annak érdekében, hogy örökké sík terepen kalandozzunk, soha ne kelljen megtorpannunk nehezen megmászható – s vajon tényleg megmászható? – sziklacsúcsok előtt. *Csányi Vilmos* szerint még a természettudomány, már a kezdetek kezdetén is, mindig leplezni igyekszik *szakrális* (sic!) eredetét.¹¹

A lepel maga a *megnevezés*. A dolgok ugyanis éppen a megnevezésük által válnak létezővé, ámbar nem lehet tudni, hogy létezésük „oda-kint”, vagy „idebent” történik. Azt sem lehet tudni, hogy a megnevezett dolgok a valóságban milyenek, a megnevezésen kívül tudunk-e róluk egyebet is. A kartézianus alapelv – „gondolko-dom, tehát vagyok” – analógiájára: „megnevezem, *tehát van!*”

De ez még nem tudás. Például a napkelte és a napnyugta tapasztalása alapján ezerévekig igaznak véltük, hogy a Nap kering a Föld körül. Am nem is olyan régen egy Kopernikusz nevű

lengyel úr előadta, hogy szerinte éppen fordítva működik a dolog: *a Föld kering a Nap körül*. Eből lett aztán a világraszóló botrány. Egyházi átkok dörögtek, máglyák gyulladtak az új tan hirdetőinek megkínzott teste alatt, s messze visszhangzott a fenyegető kiáltás: *Fusson, akinek az élete kedves, itt a nagyhatalmú inkvizíció*. Hát futott, akinek a lelke ezt lehetővé tette, s amúgy sem értette, miről van szó. Volt, aki önérzetesen becsülettel a tűzhalált választotta, s olyan is volt, aki látszólag megtagadta a régi tanítást, mert az életét és tudását többre becsülte annál, mint hogy Isten egyháza nevében lenyiszálják a fejét, s míg fennhangon megtagadta meggyőződését, ezt dörmögte a szakállába: *Eppur si muove*, azaz *Mégis mozog...* Mozgott kint a Föld és bent a gondolat. Sokat nyomott a latban az is, hogy az új elmélet alapján sokkal jobb térképeket lehetett készíteni, a tengeri hajósok legnagyobb örömére.

S íme, már néhány száz év elteltével, az emberek zöme jobb belátásra tért. Ah, az iskolázás! A tudománnyal telecsöpögtetett fejek! 1996 és 1999 között három országban, amely magasra emelte az európai kultúra zászlaját, ezer-ezer 18. életévét betöltött embertől megkérdezték: *Hiszi-e Ön, hogy a Föld a Nap körül kering?*

Az eredmény:

USA:	Helyesen felelt	79% 790 fő
	Tévedett	18% 180 fő
	Nem tudott válaszolni	3% 30 fő

Németo.:	Helyesen felelt	74% 740 fő
	Tévedett	16% 160 fő
	Nem tudott válaszolni	10% 100 fő
Anglia:	Helyesen felelt	64% 640 fő
	Tévedett	19% 190 fő
	Nem tudott válaszolni	14% 170 fő

Tehát a kulturálisan vezető államok 3000 lakosa közül téves választ adott, vagy válaszképtelen volt 830 ember.

Így hát a kultúra (kultúra, vagy csak értesültség?) szép lassan mégis beivódik lakosságunk kétharmadának „minden rostjába és érébe.”

Csakhogy mire ide eljutottunk, *Csányi Vilmos* új teóriával állt elő. Őt idézve: *„Lehet, hogy mindkét test ott van, ahol van, és tulajdonképpen csak a viszonyuk kering bizonyos szabályossággal.”*

És már megint baj van a megértéssel! Hogyan kering egy *viszony*? Azután: ravasz tudósok megneveznek nem létező dolgokat, amelyek a megnevezéstől létezőkké válnak, kapcsolatok írhatók le közöttük, tehát „idebent” teremtenek egy új világot, amelyben megtalálható az „igazság”! Ebben a „teremtésben” elsősorban az *emlékezés*, a *képzelet* és a *tapasztalat* működik közre, és természetesen az a *tevékenység*, amellyel egyetlen lehetőséget választunk ki, rengeteg más lehetőség közül.

Bár szilárdan elhatároztam, hogy ezúttal általános tudományelméleti kérdéseken rágódom, mégsem állom meg, hogy olvasómat arra bízassam: gondolkozzon el, hogy vajon a lélektani tudományok mennyire ludasak a nem létező belső világ megteremtésében?

Mindezekén túl döntő jelentősége van a beszédnek, a szavak, pontosabban az absztrakt fogalmak használatának. Ez a képesség jelenti az alapvető különbséget állat és ember között. Az emberek világa általuk teremtett „belső” világ, amelynek éppen a nyelv segítségével millió és millió kapcsolata alakul ki a „kinti” világgal. Csányi ezt a jelenséget a nevezetes *Möbiusz-szalaghoz* hasonlítja, amelynek észrevétlenül kerülhetünk át a másik oldalára, holott csak egyetlen megjelölt oldala van. Ebből az következik, hogy minden ember-ábrázolás egyben Isten-ábrázolás is. Csányi a haldokló *Hadrianus* császár búcsúversének hangulatát idézi az Isten-teremtés és ember-teremtés kettősségének és azonosságának döbbenetes felismerésekor:

*Lelkecske, te hízelkedő, és inogtag,
Meztelenül didergő sápadt útitárs,
Milyen hallgatag helyekre indulsz,
S játékaidnak vége már...*

Jegyzet

¹¹ Csányi Vilmos: *A megnevezett kimondhatatlan*. Gondolatok Nádas Péter esszéiről. In: *Viselkedés, gondolkodás, társadalom: etológiai megközelítés*. Akadémiai Kiadó, 1994. A Pszichológiai Műhely sorozat 10. kötetében.

HUSZONNYOLCADIK FEJEZET

Versengés a fajok között és a fajon belül

A versengést ma már az élővilág genetikailag meghatározott faji és fajon belüli örökségeként tartják számon. Az élet fennmaradása, és a szaporodás erőforrásokat von el a többitől. Nagy kérdés, hogy a fajok között és a fajon belül az élve maradás lehetősége egyformán oszlik-e meg, vagy egyik egyednek és utódainak kedvezőbb-e a fennmaradás perspektívája, mint másokénak? *Darwin* ezt nevezte *természetes kiválasztódásnak*, amely a mai evolúciós biológia egyik alapját jelenti.

Mármost az olvasó könnyen abba a tévhitbe eshet, hogy a természetes kiválasztódást valamilyen véres öldöklésnek fogja fel. Fajon belül erről szó sincs. Ez talán bizonyos mértékig elmondható a ragadozókról és a prédáikról, de a fajon belüli versengésről nem. Ez ugyanis a fajon belül a sebektől legyengült hímek harc kép telensége miatt a faj kipusztulásához vezetne.

E helyzet megoldására keletkezett a *rangsor*. A rangsor kialakulásában sokszor évezredes genetikai tulajdonságok játszanak szerepet, amelyeknek nyomon követése külön tanulmányt

igényelne. Mindenesetre az állati kultúrákban a rangsor mind a táplálkozás, mind a párzás terén abszolút respektussal valósul meg.

Az emberek versengése elsősorban a saját terület védelmében, a nőstények és az enivaló, valamint az alvóhelyek elosztásában, esetleg a tartós párkapcsolatokban nyilvánul meg. Az emberi lét magasabb színvonalát a *békéltető magatartás* kialakulás a jelzi. Ez a békéltető magatartás már nem ösztönös, hanem a beszéd segítségével előre kigondolt, megtervezett. A zsákmányszerző akció már csoportonként individuális terv szerint történhet. Előre elképzelt a siker és a kudarc lehetősége, előre megtervezett és kiosztott szerepek vannak. Az akciótér alapja a nyelvi struktúra. Ez a lassan kialakuló *csoporthoz tartozás* alapja. Méghozzá a kutatók arról győződtek meg, hogy csoportkultúra csak emberi viszonyok között létezik.

Ennek a helyzetnek döbbenetes következményeire bukkantak rá a kutatók. Nevezetesen arra, hogy *a legtöbb az ember fogalmát csak a saját törzs tagjaira alkalmazták. A saját törzsbellek privilegizált bánásmódot élveztek. Igen ám, de a békés társadalmak között is kialakulhat rivalizációs viszony. Mi, akik évezredek során fennmaradtunk, valószínűleg generációkon keresztül versengtünk, és ez a hajlam beíródott a génjeinkbe. Mindez az önfeláldozás, a nyelv, a hűség, a becsület és az igazságosság fogalmát is megeremtetette, a csoporthoz való tartozás megerősítése érdekében. Ám amikor a csoportok létszáma nagyon nagyra nőtt, éppen ezen a té-*

ren jelentkeztek áttekinthetetlen bizonytalanságok, kétségek az ellentmondó tulajdonságokat képviselő alcsoportok hovatartozását illetően, s ez a probléma átcsúszott *a tudatos mérlegelés és választás* birodalmába. Ez gyilkos ellentéteket, előítéleteket, egzisztenciális és területi javakért való rosszindulatot, politikai rasszizmust is ki-termelt, amit mai perspektívánk szerint csak a globalizált társadalom – az *emberiség, egyetlen zárt csoportként való felfogása* – oldhat meg. A kitalált pótlékok – pl. a sport vagy annak csak a szemlélése, a csapat-drukkerség, a vereség és a győzelem átélése, a politikai harcok és a vallási és ideológiai küzdelmek – nem tűnnek a probléma elfogadható megoldásának, gyakran hoznak létre *agressziós örvényt*.

HUSZONKILENCEDIK FEJEZET

Egyedül a mezőn

Azt mondja az *Írás*: Az Úr kivitte Józsefet, a bárányt Egyiptom, a halálos birodalom mezejére, hogy atyja meghallja magányos bégetését, és kövesse őt. De húsz évig nem követte, mert halottnak hitte. Miért hallgatott József, mint Petré háznagya, később, mint Micrájim alkirálya? Mert József is halottnak tartotta előző életét, mert megengedte, hogy az érzelmek és indulatok túlburjánozzanak rajta, átcsapjanak a feje fölött: először a testvérek gyűlölete, aztán Eni szerelme.

Engem nem adtak el idegenbe semmiféle riválisok, nem álltak bosszút rajtam sértett szerelmesek. Magam mentem el az ismeretlen birodalomba, hogy körülnézzek, valóban a halál, a semmi földjén járok-e, vagy hívásomra megjelennek-e démonok, vagy istenek, s megkérdezik: Mit óhajtasz, rövid létezésre ítélt ember? Mit akarsz megtudni rólunk vagy a világunkról? És én csak hallgattam, mert még képzeletben sem tudtam válaszolni nekik.

Így hát tartós csend uralkodott a mezőn. Próbáltam életre kelteni pszichológus-meste-reim hangját és tanításait, de jobbadára sikerte-

lenül, a hangjuk és a mondataik elszálltak velük együtt. Mai tudós barátaim fölényes mosolyától, szánakozó attitűdjétől vakarózni kezdtem, mert láttam a kezdetek kezdetének harsány bizakodását, és a végkövetkeztetések halkuló szolamának egyre gyengülő lecsengését... Kísérteni kezdtek *Kosztolányi* „jósai, boncai, a sok ferde vajakos, akik titkon az éggel rádión beszélnek”, de gyenge suttogásukat elsodorta a mező könnyű szellője.

A csendben nem szólalt meg végül az Isten sem, és mélyen hallgatott saját nemlétébe merülve minden sátán is. Jákob atya sem érkezett meg soha. Egyedül maradtam a mezőn, saját életem ingoványába süppedezve. És sürgősen megbetegedtem.

Ebben a magányban játszani kezdtem. Mivel? Először a betegségemmel, ami műtétek szükségességében öltött formát. Aztán a fájdalommal, ami heteken át nagyon is tartósnak bizonyult. Aztán magammal... az életemmel... az életből való kilépés lehetőségével. Vagyis először a kialakult depressziómmal, azután az ataraxiás közönyömmel. Ez az utóbbi nagyon furcsa volt a számomra. Meglepett, hogy a lelkem ilyet is tud.

Magam számára is váratlanul úgy döntöttem, hogy kihasználom ezt a lelkiállapotot. Mire is? Hogy is mondja a fáraó sütőmestere, sok-sok év után? „*A bűneimről emlékezem ezen a napon.*” Hetvennégy évem alatt sok kisebb-nagyobb bűnt és aljasságot halmoztam fel, és sikeresen megbocsátottam magamnak. Nem volt

olyan illúzióm, hogy az életem makulátlan fehér gúnyában lehet végigsétálni. Unalmas is lenne.

Szerelmi kapcsolataimban, házasságaimban elkövetett bűneimet töröltem. Mindig kettőn, néha háromon állt a vásár.

Gyógyító és tanári működésem? Igent mondom rá. Politika? Közélet? Következésképpen ragaszkodtam tévedéseimhez, a fasizmus túléléséből, üldözött zsidóságomból eredő szélsőséges baloldaliságomhoz, amire Angliában vagy Svédországban valószínűleg nem került volna sor, hiszen a politika messze a magasban elvonnult volna a fejem felett. De itt értem jött – hol meg akart ölni, hol háttérbe akart szorítani, időnként karriert kínált némi becstelenségért, és elismerést hűségemért.

Rövid ideig tartó elcsábulások után alig tudtam levakarni magamról. Meggyőződésemmel, hogy vállalni kell a választások abszurditását is, mert az árulásba mindenki belezüllik. A pálfordulat, a „damaszkuszi út” hitelességét csak akkor ismerem el, ha az a vereség, a bukás irányába tart, nem a hatalom felé.

Szóval, életutamért nem teszek túl sok szemrehányást magamnak. Későn kivirágzott írói működésemmel is nagyjából meg vagyok elégedve. Soha nem kellett semmit visszavonnom, semmiért magyarázkodnom, semmit megtagadnom abból, amit leírtam.

Ámde, itt mégis történt valami, ami időnként keserű depressziós hullámokat ver fel bennem. A harmincvalahány közül egyetlen könyvemről beszélek, amelyet szívesen megsemmisítenék,

ha rendelkezésemre állna a „*meg nem történtté tevés mágiája*”.

Minek szaporítsam a szót? A *Napidő* című munkámról van szó. Megelőzte őt a *Holdidő*, ami immár az életből kilépett emberekről szól, akik nagy hatással voltak rám. Viszont a *Napidő* szereplői nagyon is a jelenemben vannak. Ezért nem lett volna szabad írni róluk. Bevallom, nem számítottam arra, hogy hatására sorra veszítem el a barátaimat: egy részüket azért, mert írtam róluk, a másik részüket azért, mert nem írtam róluk.

Nézegetem a *Napidő* portréinak a listáját. Az első rólam szól. Ez nem portré, hanem önarc-kép. A második kettő szerelmeimről. Ezután hat portré barátaimról, művészekről, politikusokról. Még ezekkel sincs baj. A sorozat végén feltűnik tudós, olimpiakon-sportoló, ifjú filmrendező, pap, és négy indiai gondolkodó, akiket itthon senki sem ismer. Büntudatosan szólok két halott és cserbenhagyott barátomról. (Ezek lírai emlékezések, nem portrék.) Aztán bemutatok egy különös életművész-figurát, s egy egzotikus muzsikust, majd ifjúságom egykori társát... Mindez oké. Marad két számomra is problematikus portré. Nevük felismerhető, most már nem mentegetőzőm miattuk újra.

HARMINCADIK FEJEZET

Az inkvizíciós atyák kínjai

A modern korszak diktatúráinak belső ellentmondásairól kerítünk most szót, amiből kisarjad nem csak az áldozatok, de az inkvizítorok szenvedése is. Mi teszi ezt aktuálissá témánk szempontjából? Az, hogy ma már *nem csak a hatalom áldozataiként, hanem a hatalom gyakorlóiként is lelki és szociális ingoványba süppedhetünk*. A szociális veszélyeztetettség fogalma kitágult. A hatalom nem csak a neki kiszolgáltattakat, hanem a hatalmat gyakorló urak és hölgyek lelki épségét is veszélyezteti. Csak most? Régen nem így volt?

Régen, a ma már klasszikusnak is nevezhető inkvizíció az egyház *lélekmentő akciója* volt. Eretnekségben meghalni elkárhozást jelentett. Tehát az eretneket el kellett juttatni – akár kínzások segítségével – a megtisztulást jelentő megbánáshoz: ha meggyónt, megbánta bűneit, tiszta lélekkel már át lehetett adni a világi hatóságoknak, hogy gyorsan végezzék ki, nehogy visszaessen. Így megmenekült a kárhozattól. Az egyház soha nem ölt meg senkit.

A francia inkvizíciónál az volt a szokás, hogy az eretnekség miatt feljelentettet beidéztek, ka-

pott tollat, tintát és egy árkus papírt, valamint két órát, hogy leírja ellenségeinek nevét. Ha a feljelentő köztük volt – elengedték. Ha nem, akkor hitelt adtak a feljelentőnek, és ki akarták csikarni a beismerő vallomást. E nélkül az inkvizíció börtönében maradt, de nem végezték ki.

Nagyon tanulságos a feljegyzésekben fennmaradt ún. *toulousi krónika*. Ez az eretnokség gyanúja miatt az inkvizíció sziklabörtönében tartott Roger gróf és az őt elfogó inkvizíciós atya havi beszélgetéseiről készült jegyzőkönyvek elnevezése, amelyek huszonvalahány éven keresztül íródtak a gróf haláláig. A gróft feljelentették, hogy mint familiáris, tagja a *toulousi tisztáknak*. Nem gondolt arra, hogy a felesége jelentette fel, s őt kihagyta ellenségeinek listájáról. Semmilyen kínzás nem vette rá a beismerő vallomásra. Évek múlva sikerült megszöknie. Hadaival tizenhárom éven keresztül gyilkolta a dominikánus szerzeteseket, feldúlta és kurvákkal megszenstelenítette kolostoraikat, amíg újra elfogták, s most már véglegesen egy sziklabörtön falaihoz láncolták. A kolostor apátja minden hónapban meglátogatta, s igyekezett meggyőzni:

– *Valld be testvérem, hogy eretnek vagy, bánd meg bűneidet, hogy máglyára küldhesselek és megmentselek a kárhóztól.*

– *Nem vagyok eretnek. A többi áldozatod a kínzásoktól való félelmében tett beismerő vallomást.*

– *Te örült vagy! Csak nem képzeled, hogy valaki a testi szenvedés miatt hamis vallomással kockáztatja a lelki üdvösségét?*

– *Te vagy az örült! Az emberek hite? Szemben az izzó vas nyomorúságával?*

– *Úristen! Kik vitatkoznak itt és miről? Ez a megrendítő! A középkor és az újkor hangja szól.*

– *És ma? Amikor Európa visszazuhant a soha el nem képzelhető regresszióba... A totális terror feltámadt saját középkorába... A szuverén emberek társadalmából, a jelszavakat üvöltő manipuláltak tömegébe...*

– *Az inkvizíció idején a szerepek egyszerűbbek és egyértelműbbek voltak. Az inkvizítor – mint Isten és Krisztus szolgája – a hit és a vallás tisztaságáért küzdött, a sátáni eretnokségek ellen. Hivatásának szentségéhez, személyes szerepének hitelességéhez nemigen férhet kétség. Lehet fanatikus, de tisztességes ember, mint ahogy lehet tisztességes az áldozata is.*

– *Ám a modern időkben, a totális rendszerek fanatikusánál – legyen náci vagy bolsevik – más a helyzet. A kérdés pontosan így tehető fel:*

– *Ha valaki tagja volt a náci vagy bolsevik pártnak – különösen ha funkciót is viselt –, feltétlenül gazembernek minősíthető-e? Ez letörölhetetlen folt-e a becsületén?*

– *Ismerve a történelmi realitásokat, a totális rendszerek hosszú évekig tartó fennmaradását, törekvésüket legalább a polgárosodás látszatának megteremtésére – az igazság érdekében, a dolog megítélése differenciáltabb nézőpontot tesz szükségessé. Tehát: ha valaki kegyetlen és embertelen volt, azt nem a párttagsága eredményezte, hanem a karaktere. Az, hogy kegyetlen és embertelen jellem volt. Lehetett valaki humánus*

és társadalmi értéket teremtő párttag, mint főorvos, vezérigazgató vagy professzor, és találhatók voltak embertelen, sötét gazemberek a párton kívüliek között is. Nem vitatom, hogy a párttagság vonzó lehetett mindenkinek, aki érdemtelen hatalomra tört, kényszerű megalkuvás annak, akinek konstruktív szakmai elképzelései, programjai voltak, és súlyos csalódással végződött naiv társadalom-megváltó lelkesedés azok számára, akik kétségbeestek a nácizmus és a sztálinizmus rémtettein, nem szólva azokról, akik az áldozatok hozzátartozói voltak. Én arról a korszakról beszélek, amit a költő így jellemezett:

*Talán dűnnyögi egy új mesét,
fasiszta kommunizmusét*

Tudom, hogy mindez csak dühöt vált ki napjaink nagyszájú politikai kalandoraiból, önigazolást, mentségek keresését emlegetnek majd. Tegyük. Egy jó barátom csalhatatlan módszert dolgozott ki elhallgattatásukra.

Mélyen a szemükbe kell nézni és így szólni hozzájuk: *Ezt épp maga mondja? Nekem jó emlékezőtehetségem van.* Már túl jár ötven alkalmon, s eddig mindig kínos csend volt a válasz. Ugye, nem fontos elmagyaráznom, hogy miért? Mert akinek nem volt vaj a kalapja alatt, az nem törekszik bosszúra. Számára a bosszú, mások besározása értelmetlen és funkciótlan. Csak annak nem, aki el akarja terelni magáról, a múltjáról a figyelmet. A gyújtogató, aki *Peter Weiss* darabjában tűzoltóként kiabál. Vagy aki be akar vágódni a hatalom új urainál.

Göncz Árpádot idézem: *„Én soha nem a kommunistákkal, én mindig a kommunizmussal fordultam szembe, és ez különböző dolog. Magyarországon negyvenkét évig volt kommunizmus, ez durván számolva másfél nemzedék. Aki az emberek közül vezetésre alkalmas volt, akinek ambíciói voltak, ahhoz, hogy sikert tudjon elérni, és magas fokon tudja a szakmáját üzni, belépett a pártba, vagy ideológiát keresett hozzá, azt mondta, ha én csinálom, az még mindig jobb, mint ha más, mert ha én...*

Ha már mérnünk kell, a hatalomhoz való viszonyunk az, amin megmérettetünk. Azon, hogy ki mire használta. És hogyan. Bizonyos körülmények között szinte azt mondom, ha valaki a párton belül működött, az jobban tudta szolgálni – mondjuk – a közérdekeket, nyugodtabban tudott ennek a védelmében tisztességes ügy mellé állni, mint aki két lépéssel hátrább volt és ennek következtében nem engedte – mert nem engedhette – meg magának, így kénytelen volt túljátszani a maga szerepét.

Persze ez is nagyon bonyolult dolog. Sok minden rejtőzhet mögötte. Egyéni indok, eszmei meggondolás, s még sok minden más. De ha emberekről akarunk ítélni, akkor sommásan semmiképpen nem szabad.”

„Magyarországon mindenkitől elvették, vagy mindenkinek megcsúfolták a gyerekkorát. Ez torzulást okoz. Kívül, belül...”

Jócskán vannak, akik áhítozva tekintenek vissza, és pl. Trianon revíziójától, Nagy-Magyarország határainak visszaállításától várják az üdvösséget. Mások pedig előre akarnak sza-

ladni az ismeretlen jövő felé. Ilyen egyszerűen egyik sem lehetséges.

„A 21. századi Európa alapvetően nem tűri azt a tagolódást, amit hazánk társadalmi rendje és nemzetközi helyzete mutatott a második világháborút megelőző egy-két évtizedben. Viszont az ország nem ismeri a nyugati életformát. A benne élő, törmelék formájában szétszórta létező értékek nem errefelé mutatnak. Ezeket az értékeket kellene az országban megkeresni, elrendezni, mert ha rendeződnének – összességükben – mégis csak kiadnának valamit, ami a jövőbe mutat. Ez már cél lehet, amiben – hosszabb távon – hinni lehet.”

Kedves társam e könyv olvasásában – mert szokásom ellenére, most én is újraolvasom, amit írtam –, azt az ingoványos talajt akartam bemutatni, amibe szakmám, a pszichológia süppedik, amikor a lélek végső kérdéseire nyúl hozzá. Az ingoványba szépen bele is kerültem, s riadtan vettem észre, hogy nincs hova kapaszkodnom. Vizsgálódtam a régmúlt eseményei között, próbáltam segítségül hívni a filozófiát, a vallást, a misztikát, a távoli Kelet gondolkodóit, a modern társadalomtudományt, s végül még a politikát is. Mindhiába. Érezheti valaki úgy is, hogy felszínesen ide-oda kapkodtam, akár a pánikba esett fuldokló, minden zsákutcába reménykedve bekukkantottam, mint az őserdőben eltévedt utazó, vagy tanácstalanul ráztam a fejemet, ahogy egy pszichológus rázná, akit túlzott önbizalma reménytelen szellemi kalandba sodort.

Tartalom

Nyitány helyett	7
Első fejezet. A falladai kérdés: Mi lesz veled, emberke?	9
Második fejezet. Cápák és nyelvtanárok.....	15
Harmadik fejezet. Módszerek a titokzatos lélek keresésére.....	23
Negyedik fejezet. A régmúlt elmosódott ösvényei.....	29
Ötödik fejezet. A tudatos és a nem tudatos tudás furcsa jelenségei.....	37
Hatodik fejezet. A lelki jelenségek végsőnek tűnő meghatározói.....	45
Hetedik fejezet. Láthatod-e a jövőt, ha nem látod a múltat?	53
Nyolcadik fejezet. A terrorista lelke: meggyőződés, karakter, érdek, atavizmus, vagy mutáció?.....	61
Kilencedik fejezet. Az áldozathozás értelme és értelmetlensége.....	65
Tizedik fejezet. Jó emberek riogatása	71
Tizenegyedik fejezet. Ballada az elűzött, visszatért és megint elűzött királyról.....	75
Tizenkettedik fejezet. A kifosztott ember maradék kincse: Gödel	81
Tizenharmadik fejezet. Lehet-e repülni szárnytollak nélkül?.....	87

Tizennegyedik fejezet. A vallás, vagy az evangélium szövetségese-e a pszichológia?	91
Tizenötödik fejezet. A gyógyító hallgatásról.....	97
Tizenhatodik fejezet. Faust felett néma az ég	103
Tizenhetedik fejezet. Vissza az alapokhoz: test és lélek.....	109
Tizennyolcadik fejezet. Kérdés és magyarázat a lélektanban	113
Tizenkilencedik fejezet. Menekülés az ingoványból: egzisztencialista és humanista pszichológia	119
Huszdik fejezet. Isten öngyilkossága és feltámadása	127
Huszonegyedik fejezet. Az ember legyőzi az Istent	133
Huszonkettedik fejezet. Elveszhet-e a meg sem talált lélek?	137
Huszonharmadik fejezet. Brahma elalszik, majd felébred	143
Huszonnegyedik fejezet. A lélek és a lélekvándorlás eszméjének eredete.....	149
Huszonötödik fejezet. A sejtések világa	155
Huszonhatodik fejezet. Lélek és erő.....	161
Huszonhetedik fejezet. Mit érnek a tudományos modellek?	167
Huszonnyolcadik fejezet. Versengés a fajok között és a fajon belül	171
Huszonkilencedik fejezet. Egyedül a mezőn	175
Harmincadik fejezet. Az inkvizíciós atyák kínjai	179